

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Kuopion	3. Alue Salahmin ruukki
2. Kunta	Vieremä	
4. Kyla/Kaupunginosa Salahmi		5. Omistaja(t) Ahlström Oy & Savon voima

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Salahmin suuri ja pitkään toiminut ruukki on rakennettu Murennusjoessa olevan vuolaan Kyhiänkosken rannalle. Koskimaisema on jonkin verran muuttunut. Vuonna 1953 rakennettu voimalaitos patoineen (Savon voima). Ensimmäinen voimalaitos rakennettiin koskeen kuitenkin jo 1919 Ahlström Oy:n toimesta.

Teollisuuslaitokset ovat sijainneet kosken itärannalla. Hirsiarkkurakenteinen vanha ruukkipato (purettu 1931) sijaitsi hieman nykyisen padon alapuolella. Padosta johti vesiränni puurakenteiseen vasarapajaan (rakennus oli pystyssä vielä 1920-luvulla). Vasarapajan alapuolella oli hirsirakenteinen mylly, jolla oli oma pienempi patonsa. Vasarapajasta ja myllystä on vain kivijalkoja ja myllynkiven puolisko jäljellä. Alinna joen varrella oli komea v. 1875 valmistunut tiilinen hyttirakennus masuuneineen. Rakennus työnnettiin 1970-luvulla ilman mitään syytä koskeen. Koskenpartaalla on edelleen sen rautaisia kattotuolirakenteita, peltikattoa, tiilipilareita, putkia, koristetiilejä jne. Myös keskellä jokea on jokin rautainen laitteenosa. Masuunipaikan länsipuolella on pieni neliömäinen syvennys (puhalluslaitteen paikka) ja siitä pohjoiseen johtaa matala voimakanava, jossa rautoja (turbiiniputken jäännös).

Masuunipaikasta luoteeseen kosken rannalla on runsaasti harkkohyttislagia (harkkohytti lieneekin sijainnut täällä). Sen sijaan masuunislagia löytyy lähinnä vain teiltä. Masuunipaikalta itään on nykyinen voimalaitos turbiiniputkineen ja uitto-ränneineen. Voimalaitoksen pohjoispuolella ovat olleet ruukin kaksi suurta hiilihuonetta.

Ruukin keskiosaltaan kaksikerroksinen hirsinen komea päärakennus on itärannalla padon yläpuolella. Rakennus (Herrala) oli valmistunut 1830-40 -luvulla (Engelin piirustusten mukaan?) kauppaneuvos Zachris Franzénin toimesta. Rannan puolella on puisto, johon liittyi ennen voimalaitostöitä "Altai" -niminen saari 8-kulmaisine huvimajoineen.

Rannassa oli ennen myös pelihuone keilaratoineen. Se purettiin 1940-luvulla, laudoista tehtiin ruumisarkkuja. Päärakennuksesta koilliseen johtaa vanha koivukuja. Pohjoiseen ruukinkartanosta on entinen ruukinkonttorin rakennus. Pohjaltaan L-kirjainen muotoinen rakennus on tehty viimeistään 1850-luvulla. Sen lähellä oli vielä 1930-luvulla työväenkasarmi, jossa oli mm. verstaas, piikojen asuntoja ja myöhemmin kirkko. Rinteen korkeimmalla kohdalla on v. 1858 rakennettu (vuosiluku seinäraudoissa) komea harmaakivinavetta. Rakennuksessa on nykyisin mylly. Ikkuna-aukoi-tusta on epäonnistuneesti muutettu. Navetan eteläpuolella on 1880-luvun jälkeen rakennettu hirsinen varistorakennus. Joen länsirannalla molemmin puolin patoa on myös ollut kaksi suurta työväenkasarmia ja koulutalo. Viimeksimainittu on muutettuna ja täysin saneerattuna säilynyt. Työväenkasarmeista pohjoiseen osat olleet hiiliuunit. Kiuruvedelle johtavan tien varrella on myös pieniä eri-ikäisiä työväen-asuntoja. Vuonna 1913 rakennettu tiilinen meijeri (myöh. osuuskauppa) on voimalaitoksen itäpuolella. Joen alajuoksulla on ruukin lastauspaikka, jonka laiturin ympäriltä

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET olisi Samppa Tiikkasen mukaan helposti löydettävissä pudonneita harkkoja.

Saarikosken, Nissilän, Ostolokien (Kauppilokosten) sepukarvikkohytit

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Ruukinkartanon ja entisen tehdasalueen omistaa Savon voima, talousrakennukset taas Ahlström Oy. Päärakennuksen kunto on hyvä.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3324 10

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

- Laine III, sivu 85.
- Solitander, sivu 131.
- Rissanen: Iisalmen entisen pitäjän historia. Kuopio 1927.
- P.H.Norrmén: Firman Ahlström 1896-1927. 1927.
- Perinnealbumi (Vieremä ym.) Vanhat valokuvat kertovat. Päätoim. Olavi Antila. Kuopio 1979.
- S. Paulaharju: Vanha Raahen (1925).

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 10/1980

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Samppa Tiikkainen (s. 1909), 74230 Salohmi

Historik öfver Warhans Bräu och dertill
hörande Werk (U. E. Palmén) 1889

SALAHMIN RUUKKI

Taalailaisveljekset Elias ja Lars Dahlström, jotka vuodesta 1797 olivat omistaneet myös Suomen ensimmäisen "teollisen" harkkoyhtin Urimalahdella, ryhtyivät 1807 rakentamaan harkkoyhtiä myös Salahmiin. Yhtiökumppaninaan heillä oli kenraalimajuri, vapaaherra Simon Wilhelm Carpelan. Harkkoyhti valmistui sodan hidastamana vasta 1810. Silloin oli rakennettuna pato, harkkouuni, kankirautavasara ja mylly. Harkkouunin harmaakivestä tehtyjen, rintaraidoin vahvistettujen sivujen pituus oli noin 5,6 m. Hiekkakivisen piipun korkeus oli 1,6 m ja panosaukon halkaisija noin 45 cm. Saman katon alla harkkouunin kanssa oli 128 kg painava kankirautavasara. Saha ja mylly olivat joen vastakkaisella rannalla. Ruukkia hoidettiin hyvin, mutta vuosituotanto oli silti vain noin 50-60 kippuntaa kankirautaa. Raudan laatu oli hyvä ja se oli helppo kuljettaa vesitse Iisalmeen. Myös malmia ja sysiä oli riittävästi, mutta vesivoimaa vain osaksi vuotta.

Sotavuosien jälkeen Salahmin tulevaisuus näytti poikkeuksellisen lupaavalta, sillä venäläiset ryhtyivät rakentamaan ns. "Paloisten linnoitusta" lähelle Iisalmea. Työt loppuivat kuitenkin alkuunsa, ja ruukin toivettavista markkinointimahdollisuuksista työmaalle romahtivat. Samalla Carpelan, joka voin 1812 oli saanut koko ruukin omistukseensa, luopui myös sen laajennushankkeista. Salahmin osti 1819 ruukinpatruuna Anders Westerlund. Hänellä on tärkeä asema Suomen ruukkihistoriassa ensimmäisenä yrittäjänä, joka suunnitteli putlausuunin perustamista ruukilleen. Vuonna 1822 jätetty anomus kariutui senaatin kieltäytyttyä myöntämästä Westerlundin toivomaa korotonta lainaa. Pettynyt Westerlund myi pian ruukkinsa, ja viipurilaiskauppias Timofei Tichanoffilta sen osti 1828 varakas raahelainen kauppias ja laivanvarustaja Zachris Franzén. Seuraavana vuonna Salahmi sai myös virallisen toimintaprivilegion ja oikeuden vuosittaiseen 150 kippunan taontaan. Ruukin toiminta oli vielä tällöin hyvin vaatimatonta ja se työllisti vain kaksi harkkonpuhaltajaa, kolme seppää ja kaksi hiilirengasta. Vuosittain taottiin noin 150-200 kippuntaa kankirautaa, vaikka vedenpuute esti ympärivuotisen taonnan.

Franzénin aika oli Salahmin ruukin kukoistuskautta. Siitä tuli keskus laajalle ruukkiyritykselle, johon kuuluivat Saarikosken, Nissilän ja Kauppilanjoen (Ostokosken) apuharkkoyhtit ja Jyrkkäkosken masuuni. Myös Vesikosken ruukin pääosa oli Franzénin omistuksessa. Samuli Paulaharjun kuvauksen mukaan vanhan harkkoyhtin ympärille "kohosi Franzénin toimesta kokonainen kartano mahtavine kivinavettoineen, talleineen, kellareineen, työväenasuntoineen ja sitten komea päärakennus puutarhoineen, koivukäytävineen ja rantapuistoineen. Sinne suvun nuoret tekivät kesäisin häämatkansa ja sinne tehtaan omistajan rouva joka kesä lapsineen ajoi kesänsä viettämään. Kesät talvet vedätettiin ruukin tuotteita Raahen, jossa niitä varten oli ruukinomistajan talossa, Isontorin laidalla oma myymälänsä, Salahmin Ruukin Raudan Kauppa".

Ruukin kolme apuharkkoyhtiä Franzén perusti 1840-luvulla korvaamaan Salahmin omaa harkkouunia, jonka toimintaa vesivoiman puute ajoittain häiritsi. Vielä 1877-78 Salahmin harkkoyhti kuitenkin oli ajoittain toiminnassa. Vuonna 1860 Salahmin ruukille kerrotaan rakennetun myös toinen harkkoyhtin kaltainen uuni, jonka raaka-aineena käytettiin osittain järvimalmia (2/3), osittain pajakuonaa (1/3). Apuyhtien ansiosta ruukin kankirautantuotanto kohosi yli kaksinkertaiseksi, suurimmillaan (1859) noin 460 kippuntaan. Kaikki kolme harkkouunia sulattivat esimerkiksi 1857 yhteensä 854 kippuntaa harkkoja. Myös pieni manufaktuuri-paja rakennettiin uudestaan 1837. Sen nippu- ja kaksi naulavasaraa takoi vuosittain 60-80 kippuntaa laivatakeita, pulttirautaa, rekirautoja, hevosenkenkiä, kirveitä, kuokkia, lapioida, nautoja jne. Salahmin rautaa pidettiin "sangen kauniina ja hyvänä", joten markkinointi oli helppoa.

Kauppaneuvos Franzénin kuoleman jälkeen 1852 Salahmin ruukkia hoiti joho perikunta tai se oli vuokrattuna. Mitään merkittäviä uudistuksia ei tehty yli 20 vuoteen. Saimaan kanavan avaaminen 1856 muutti kuitenkin ruukin raudan päämarkkina-alueet. Salahmi sijaitsee Saimaan vesistön pohjoisimmassa purjehduskelpoisessa päässä, ja ruukin oma pieni höyrylaiva saattoi päästä muutaman sadan metrin päähän vasarapajasta. Raahan asemasta Salahmin rauta kuljetettiin nyt etupäässä Iisalmen ja Kuopion kautta Pietariin.

Varkauden ruukin omistaja toiminimi Paul Wahl & Co osti Salahmin ruukin maaliskuussa 1874. Ruukille valmistui jo seuraavana vuonna uusi komea skotlantilaistyyppinen masuuni. Varkauteen oli valmistunut 1873-74 suuri valssi- ja ptulauslaitos, ja Salahmin masuunin tehtäväksi tuli takkiraudan valmistaminen sen tarpeisiin. Myös Jyrkkäkosken ruukille valmistui samantyyppinen, joskin pienempi masuuni.

Kun vuorimestari Solitandet 1881 kävi Salahmin ruukilla, hän piti sen masuunia poikkeuksellisen komeana ja raastupaa tilavana. Masuunin piippu oli lähes 11 m korkea ja kahdeksan hieman yli kahden metrin korkuisen takkirautapilarin kannattama. Ulkopuolelta se oli päällystetty rautapellillä. Panosaukon halkaisija oli noin 1,8 m. Sisäpiipun muodosti 36 cm paksuinen tulenkestävistä tiilistä tehty vuoraus. Sen ja ulkovaipan välissä oli noin 18 cm paksuinen, tiilenkappaleista ym. tehty täytekerros. Puhallushormeja oli neljä ja lämminilmalaitte oli masuunin juurella. Puhalluskone oli yksisylinterinen ja kaksivaikutteinen. Sitä varten oli 18 cm pitkä maanalainen kanava, joka päättyi ns. Fourneyronin turbiiniin. Ruukille oli rakennettu kymmenen hiiliuunia, joista pari oli masuunin lähellä, loput noin kolmen kilometrin päässä Salahmin järven rannalla.

Hyvästä hoidosta ja huolellisesta rakenteestaan huolimatta Salahmin masuunin tuotanto pysyi aina suhteellisen pienenä. Vuosina 1875-77 takkirautaa valmistui vuosittain keskimäärin 2432 kippuntaa. Vanhat harkko-hyttikaudelta säilyneet kankirauta-, nippu- ja kaksi naulavasaraa takoivat 1872-76 edelleen keskimäärin 135 kippuntaa kankirautaa, 22 kippuntaa manufaktuurirautaa ja 19 kippuntaa nauvoja. Ruukin tärkeimmät malmijärvet olivat 1880-luvulla Rahajärvi, Rotimo, Marttisenjärvi, Palosenjärvi, Suojoki, Kutupalju, Peltosalmi, Onkivesi, Porojärvi ja Mustajärvi. Kalkkikivi tuotiin Hiltulanlahdelta Kuopion läheltä. Salahmin takkiraudan laatu ei ollut aivan yhtä hyvä kuin Jyrkkäkosken masuunin valmistaman raudan. Lisäksi toiminnan alkuvuosina tapahtuneet useat masuuniräjähdykset olivat aiheuttaneet tuntevia vahinkoja ja vähentäneet tuotantoa. Ruukki työllisti 1881 noin 40 henkeä, heistä 10 oli masuunilla (kahdessa vuorossa). Koko ruukkiyhteisön suuruus oli tällöin 268 henkeä.

Salahmin ruukin toiminnan lopetti Varkauden valssilaitoksen palo 1908. Hieman myöhemmin ruukki Paul Wahl & Co:n monien muiden laitosten ja suuren maaomaisuuden mukana siirtyi A.Ahlström Oy:lle. Ilmeisesti vielä 1909 masuuni oli ollut jonkin aikaa toiminnassa, koska viimeisissä Salahmissa valmistetuissa harkoissa kerrotaan olleen leima EA (A.Ahlströmin puolison Evan mukaan), Ruukinkosken rakennettiin 1919 sähkövoimalaitos, joka korvattiin suuremmalla 1953. Ainakin 1919-20 vanhoissa ruukkirakennuksissa toimi terva- ja tärpättitehdas.

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Uusimaa	3. Alue
2. Kunta	Enthola	Skogbyn ruukki
4. Kylä/Kaupunginosa	Skogby	5. Omistaja(t)
		Dy Fiskars Ab

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Skogbyn ruukki on kiistatta yksi maamme tärkeimmistä teollisuushistoriallisista muistomerkeistä. Ruukki sijaitsee luonnonkauniilla paikalla meren rannalla Hankoniemen länsisivulla, nykyisin lähes asumattomalla metsäalueella. Vesitoiman ruukki on saanut pienestä purosta joka saa alkunsa Skogbyträsketistä ja sitä ympäröivistä soista. Järven ja ruukin välillä on kaksi matalaa lampea, joiden molempien alapäässä on pato koskineen.

Alemman kosken länsirannalla on Skogbyn komea harmaakivistä rakennettu masuuni. Masuunin tiilistä tehdyn kranssirakennuksen seinässä on ankkuriraudoin nimikirjaimet J.H. (Johan Hisinger) ja vuosi 1789. Masuunin kranssilla on edelleen 1850-luvulla rakennettu puhalluslaite masuunin ulkosivulla kulkevina valurautaputkineen. Masuunin juurella taivasalla on 1856 paikoilleen asetettu puhalluslaite ja osia sitä käyttäneestä vesirattaasta. Masuunin alapuolella samoin joen länsirannalla on pasutus-huoneen seinien harmaakiviosia ja kaksi korkeaa tiilikumpua (paikoilleen luhistunut pasutusuuni?). Joen vastakkaisella rannalla pasutushuoneen kohdalla on 1700-luvulla rakennetun myllyn harmaakiviseinät.

Merenranta masuunin alapuolella on laajalla alalla kokonaan slagilla pengerretty ja slagia lienee myös käytetty paikalla olleiden laiturirakenteiden täyteenä. Rannalla, paikalla jossa 1800-luvun jälkipuoliskolla laaditussa kartassa oli varasto (materialbod) on jonkin verran malmia. Kalliolla masuunin yläpuolella on entisen suuren hiilihuoneen alalla paksultsi sysiä, mutta 1850-luvulla rakennetut hiiliuunit ovat jäljettömiin hävinneet.

Ruukin päärakennus on palanut mutta pienehkö rinteesen rakennettu entinen konttorirakennus on edelleen hyväkuntoisena jäljellä. Sen päädyn kiviseinässä on ankkuriraudoin J.H. 1783. Aivan padon vieressä joen itärannalla on ollut kaksi työväenkasarmia, joista on vain kivijalat jäljellä. Suuremman rakennuksen nurkkakiveen on hakattu teksti "Byggnästär G.M.Nyman har uppfört denna byggnad, år 1859". Sensijaan ruukilta koilliseen korkean kallion päällä on säilynyt suurehko työväenkasarmi, ilmeisesti 1800-luvun jälkipuoliskolta. Myös ruukilta luoteeseen Lappvikin asemalle johtaneen maatuneen paikallistien varrella on kaksi pientä työläismökkiä ja myös muiden rakennusten (mm. suuren navetan) kivijalkoja.

Noin puoli kilometriä masuunilta kaakkoon on toinen ruukkiin kuulunut koski patoineen. Erittäin komeassa pitkässä harmaakivipadossa on ankkuriraudoin J.H. 1780. Padon alapuolella on osin harmaakivinen osin tiilinen rakennus, jonka luhistuneen katon alla on erittäin komea ja mielenkiintoinen osittain valurautainen vesiratas. Rakennus on ilmeisesti viimeksi toiminut myllynä, mutta lienee alunperin ollut jo 1800-luvun alussa mainittu kolmella kivellä varustettu kiilloituslaitos. Ylemmän padon lähellä on kaksi hyvin vanhaa työväenasuntoa ja useiden talousrakennusten, kellareiden ym. raunioita.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Ruukinaluetta on pari vuotta sitten raivattu mutta on jälleen vesakoitumassa. Masuuni vaatii kunnostamista ja puhalluslaite on ehdottomasti suojattava. Myös jotkin työväenrakennuksista ovat huonokuntoisia ja tyhjillään.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☐
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2011 12

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine II, sivu 81-
Tegengren: Billnäs bruks historia (1949)
Nikander: Fiskars bruks historia (1929)
Hultin: Berghandteringen i Finland

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 7/1982

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

SKOGBYN RUUKKI (SKOGBY BRUK)

Vuonna 1682 sai Fagervikin ja Billnäsän ruukkien omistaja Carl Billsten nuorempi vuosikollegiolta luvan masuunin perustamiseen myös Skogbyn kylän maille Tenholaan. Ainakin muodollisesti uuden masuunin tarvetta perustettiin Billnäsän ruukin oman masuunin toiminnan lopettamisella hiilenpuutteen vuoksi. Myönnetty lupa uusittiin 1686 ja masuuni rakennettiin heti sen jälkeen. Seuraavien lähes 200 vuoden ajan (vuoteen 1883) Skogbyn masuuni toimitti vain hyvin vähän vuosien aikana uudistuen takkirautaa Fagervikin ja Billnäsän vasarapajoille.

Uuden ruukin toiminnan alkuvuodet olivat hankalia. Jo vuonna 1687 voimakas kevättulva sai masuunin osittain luhistumaan ja vaurioitti ilmeisesti myös koskessa jo aikaisemmin ollutta sahaa. Masuuni rakennettiin heti uudelleen, mutta Carl Billsteinin kuolemasta 1691 sai alkunsa uusi lähes neljäkymmenen vuoden pituinen rappiokausi. Sodan mukanaan tuoma rutto tappoi vuosina 1710-11 26 henkeä Skogbyn ruukilla, heidän joukossaan lähes kaikki ruukin sepät. Vielä 1730-luvun alussa sodan rauhioittamaa ruukkia korjattiin, joskin masuuni lienee aloittanut toimintansa joitain vuosia aikaisemmin. Ruukit omisti nyt tukholmalainen tukku-kauppias Michael Hising ja hänen veljensä, juuri sotavankeudesta Siperiasta palannut kapteeni Johan Wilhelm Hising.

Skogbyn masuunin sijainti oli kuljetusyhteyksien kannalta erittäin edullinen. Suuretkin malmilaivat saattoivat purkaa kuormansa aivan masuunin vieressä ja myös valmis takkirauta voitiin suurimmaksi osaksi meritse kuljettaa Fagervikiin tai Billnäsiin. Sensijaan vesivoiman ja hiilen puute häiritsi ajoittain pahoin masuunin toimintaa. 1700-luvun alkuvuosikymmeninä Skogbyn masuuni olikin toiminnassa vain joka toisena tai kolmantena vuonna vuorotellen Fagervikin masuunin kanssa. Raaka-aineena Skogbyssä käytettiin etupäässä Utön saaren malmeja, mutta esimerkiksi vuonna 1748 osa malmista louhittiin Sillbölen (Lindersbergin) kaivoksesta Helsingin läheltä. Takkirautaa tuotettiin 1700-luvun alkupuoliskolla vuosittain noin 2100 kippunaa. Osa raudasta valettiin ruukilla mm. padoiksi.

Vuonna 1761 sai vuorineuvos Johan Hising (aateloituna 1770 Hisinger) omistukseensa myös Skogbyn ruukin. Hänen omistuskautensa oli niin Skogbyssä kuin muissakin hänen omistamissaan ruukeissa huomattavaa laajentumisen ja rakentamisen aikaa. Skogbyssä Johan Hisingerin toiminnan näkyvin muistomerkki on vuonna 1789 valmistunut masuuni. Vuoteen 1752 Skogbyn masuuni oli ollut rakenteeltaan ns. multahirsityyppiä, mutta oli mainittuna vuonna rakennettu ensimmäisen kerran kivistä. Myös ruukin entinen konttorirakennus ja ylemmän kosken luona oleva kivipato ovat varmuudella Johan Hisingerin rakennuttamia. Veden puute häiritsi kuitenkin yhä, ja vuosina 1781-90 masuuni oli vuosittain toiminnassa keskimäärin noin 105 vuorokautta.

Vuonna 1824 myi Fagervikin, Billnäsän ja Skogbyn ruukit vuodesta 1792 alkaen omistanut ratsumestari Michael Hisinger ainoalle elossa olevalle pojalleen vapaaherra Johan Fridolf Michael Hisingerille. Vaikka sota ei aiheuttanut mainittavia vahinkoja Skogbyssä, ruukin laitteisto oli käynyt vanhanaikaiseksi ja vaati uudistuksia. Niinpä vuonna 1827 masuunin vanhat suippopalkeet korvattiin ensin ylavesirattaan käyttämällä Vidholmin puhalluslaitteella. Vuonna 1840 Skogbyssä oli jo ruotsalaisen ylimasuunimestari C.D. af Uhrin suunnittelema sylinteripuhalluskone. Noin vuonna 1856 se puolestaan jostain syystä vaihdettiin Holmgrenin tyyppiin kaksisylinteriseen kaksivaikutteiseen puhalluskoneeseen. Samoihin aikoihin masuuninkranssille rakennettiin myös Holmgrenin suunnittelema masuunikaasuja hyväksikäyttävä lämminilmalaitte. Vuonna 1837 rakennettiin

masuunin alapuolelle suuri viisi tulisijaa käsittävä pasutusuuni, jota aluksi lämmitettiin puulla myöhemmin hiilimurskalla. Vuonna 1856 masuuniin tehtiin myös uusi piippu, nyt tulenkestävistä tiilistä ja hiekkakivestä, pesä kvartsimassasta. Piipun korkeus oli entiseen tapaan 8,9 metriä. Myös muita rakennuksia tehtiin, erikoisesti vuonna 1828 raivonneen tulipalon jälkeen. 1850-luvulla rakennettiin ainakin kaksi hiiliuunia masuunilta lounaaseen.

Teknisten parannusten ansiosta Skogbyn masuunin tuotanto kohosi suuresti. Kun vuosituotanto 1800-luvun alkuvuosikymmeninä oli vain noin 1000-1300 kippuntaa, vuosina 1857-76 valmistui keskimäärin 2454 kippuntaa takkirautaa ja 1874-1884 jo 4240 kippuntaa. Valutavaroita valmistettiin 1856-84 keskimäärin vuosittain noin 138 kippuntaa ~~valutuotteita~~. Skogbyn masuunin sulattama raakamalmi tuotiin koko toiminta-ajan pääosin Utön saarelta Ruotsista, ajoittain myös Herrängin ja Norbergin kaivoksista. 1800-luvun alusta vuoteen 1883 Skogbyssä sulatettiin myös kotimaisia vuorimalmeja 10-20 % koko malmintarpeesta. Järvi- ja suomalmia ei Skogbyssä koskaan käytetty. Malmi jouduttiin Skogbyssä murskaamaan käsin, sillä ruukin murskainlaitos saattoi vedenpuutteen vuoksi vain harvoin toimia. 1890-luvulle saakka Skogbyn valmistama takkirauta kuljetettiin edelleen lähes kokonaan Fagervikiin ja Billnäsiin. Skogbyn masuunin merkitys ruukkikokonaisuuden osana kasvoi huomattavasti, kun Fagervikin oma masuuni lopetti toimintansa. Hiilenpuute häiritsi sulatusta jatkuvasti, varsinkin kun tuhannet venäläiset sotilaat olivat Krimin sodan aikana kaataneet ruukin metsiä ja mm. rakentaneet 130 hirsiparakkia. 1830-40 -luvulla Skogbyssä työskenteli 16-18 miestä ja 1800-luvun jälkipuoliskolla 19-26 miestä. Koko ruukkiyhteisön suuruus 1800-luvun lopulla oli noin 200 henkeä.

Fridolf Hisinger kuoli vuonna 1883, ja hänen ruukkinsa jaettiin hänen poikiensa kesken. Skogby joutui hänen toiseksi vanhimmalle pojalleen luutnantti Mauritz Fridolf Hisingerille. Vuonna 1892 Skogbyn, kuten myös esi-merkiksi Trollshovdan masuunin, osti Fiskars Aktiebolaget. Kaupan mukana seurasi myös Hankoniemen itärannalla sijaitseva, vuonna 1891 perustettu suuri höyrysaha. Skogbyn masuuni pidettiin entiseen tapaan toiminnassa vuoteen 1904, pääasiassa vain vanhojen ruukkilaisten työllistämiseksi. Sen jälkeen Skogbyn ruukkialue vähitellen autioitui.

FISKARS

E 1199

11/12

16.12.

85

Kiinteistöryhmä/O Bruncrona/lh

11.12.1985

Yr. os.

Kato. list. os.

Museovirasto
Tutkija Elias Härö
PL 913

00101 HELSINKI

SÄLVI 17.12.1985
1095
PAK/Elias H.

SKOGBYN MASUUNIN KUNNOSTUS
Kirjeenne n:o 668 21.10.1985

Fiskars Oy Ab:n hallitus on viime kokouksessaan päättänyt kirjeenne mukaisesti varata 5000 markkaa Skogbyn masuunin kuntoselvityksen ja siihen pohjautuvan korjauskustannusarvion tekemiseen.

Ystävällisin terveisin

Fiskars Oy Ab
Kiinteistöryhmä

Olof Bruncrona

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAK :

1. Lääni	Kuopion	3. Alue	Sourun (Karttulan) ruukki
2. Kunta	Karttula		
4. Kylä/Kaupunginoso	Souru	5. Omistaja(t)	KOP

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Sourun ruukki on sijainnut Kuttajärven koillisrannalla, kannaksella joka erottaa toisistaan Keiteleen ja Päijänteen vesistöt. Ruukinpaikaksi valitulla Sourunniemellä ei ollut lainkaan vesivoimaa, joten ruukki toimi kokonaan höyryvoimalla.

Ruukinpaikka nykyisellään on pahoin vesakoitunut ja asumaton. Ainoa ruukista muistuttava rakenne on koristeellinen tiilisavupiippu. Piipun ympärillä on masuunirakennuksen rauniot, jossa koneiden alustat, höyrykattiloiden pohjat ja väliseinät erottuvat selvästi. Masuunirakennukseen liittynyt valssilaitososa on ilmeisesti purettu jo aikaisemmin.

Tehdasraunion ympärillä lepikossa on runsaasti erilaisten rakennusten kivi- ja slagilla pengerrytetyjä tiepohjia. Myös ranta ruukin kohdalla on ollut slagilla hirsiarkkujen varaan pengerrytetty.

Muutaman kilometrin päässä ruukinpaikalta sijaitsevan Kuttakosken avokanavan on ruukki alunperin rakentanut omaa laivaliikennettään varten. Kanava ei ole enää käytössä.

Kuttajärven itäpäässä noin 2 km päässä Sourusta on sijainnut H.Saastamoisen 1891 perustama Syväniemen rullatehdas. Tehdasrakennuksista on Syväniemelläkin säilytetty vain savupiippu.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennushistoriallinen
11. Historiallinen
12. Maisemallinen

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3242 03

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine II, sivu 712.
Solitander (1883).
Aarni VIII, 1945
Suomen teollisuuslehti 1897-1900
Suomen kauppa, meriliike ja teollisuus (toim.
Inha). Turku 1915.

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 12/1981

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

SOURUN (KARTTULAN) RUUKKI

Sourun ruukin perusti nimellisesti Putilovin Suomen ruukkien entinen johtaja, luutnantti Aleksander Schleisner. Tosiasiallisesti ruukin omistivat kuitenkin venäläiset kenraalimajuri P.F. Semjannikov ja vuori-insinööri V.A. Poletika. He omistivat yhdessä myös pietarilaisen Nevan konepajan. Schleisnerista tuli ruukin johtaja. Privilegion ruukille myönsi senaatti syyskuussa 1868.

Karttulan masuuni valmistui 1868. Se oli alhaalta pyramidinmuotoinen ja ylhäältä pyöreä, komeasti rakennettu. Käyttövoimana oli 45 hevosvoiman höyrykone. Masuuni sai kuuluisuutta pitkällä yhtäjaksoisilla puhallusajoillaan (esim. 1881 päättynyt puhallus kesti 952 vuorokautta). Masuunin ympärille rakennettiin komea punatiilinen hyttirakennus.

Vuonna 1870 ruukin osti "Venäläinen kone- ja vuorilaitosyhtiö". Luutnantti Schleisner oli myös uuden yhtiön osakas ja ruukin johtaja aina vuoteen 1877. Vuonna 1871 Souruun rakennettiin neljä putlausuunia, 2 1/2 tonnin painoinen höyryvasara ja yhden valssiparin sisältävä valssilaitos. Myös valssilaitos rakennettiin tiilestä. Kolme höyrypannua antoivat tarvittavan käyttövoiman. Vuonna 1889 teki Sourun omistanut yhtiö vararikon ja ruukki joutui uudelle yrittäjälle, "Pietarin rauta- ja rautalanka Oy:lle" (pääjohtaja Balthasar Herberz). Tehtaan asioiden johdon Suomessa yhtiö antoi Sourun aikaisemmalle isännöitsijälle, insinööri Emil Kukovskylle. Tehtaan tuotanto rajoitettiin käsittämään ainoastaan harkkorautaa käytettäväksi yhtiön omissa pietarilaisissa tehtaissa.

Vuonna 1896 (1895?) ruukille rakennettiin uusi masuuni. Siitä sanottiin, että se oli "varustettu suljetulla suulla" ja että ulosvirtaavat kaasut käytettiin ilmapumppua käyttävän höyrykattilan ja masuuniin puhallettavan ilman kuumentamiseen. Samaan aikaan valssilaitos, putlausuunit ja höyryvasara purettiin. Sulattotyön teknistä johtoa varten ruukilla oli oma vuori-insinööri. Toinen vuori-insinööri lähetettiin Ruotsiin perehtymään järkipäisempään sysien valmistustapaan.

Uusi masuuni ei kuitenkaan toiminut odotetulla tavalla. Jo vuonna 1898 se rakennettiin uudestaan vuori-insinööri Grigori Lisitzinin johdolla. Samana vuonna valmistui myös 12 uutta hiiliuunia ja useita työväenasuntoja.

Syyskuussa 1899 ruukki myytiin kuopiolaiselle kauppaneuvokselle Isak Löfille, ja rekisteröitiin nimellä "Sourun rautatehdas, Isak Löf". Tehtaan johtajana toimi aluksi edelleen insinööri Lisitzin. Vuodesta 1902 lähtien liikkeen tila tuntuvasti huononi, ja raudanvalmistus loppui kokonaan 1907. Vuonna 1913 tehdastila metsineen myytiin toiminimelle Oy H.Saastamoinen Limited. Rautaruukille kuuluneet rakennukset purettiin ja siirrettiin vähitellen pois 1960-luvun alkuun mennessä.

Sourun ruukki käytti koko toiminta-aikansa yksinomaan järvimalmeja. Vuonna 1881 ruukilla oli valtausoikeus 111 järveen. Niistä kuitenkin oli käytössä mainittuna vuonna vain 34. Ruukin lähellä oli neljä tiilistä hiiliuunia (lisäksi kaksi muuta kauempana). Masuunin tarvitsema kalkkikivi louhittiin Hiltulanlahdelta. Koko ruukin tuotanto kuljettiin Pietariin. Kuljetuksen helpottamiseksi oli noin 20 km päässä sijaitsevalle Mömmölän lahdelta rakennettu tie. Lisäksi ruukki rakennutti kanavan Kuttakoskelle. Valmis rauta kuljettiin joko 60 kg pai-

noisina takkirautalevyinä tai raakakiskoina (ns. "mil^bvarssirautoina"). Vain pieni osa raudasta jalostettiin ruukilla (mm. helloja ja patoja). Masuunin tuotanto oli 1869-77 keskimäärin noin 7740 kippunaa vuodessa ja seuraavien kymmenen vuoden aikana keskimäärin noin 15740 kippunaa. Raudan lisäksi ruukki myi tervaa, pikeä, tiiliä ja maataloustuotteita.

Vakinaisia työntekijöitä ruukilla oli vuonna 1881 172 ja koko yhteisön suuruus oli 420. Vuonna 1896 vastaavat luvut olivat 200 ja 600. Työläisiä varten oli mm. koulu, kirjasto, säästökassa, sairaala ja kauppa.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	UUSIMAA	3. Alue
2. Kunta	Siuntio	Suittian ruukki
4. Kylä/Kaupunginosa		5. Omistaja(t)
Kvarnby		

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. liitteet

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Mylly ja siihen liittynyt voimalaitos on lopettanut toimintansa ja rappeutunut.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☐
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☐

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2032 06

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Nordström; Svartå Bruks historia (s. 9)
Hultin, Bergshandteringen (s. 14)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 8/1982

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

SUITIAN (SVIDJA, NYBY) RUUKKI

Suomen ensimmäisen varsinaisen rautaruukin perusti vanhemmiltaan perimänsä Suitian kartanon maille Siuntioon valtioneuvos Erik Fleming (1487-1548). Hän oli aikakautensa merkittävimpiä miehiä Ruotsi-Suomessa niin soturina, diplomaattina kuin teollisena yrittäjänäkin. Suomessa Fleming omisti Suitian lisäksi mm. Kuitian linnan Paraisilla. Suitiasta tuli kuitenkin hänen asuinkartanonsa, ja noin 1545 sinne valmistui harmaakivinen komea kartanolinna. Rakennus on yhä olemassa, joskin ulkoasultaan suuresti muuttuneena.

Fleming hankki 1530-luvulla omistukseensa Suitiasta noin neljän kilometrin päässä sijaitsevan Kvarnbyn kylän ja lunasti talonpojilta myös vanhan myllykosken koskiosuudet. Kenties osittain kuningas Kustaa Vaasan kannustuksesta hän perusti kosken rannalle rautasulaton ja kankivasarapajan. Ruukki oli todennäköisesti toiminnassa jo 1535, mutta sitä koskevat historialliset tiedot ovat erittäin vähäiset. Sulatettava malmi tuli todennäköisesti suurimmaksi osaksi Lohjan Ojamosta, johon Erik Flemingin toimesta perustettiin Suomen ensimmäinen kaivos. Vuonna 1542 hän sai virallisen privilegiokirjan kaivoksen louhimiseen. Myös lähellä ruukinpaikkaa Nybyssä oli vielä 1700-luvulla jälkiä kaivostoiminnasta.

Suitian ruukista ei tullut pitkäikäistä. Jo 1660-luvulla sanottiin, että "ruukki oli kerran kukoistanut mutta sittemmin lakkautettu". Vielä 1700-luvulla kosken rannalla oli vähäisiä raunioita ruukista, mm. kankirautavasaran akseli. Muistitieto ruukista oli jo silloin hävinnyt. Vaikka historialliset tiedot puuttuvatkin, voi olettaa ruukin joutuneen lopettamaan toimintansa Ojamon malmin köyhyyden ja hankalan kuljetusmatkan vuoksi.

Kvarnbyn kosken etelärannalla on suuri, tällä vuosisadalla rakennettu myllylaitos. Siihen liittyvät padot, pengerrykset ja kanavoinnit ovat ilmeisesti lopullisesti hävittäneet ruukkitoiminnasta jääneet rauniot. Jonkin verran raskasta, harkkoyhtikuonaa muistuttavaa slagia on rantarinteessä kosken pohjoisrannalla myllyä vastapäätä. Koski on ilmeisesti aikanaan ollut erittäin sopiva ruukkitoimintaan, sillä suuresta putouskorkeudestaan ja vuolaudestaan huolimatta se on ollut suhteellisen helppo padota.

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO		MUSEOVIRASTO
ALUEINVENTOINTILOMAKE		
1. Lääni	Uusimaa	3. Alue
2. Kunta	Ruotsinpyhtää	Strömforsin (Pettjärven) ruukki
4. Kylä/Kaupunginosa	Strömfors	5. Omistaja(t)
		Oy A. Ahlström Ab
6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA		
Vrt. liite		
7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET		
8. SÄILYMEDELITYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset) Manufaktuuripajan laitteiston kunto huono. Nippuvasaran ja ahjojen jäännösten säilyminen tulisi turvata.		
9. LUETTELOINTIPERUSTE	10. Rakennus-historiallinen	☒
	11. Historiallinen	☒
	12. Maisemallinen	☒

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3024 04

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laina I-III

Hultin: Bergshandteringen

O.Siren: Strömfors. Tehdas ja tehdasyhdyskunta 1695-1970 (Hki 1971)

Herrgårdar i Finland

Suomen kartanot ja suurtilat I

T.Idström: Ett gammalt bruk och dess skogar (Privatforstmästarföreningens årsbok IX, 1936)

~~XIX. SUUKKISTA TIETOJA ANTANEET~~

Irja Sahlberg. Stångjernsmedjan i Strömfors. Budkavlen 1948.

Juhani Aho: Antti Ahlström I-II (1927)

Suullisia tietoja antanut: Gösta Backman, 07970 Ruotsinpyhtää, puh. 915-78200(78271 koti)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväs

Erkki Härö 12/1982

STRÖMFORSIN RUUKKI (liite)

Strömforsin ruukki on rakennettu Kymijoen Ahvenkosken suuhaaran länsirannalle, muutaman kilometrin päähän Abborforsvikenin rannasta. Ruukkikokonaisuutena Strömfors on poikkeuksellisen hyvin säilynyt. Kosken molemmilla rannoilla on vanhojen vaahteroiden ympäröimänä suuri joukko asuin- ja tuotantorakennuksia 1700-luvun lopulta ja 1800-luvulta. Uudisrakentaminen tällä vuosisadalla on onnistuttu erittäin hyvin sopeuttamaan historialliseen kokonaisuuteen. Strömforsin teollisuushistoriallinen mielenkiinto on myös huomattava suhteellisen hyvin säilyneiden vasarapajojen ansiosta. Säilymiseen on vaikuttanut osaltaan se, että Strömfors vasta 1950 viimeisenä ruukkina Suomessa lopetti raudantaannon vesivoimaa käyttäen.

Strömforsin punatiilinen kankirautapaja sijaitsee ruukinkosken länsirannalla. Vasarapaja rakennettiin 1871 ruukin omia tiiliä käyttäen. Sen pohjoispäähän lisättiin 1896 samaa rakennustyyliä noudattaen hevosenkenkätapa. Kun taonta Strömforsissa loppui, muutettiin paja pian ruukkimuseoksi. Yksi suurista takovasaroista vesirattaineen on säilynyt, muut kaksi on purettu. Museossa on myös manufaktuuri-pajasta siirretty naulavasara. Puhallushuoneesta ja vesirännistä on jäljellä vain kivijalkoja. Francecomtetaonnasta muistuttaa myös poikkisiipinä pajan rungosta erottuva, nelikulmaiseen savupiippuun päättyvä kipinähuone, jonka sivuilla alunperin ovat olleet labbi ja leivintupa. Kaikki ahjot on purettu. Kankirautapajan eteläpäässä 1800-luvun lopulta 1930-luvun alkupuolelle toimineesta luujauhtehtaasta on samoin vain peruskiviä jäljellä. Pajan eteläpuolella sijaitsevat edelleen hirsiset vaakahuone- ja varastorakennukset. Molemmat ovat 1800-luvun alusta, mutta niitä on myöhemmin muutettu.

Strömforsissa on säilynyt myös toinen vasarapaja, tiilinen manufaktuuri-paja. Sen naulapajaosa on rakennettu 1846 ja nippupajaosa 1857. Myös tässä laitoksessa on edelleen, tosin valitettavan huonokuntoisena, maassamme ainutlaatuista pajalaitteistoa (mm. nippuvasara rattaineen, osia ahjoista). Manufaktuuri-paja on saanut käyttövoimansa patoaltaasta johdetuista kahdesta, osin maanalaisesta voimakanavasta.

Ruukin teollisuuslaitoksiin ovat sen perustamisesta lähtien kuuluneet myös mylly kosken keskellä olevalla saarella ja vesisaha sen itärannalla. Nykyinen saharakennus on vuodelta 1887, mylly on todennäköisesti vuosisadan vaihteesta. Ainakin 1800-luvun alusta aina vuoteen 1950 Strömforsissa toimi myös tiilitehdas. Navettapihan yhteydessä olleet erikoiset tiiliraanat ja tiilenkuivausvaja purettiin vasta mainittuna vuonna. Nykyinen, hieman vanhasta ruukista erillään oleva suuri muovitehdas on vanhimmilta osiltaan vuodelta 1947.

Asemakaavallisesti Strömfors on myös poikkeuksellinen vanhojen ruukkiemme joukossa. Selvää yhtenäistä ruukinkatua ei Strömforsissa ilmeisesti koskaan ole ollut, vaan työväenasunnat ovat ainakin jo 1700-luvun lopulla sijainneet ryhmissä kosken molemmilla rannoilla. Mielenkiintoinen on kosken itärannalla oleva, kolmen 1788-93 rakennetun työväenasunnon ryhmä. Rakennukset ovat ryhmittyneet neliömäisen pihan kolmelle sivulle siten, että pihan tyhjä sivu avautuu patoaltaan ja ruukinkartanon suuntaan. Vain yksi rakennuksista (eteläisin) on säilyttänyt pääpiirteissään alkuperäisen taitekattoisen asunsa. Molempia muita rakennuksia on 1850-luvulla korotettu ja

niiden kattomuoto on muuttunut. Itärannalla edellämainitun rakennusryhmän lähellä, sahan mäellä, on myös useita muita punaiseksi maalattuja työväenasuntoja viime vuosisadan lopulta ja tämän vuosisadan alusta.

Länsirannan työväenasunnoista mielenkiintoisin on ns. "Krouvinmäki" ("Savitalo"), suuri rapattu taitekattoinen rakennus vuodelta 1806. Nimensä rakennus on saanut siitä, että rakennuksessa on aikoinaan toiminut myös ruukin krouvi. Sen seinien rakennusaineena on käytetty osittain saven, olkien ja hiekan sekoitusta, osittain myös tiiltä. Savisekoituksesta oli rakennettu myös ruukin 1805 valmistunut, nyt purettu riihi. Samoin länsirannalla, Petjärvelle johtavan tien varrella on vierekkäin kaksi kaksikerroksista hirsistä työväenasuntoa, joiden nimet ("Fatihuusi", "Kuppihuusi") perimätiedon mukaan viittaavat harjannostajaiskestityksissä tapahtuneisiin laimintyönteihin. Rakennukset ovat ilmeisesti 1800-luvun puolivälistä.

Myös ruukinkartanon sijainti on poikkeuksellinen molempien vasarapajojen välissä, vain pienen puiston ympäröimänä ilman minkäänlaista "monumentaalista" näkymää patoaltaalle tai tehdaslaitoksille. Nykyinen, 1892 rakennettu uusrenessanssityylinen ruukinkartano on rakennettu aikaisemman, 1755 valmistuneen taitekattoisen yksikerroksisen ruukinkartanon paikalle. Hallitsevampaa asemaa ruukinkartanolle tavoitteli Pehr Henrik af Forselles ryhtyessään 1850-luvun keskivaiheilla rakentamaan tiilestä uutta linnamaista päärakennusta ruukinalueen pohjoislaidalla. Rakennuksesta valmistuivat kuitenkin vain suuret holvatut kellarit. Perimätieto kertoo, että tarpeettomiksi jääneet tiilet käytettiin Loviisan kirkon rakentamiseen.

Päärakennuksen koillispuolella, patoaltaan rannalla, on käytännössä kolmikerroksinen, suuri, taitekattoinen hirsirakennus poikkipäätyineen. Se rakennettiin 1824 ruukin isännöitsijää ja virkailijoita varten. Isännöitsijän asunto oli kahdessa kerroksessa rakennuksen pohjoispäässä. Nyt punaiseksi maalattu rakennus oli alunperin väriltään keltainen ja sen katto punainen. Isännöitsijän rakennuksen vieressä on kolmiosainen aitta- ja maitokamarirakennus. Sen keski-osa on kaksikerroksinen, molemmat siivet ovat yksikerroksisia. Rakennus valmistui 1823 ja myös se oli alunperin keltaiseksi maalattu.

Ruukin talouspiha on päärakennuksen pohjoispuolella. Tuhoisa tulipalo 1805 hävitti suuren osan ruukin talli- ja navettarakennuksista. Kaksi vuotta myöhemmin valmistui pitkä taitekattoinen tallirakennus ja 1809 kohtisuoraan sen kanssa samoin taitekattoinen, tiilinen navettarakennus. Tallirakennuksen suuntaisesti on rakennettu myös ns. "Vaasanlinna". Se oli alunperin 1806 rakennettu ruukin panimo ja viinanpolttimo, joka myöhemmin muutettiin työväenasunnoksi. Vaasanlinnan ja tallin välissä sijaitsi vuoteen 1950 asti holvattu tiilikuivaamo.

Ruukinalueen etelälaidalla Myllymäki-nimisellä kukkulalla puiston ympäröimänä sijaitsee ruukin kirkko. Ensimmäinen kirkko mäelle rakennettiin 1747, mutta nykyisen kirkon runko on vuodelta 1772. Se on kahdeksankulmainen keskeiskirkko, johon liittyy neljällä sivulla lyhyet kapeat sakarat. Nykyiasunsa rakennus sai 1898. Vanha, 1828 rakennettu taitekattoinen ruukinpappila sijaitsee ruukilta noin kilometrin länteen Petjärven rannalla. Lähellä sitä, kiviaidan ympäröimänä, on Henrik Johan af Forsellesin ja hänen vaimonsa Virginia Christinan hautamuistomerkki.

Strömforsin ruukilla oli ainakin jo 1700-luvulla kaksi lastauspaikkaa. Ulompi niistä oli laivareittien varrella Sandholmenissa. Sieltä malmi kuljetettiin proomuin sisemmälle lastauspaikalle Markkinmäelle. Viimeksimainitulla lastauspaikalla on edelleen vanhoja varastoittoja ja pieni työväenasunto. Vuonna 1905 rakennettiin lastauspaikalle kapearaiteinen rautatie, jonka pohja on osittain edelleen näkyvissä.

Eloisan ja monipuolisen kuvan Strömforsin ruukin elämästä ja jo vanhanaikaisten vasarapajojen toiminnasta antaa ainutlaatuinen, N. Trifonoffin tekemä lyhytelokuva 1930-luvun keskivaiheilta.

STRÖMFORSIN (PETTJÄRVEN) RUUKKI

Rautaruukin Kymijoen läntisen haaran vesirikkaiden koskien varrelle perusti Uudenmaan ja Hämeen läänien maaherra, vapaaherra Johan Creutz 1698 (privilegio). Hän oli mm. Forsbyn, Teijon, Kirjakkalan ja Kauttuan ruukkien omistajan Lorentx Creutzin veli. Myös Johan Creutzilla oli itselläänkin jonkin verran aikaisempaa kokemusta ruukkitoiminnasta, sillä jo 1691 hän oli saanut luvan perustaa kankirautavasaran ja kaksi ahjoa omistamalleen Sippolan säteritilalle. Tämän kankivasarapajan tiedetään ainakin vuosina 1702 ja 1703 takoneen yhteensä 44 kippuntaa rautaa, mutta jo 1704 se vesivoiman ja sysin puutteessa lakkautettiin.

Myös Pettjärven säteritilan maille perustettuun ruukkiin myönsi privilegio luvan laittaa kankivasaran ja kaksi ahjoa. Todellisuudessa ruukki oli toiminnassa ainakin jo 1695, mahdollisesti pari vuotta aikaisemminkin. Sodan kynnyksellä 1711 ruukki kuitenkin paloi, eikä sitä rakennettu uudelleen yli 30 vuoteen.

Ruukinkosken privilegioineen ostivat 1744 kauppiaat Jaboc Forsell (aateloitiin 1767 nimellä af Forselles, myöhemmin mm. Loviisan kaupungin ensimmäinen pormestari) ja Anders Nohrström. Heidän nimensä yhdistelmänä tuli käyttöön myös ruukin nykyinen nimi Strömfors. Vasarapaja rakennettiin uudelleen 1746-7 ja 1753 ruukin vuosittaiseksi taantoikeudeksi määrättiin 690 kippuntaa. Myös manufaktuuri-paja nippuvasaroinen rakennettiin Strömforsiin 1749, tosin ilman virallisia lupia. Manufaktuuri-pajan kahdessa ahjossa valmistettiin nauvoja ym. pienempiä takeita rajalinnoitusten, erityisesti Loviisan ja Svartholman tarpeisiin. Ruukkihan sijaitsi tällöin aivan rajan pinnassa, joten sen kilpailuasema muihin ruukkeihin nähden oli edullinen.

Vuoteen 1781 mennessä af Forselles-suku, edustajanaan vuorineuvos Henrik Johan af Forselles, oli saanut koko Strömforsin ruukin omistukseensa. Hän oli Jakob af Forsellesin poika ja oli omistanut ennen muuttoaan takaisin Suomeen mm. Yxen ruukin Örebron läänissä. Ruukki oli tällöin jo jonkin verran rappeutunut, joten vasara ja molemmat ahjot rakennettiin uudelleen 1786.

Sota ja tulipalot hidastivat kuitenkin ruukin kehitystä; lisäksi vuorineuvos af Forselles kuoli jo 1790. Hänen puolisonsa Virginia Christina af Forselles (synt. Carlskiöld) sai ruukin omistukseensa 31 vuotiaana, ja maassamme lähes ainutlaatuisena "ruukinpatruunattarena" johti sen toimintaa läpi sotavuorien, yhteensä 57 vuotta. Hänen toimestaan rakennettiin Strömforsiin suuri osa niistä rakennuksista, jotka nyt antavat ruukille sen ominaisleiman. Rakentamiseen pakottivat osittain tulipalot 1805 (karjarakennukset) ja 1810 (nippuvasarapaja).

Strömfors käytti koko toiminta-aikansa raaka-aineenaan pääasiallisesti ruotsalaista Noran, Linden ja Västerbergslagenin takkirautaa. Vain hyvin vähäisessä määrin käytettiin ajoittain Vantaan, Teijon ja Taalintehtaan masuuneiden sulattamaa rautaa. Koko ruukin toimintajan tarvittavat hiilet valmistettiin etupäässä ruukin omissa miiluissa. Laivanvarustajakaupunkien ja linnoitustyömaiden läheisyys häyttasi ajoittain hiilipuiden saantia, erityisesti 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Seppiä taitamattomuus mainittiin pääsyyksi ruukin vähäiselle tuotannolle 1800-luvun alussa (1830-37 keskimäärin vain 191 kippuntaa vuosittain). Uusien ruotsalaisten seppiä avulla

tuotanto saatiinkin kohoamaan (1830-30 jo 561 kippuntaa vuosittain), mutta sallittu taontaoikeus jäi yleensä saavuttamatta. Ruukin manufaktuuripaja valmisti pieniä määriä (1838-40 vuosittain keskimäärin 93 kippuntaa) erilaisia nauloja, hevosenkenkiä, viikatteita, sirpejä, kuokkia, lapioita ja punnuksia. Manufaktuuritaonta laajeni 1846, jolloin Strömfors sai luvan rakentaa neljä uutta naulavasaraa. Omituista kyllä ruukin tuotteita ei ennen 1800-luvun puoliväliä juurikaan viety Venäjälle, vaan ne myytiin kotimaahan.

Strömforsin ruukin peri 1847 vuorineuvoksettaren vanhin poika, Salan hopeakaivoksen vuorimestari Jakob Henrik af Forselles. Hän oli Ruotsin kansalainen ja huomattava tiedemies, joten ruukin hoito Suomessa oli vain hänen sivuharrastuksensa. Siitä huolimatta kankiraudan tuotanto kohosi hänen aikanaan merkittävästi (1847-54 821 kippuntaa vuosittain).

Vuorimestari af Forselles kuoli jo 1855. Perinnönjaossa Strömforsin sai hänen poikansa, kanslisti Pehr Henrik af Forselles. Hän otti Suomen kansalaisuuden, muutti Strömforsiin ja ryhtyi tarmokkaasti uudistamaan ja monipuolistamaan ruukin toimintaa.

Vielä 1859 oli Strömforsin kankirautapaja And. Wathenin kuvauksen mukaan 20 m pitkä ja 13 m leveä taitekattoinen rakennus kosken länsirannalla. Tiilisiä päätyjä lukuunottamatta paja oli lautarakenteinen. Rakennuksen sisällä oli kaksi saksalaisahjoa ja kankirautavasara. Widholmin puhalluslaite (vuodesta 1838) oli omassa erillisessä tiilirakennuksessaan. Kivestä ja tiilestä oli myös ratashuone vasarapajan sivulla. Kankirautapajan ja padon välissä oli puinen nippuvasarapaja, jossa oli yksi nippu- ja kaksi naulavasaraa, viisi ahjoa ja puinen puhalluslaite. Jo tällöin oli valmiina myös uusi tiilinen 33 m pitkä ja 12 m leveä manufaktuuripaja kosken yläpuolella. Sen 1846 rakennetussa naulapajaosassa on neljä vasaraa ja kaksi ahjoa. Nippupajaosasto rakennettiin 1857. Sitä täydennettiin vielä 1860, jolloin pajassa oli kaksi nippuvasaraa ja kahdeksan ahjoa.

Pian Wathenin käynnin jälkeen P.H. af Forselles sai luvan saksalaisahjojen korvaamiseen kahdella francecomté-ahjolla (1865). Ahjoista rakennettiin kuitenkin aluksi vain toinen. Vuonna 1871 Strömforsiin valmistui uusi komea punatiilinen kankirautapaja. Sen laitteisto muodostui sulainvasarasta, kahdesta takovasarasta, kahdesta francecomté-ahjosta ja kolmisylinterisestä puhalluskoneesta.

Uudistuksen merkitys näkyy selvästi ruukin tuotantoluvuissa (1857-65 vuosittain keskimäärin 923 kippuntaa, 1866-72 vain 743 kippuntaa, mutta 1873-76 jo 1823 kippuntaa). Ruukki työllistikin 1870-luvulla noin 20 seppää. Myös yritys koneellisen naulavalmistuksen aloittamiseksi tehtiin Strömforsissa jo varhain. Ainakin jo 1864 ruukilla valmistettiin nauloja ns. Gustafssonin naulakoneella, ja 1872 naulakoneita oli jo neljä. Jostain syystä ne häviävät kuitenkin vuoteen 1875 mennessä, huolimatta siitä että erilaiset nauhat pysyivät Strömforsin manufaktuuripajan tärkeimpänä tuotteena seuraavan vuosikymmenen alkuun saakka. Yhteensä ruukin molemmat manufaktuuripajat valmistsivat 1851-78 nauloja, pultteja, nippu- sekä vannerautaa ja erilaisia mustatakeita vuosittain keskimäärin noin 335 kippuntaa. Valmistetut myytiin edelleen etupäässä kotimaassa, vain vähäinen osa vietiin Venäjälle.

P.H. af Forselles sai 1865 luvan perustaa Strömforsiin myös suurehkon konepajan ja valimon. Ruukinomistajan taloudellinen asema oli

kuitenkin alunalkaenkin ollut heikohko ja kalliit uudistukset sekä huonot suhdanteet vaikeuttivat edelleen hänen asemaansa. Konepaja, suursaha ja uusi ruukinkartano jäivät toistaiseksi vain suunnitelmiiksi. Vuonna 1876 P.H. af Forselles oli pakotettu luovuttamaan ruukin velkojilleen, päättäen samalla sukunsa pitkän omistuskauden Strömforsissa.

Velkojat, joukko loviisalaisia ja porvoolaisia kauppiaita, muodostivat ruukkitoiminnan jatkamiseksi yhtiön nimeltä "Strömfors Aktiebolag för Jordbruk, Jern och Sågverksrörelse (vuodesta 1880 Strömfors Aktiebolag).

Uusi yhtiö joutui aloittamaan toimintansa rautateollisuuden yleisinä lamavuosina. Raudantuotannon kannattamattomuutta koetettiin korvata rakentamalla ruukille uusi suurehko saha. Sahatoiminnan merkitys Strömforsissa raudantuotantoon verrattuna kasvoiikin siitä öähtien tasaisesti. Rautatuotteiden myynti suunnattiin yhtiön aikana pääasiallisesti Venäjälle, Viroon ja Liivinmaalle.

Strömfors Aktiebolag teki vararikon 1885. Seuraavana vuonna ruukin osti suurliikemies, kauppaneuvos Antti Ahlström, joka siihen asti oli toiminut lähinnä Länsi-Suomessa. Strömforsista tuli nyt osa suuryhtiötä, johon silloin kuului mm. neljä rautaruukkia ja 14 sahaa. Ruukin sahaustoiminnan merkitys kasvoi Ahlströmin aikana edelleen. Strömforsin saha rakennettiin uudelleen 1887. Myös puuhiomon perustamista Strömforsiin Ahlström suunnitteli. Antti Ahlströmin kuolema 1896 johti kuitenkin suunnitelmasta luopumiseen. Yhtiötä johti seuraavat kymmenkunta vuotta hänen leskensä, ja 1907 muodostettiin A.Ahlström Oy.

Vielä II maailmansodan jälkeen Strömforsissa taottiin rautaa aivan samoin kuin 1865, jolloin francecomté-taonta otettiin käyttöön. Vain tuotantoluku oli pudonnut alle kymmenekseen 1870-luvun alun taontamääriin verrattuna. Vanhanaikaisuudesta huolimatta ruukki-toiminta pienessä mittakaavassa oli edelleen kannattavaa, sillä vesivasaroilla taottu rauta oli hyvälaatuista ja soveltui erilaisiin erikoistarkoituksiin. Kun vesivasarat 1950 lopettivat toimintansa, ne olivat viimeisenä tilauksenaan takoneet erän nauvoja Suomenlinnan restaurointityömaalle.

Vielä 1903 Strömforsin rautaruukki mainosti valmistavansa 17 erilaista kirvestyyppiä, monia erilaisia lapioida, moukareita ym. työkaluja, äkeitä, ankkureita, alasimia ja 17 erilaista tai eripituista naulatyyppiä. I maailmansodan ratkaisuvaiheisiin saakka Strömforsin tuotteita, mm. sairasajoneuvojen rautaosia, myytiin paljon myös Venäjälle ja Baltian maihin. Sodan jälkeen ruukki keskittyi valmistamaan erityisesti uittotyökaluja ja leimasinkirveitä. Raaka-aineenaan Strömfors käytti viime vuosisadan lopulta alkaen kotimaista romurautaa.

Muovituotteiden valmistus alkoi Strömforsissa uudessa tehdasrakennuksessa 1947. Raudantuotanto lopetettiin 1950 ja saha 1953. Tiili-tehdas lakkautettiin samoin 1950 ja jauhomylly jo 1940-luvulla. Strömfors on erikoistunut muovisiin sähköasennustarvikkeisiin.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Kuopion	3. Alue
2. Kunta	Juankoski	Säyneisten (Gustafsforsin)ruukki
4. Kylä/Kaupunginosa	Säyneinen	5. Omistaja(t)

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUKSEN KUVAUS JA HISTORIA

Säyneisten ruukki on sijainnut Ryöpänjoen alussa olevan Kissakosken varrella, lähellä Suurisäyneinen-järven rantaa. Kissakoski on vuolas ja jyrkkä, mutta kapea koski. Ruukin rauniot ovat tiivihkössä ryhmässä kosken alkupäässä. Pohjoisrannalla on joen puolelta lähes 5 m korkea, noin 25 m pitkä ja 10 m leveä liuskekivistä tehty kivijalka ja pengerrys (vasarapajan paikka?). Pengerryksen itäpäässä on nyt kaksikerroksinen hirsinen myllyrakennus. Myllyn ja penkereen alitse kulkee voimakas kanaava. Joenpuoleisessa kiviseinässä on muutamia seinärautoja. Penkereen alapuolella ja sen pohjoispuolella on maassa runsaasti syisiä ja mustaa pajakuonaa.

Kosken etelärannalla vastapäätä pengertä on lähinnä patoa kivi-kumpu, jota ympäröi säännöllinen, 7 x 9 m suuruinen kehys (masuunin raunio?). Sen takana maasto kohoaa loivasti. Rinteessä on jälkiä suurehkon rakennuksen kivijalasta. Oletetusta masuuninraunioista alaspäin on matalampi kumpu, joka ehkä on jääne harkkohytistä. Kumpujen välissä maassa on hyvin mustaa kuonaa.

Kosken alapäässä joen molemmilla rannoilla on suuria kuonavuoria. Pääosin ne ovat masuunikuonaa, mutta erityisesti etelärannalla on myös harkkohyttikuonaa.

Ruukin vanha pato on ollut aivan masuuninraunioita ja kivipengerryksen yläpuolella. Pato on ollut osin luonnonkalliota osin hirttä ja irtokiviä. Padon poikki metsään johtaa vanha tiepohja.

Kissakosken tilalla ei ole vanhaa rakennuskantaa.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Ei Pohjois-Savon seutukaavaliiton luettelossa.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☐
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☐

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3334 10 + 4312 01

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine II, s. 607

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 10/1980

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

SÄYNEISTEN (GUSTAFSFORSIN) RUUKKI

Säyneisten Kissakosken varrelle oli rakennettu harkkokohtytti ilman virallisia lupia jo vuonna 1821. Seuraavana vuonna ruukinjohtaja P.J. Lossin omistamassa laitoksessa tehdyssä tarkastuksessa todettiin, että karkeasta liuskekivestä tehdyn harkkokohtytin sivut olivat 4,5 m pitkät ja 2,4 m korkeat. Kumpikin rinta oli vahvistettu kolmella ankkuriraudalla. Harkkokohtytin päällä oli 2,4 m korkea hirsinen päällysrakennus. Harkkokohtytin vieressä oli vasarapaja, jossa 1820-luvun lopulla oli kaksi liuskekivestä tehtyä ahjoa ja 14 leiviskää painava vasara. Ruukkiin kuului myös mylly alempana joen varrella. Lähijärvien järvimalmeja käyttävän harkkokohtytin vuosituotanto oli suurimmillaan (1820-luvun lopulla) noin 100 kippunutta. Kankirauta myytiin Kuopioon ja paikkakunnan sepille.

Virallisen perustamisluvan Säyneisten harkkokohtyttille myönsi senaatti vasta 1829, määräten samalla vuosittaiseksi tuotanto-oikeudeksi 100 kippunutta. Jo useita vuosia aikaisemmin harkkokohtytti oli joutunut Juantehtaan ruukinpatruunan Adolf Wilhelm Tigerstedtin omistukseen. Säyneisistä parinkymmenen kilometrin päässä sijaitsevan Juantehtaan masuunin toimintaa häiritsi hiilenpuute, ja vuonna 1830 Tigerstedt saikin luvan rakentaa myös Säyneisiin masuunin. Vanha harkkokohtytti toimi kuitenkin uuden masuunin rinnalla 1830-luvun lopulle saakka.

Gustafsforsiksi virallisesti nimitetyn Säyneisten masuuni valmistui 1832. Pohjaltaan neliömäisen "multahirsirakenteisen" (mulltimmer) masuunin sivun pituus oli lähes 9 m ja koko laitoksen korkeus noin 7,7 m. Masuuninpiippu oli Pisavuoren hiekkakivestä. Masuunia ja harkkokohtyttiä ympäröi yhteinen hirsinen 18 m pitkä raastupa. 22 m pitkä vasarapajarakennus oli laudasta ja siinä oli entiseen tapaan 2 ahjoa. Tavalliset suippopalkeet huolehtivat masuunin ja ahjon puhalluksesta aina vuoteen 1850, jolloin ne korvattiin Vidholmin puhalluslaitteella.

Masuunin ja harkkokohtytin käyttämä hyvälaatuinen malmi nostettiin pääasiassa Säyneisten, Ylä- ja Alaluostan ja Keyrityn järvistä sekä Siikajärvestä. 1830-40 -luvuilla masuuni tuotti keskimäärin noin 400 kippunutta takkirautaa vuodessa. Puhallukset kestivät keskimäärin 57 vuorokautta. Takkirauta kuljetettiin suurimmaksi osaksi Juantehtaanalle, vain pieni osa valettiin esineiksi Säyneisissä tai myytiin suoraan Pietariin. Ruukin vasarapaja oli vedenpuutteen takia käyttämättömänä 1830-luvun loppupuolelta alkaen.

Vuonna 1851 Adolf Wilhelm Tigerstedtin poika Gustaf Adolf Fredrik myi Juantehtaan ja Säyneisten ruukit venäläiselle hovineuvoksetar Anastasia Ponomareville. Säyneinen oli jo tällöin erittäin huonossa kunnossa. Seuraavana vuonna toteaa mekaanikko Nicolai Smith ruukilla käytyään, ettei hänen mielestään ollut tarkoituksenmukaista ylläpitää tätä auttamattomasti raunioitunutta laitosta. Vaikka masuunin sanottiin olevan "kukistumaisillaan oleva kiviraunio", valmistettiin siinä vielä vuonna 1858 peräti 3022 kippunutta takkirautaa.

Vuonna 1858 senaatti lakkautti hovineuvoksetar Ponomarevin anomuksesta Säyneisten taanto-oikeuden ja seuraavana vuonna masuunin privilegion.

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Turun ja Porin	3. Alue
2. Kunta	Dragsfjärd	Taalintehtas
4. Kylä/Kaupunginosa		5. Omistaja(t) Ovako Oy

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIENTEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. Erillinen liite

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLELYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Taalintehtaan asemakaava valmisteilla, suojelukysymyksiä pitkälle huomioitu.
Taalintehtaalalle perustettu ruukkimuseo.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-
historiallinen 11. Historiallinen 12. Maisemallinen

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 1034 13 - 2012 13

14. VALOKUVAT

Taalintehtaan piirustusarkistossa runsaasti ruukin alueella olevien rakennusten suunnitelmia, asemakaavoja, mm. vuosilta 1890, 92, 97, 99, 1904, 1908, 1913, 14. Laitepiirustuksia (mm. martinuunien)

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine
Hultin
Svedlin: Taalintehtaan rautaruukki (Hki 1936)
Kotimaisen teollisuuden albumi 1913.

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 10/1982

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Ing. Sven-Erik Lindblom (Taalintehtas, piirustusarkisto)

TAALINTEHDAS (TAALIN RUUKKI, DAHLSBRUK)

Taalintehtaan masuuni Kemiön saaren eteläpäässä meren rannalla aloitti toimintansa 1688, kaksi vuotta aikaisemmin myönnetyn privilegion turvin. Vaatimattomasta alusta kehittyi myöhemmin Suomen suurin rauta- ja terästehdas. Nyt Taalintehdas on samalla sekä yksi Euroopan uudenaikaisimmista valssilaitoksista että viimeinen vanhoista ruukeistamme jossa malmia ja romurautaa yhä jalostetaan.

Taalintehtaan ensimmäisen masuunin rakennutti asessori, Ruotsin rahapajan rahamestari Daniel Faxell (aateloituna 1691 Cronmark). Jo aikaisemmin, 1679, Faxell oli saanut luvan perustaa masuunin ja kankivasarapajan koskelle Perniön ja Tenholan pitäjien rajalle. Koski osoittautui kuitenkin silloin hankalien kuljetusmatkojen vuoksi huonoksi masuunipaikaksi ja Taalintehdas perustettiin korvaamaan ja täydentämään sitä. Koska Faxell louhi malmia Utön kaivoksista Tukholman saaristossa, oli meren rannalla sijaitseva Taalintehdas hänen kannaltaan erittäin edullisella paikalla. Vesivoimaa oli kuitenkin vähän, joten takkirauta oli pakko edelleen kuljettaa Kosken ruukille taottavaksi.

Ruukkitoiminta Taalintehtaalla alkoi hyvästä satamapaikasta huolimatta kivuliaasti. Asessori Faxellin talous romahti kun masuuni oli ollut toiminnassa vain muutamia vuosia. Ruukki joutui hänen monien velkojensa hallintaan ja rappeutui käyttämättömänä pahoin. Vasta 1700-luvun alkuvuosina masuuni rakennettiin uudelleen, nyt noin 100 metriä lähemmäs meren rantaa. Pian kuitenkin sota jälleen lopetti kituvan ruukkitoiminnan Taalintehtaalla yli kymmeneksi vuodeksi.

Kun tukholmalainen tukkukauppias Mikael Hising 1724 osti Taalintehtaan, alkoi ruukin historiassa uusi kehityskausi. Taalintehdas tuli osaksi ruukkikatjua, johon Suomessa kuuluivat Billnäsén, Fagervikin ja Skogbyn ruukit. Vasta 1731 Taalintehtaan masuuni oli jälleen sulatuskunnossa. Viimeistään nyt masuunin ulkomuurit tehtiin kokonaan kivistä. Samaan aikaan oli rakennettu konttorirakennus, työväenasuntoja, hiilihuone ja patoja. Koska Taalintehtaan entinen pääruukki Koski oli nyt joutunut eri omistajalle, perustivat Hisingit 1732 uuden kankivasarapajan läheisen Björkbodan kylän maille. Ruukkien päämalmi tuli yhä edelleen Utöstä, mutta myös kotimaisten malmien louhimista kokeiltiin 1750-luvulla huonolla menestyksellä.

Mikael Hisingin leski myi Taalintehtaan ja Björkbodan ruukit 1758 vävyllään Wolter Petersenille. Myös hän oli toiminut tukkukauppiaina Tukholmassa ja omisti useita ruukkeja Ruotsissa (mm. Eds ja Skarpö). Petersen jatkoi Hisingin tavoin Taalintehtaan maaomaisuuden kasvattamista ja rakennutti myös yhä säilyneen ruukinkartanon. Sulatettava malmi tuli edelleen Utöstä, mutta sen lisäksi sai Petersen 1762 luvan tuoda Ruotsista vuosittain 175 kippunutta Noran, Linden ja Västerbergin alueilla sulatettua takkirautaa Taalintehtaan omaan takkirautaan sekoitettavaksi. Ruukkien tuotteet myytiin kokonaan Ruotsiin.

Wolter Petersenin vanhin poika Johan Adam osti 1777 isältään suomalaiset ruukit ja muutti asumaan Björkbodaan. Taalintehtaan masuuni toimi entiseen tapaan ja sulatti vuosittain Utön, Herrängin ja Nävekvärnin malmista noin 1000 kippunutta takkirautaa. Masuunin lähellä toimi nyt myös pieni valimo jossa valmistettiin patoja, kattiloita, helloja, silitysrautoja, kolmijalkoja ym. Taalintehtaalla ja Björkbodassa työskenteli 1790-luvulla yhteensä 62 työntekijää.

Johan Petersen kuoli 1797 ja ruukkien omistajaksi tuli hänen poikansa Wolter Petersen nuorempi (aateloituna 1810 af Petersén). Taalintehdas selvisi suhteellisen helposti valtiollisten suhteiden katkeamisesta Ruotsiin ja jatkoi entiseen tapaan lähinnä Utön malmin sulattamista. Valimon toiminta kasvoi vähitellen ja sen tuotteet markkinoitiin kotimaahan. Ruotsin lisäksi kankirautaa myytiin nyt

myön Venäjälle. Masuunin toimintaa häiritsi ja rajoitti kuitenkin jatkuva vedenpuute. Vuosittainen takkiraudan tuotanto oli tavallisesti 1000 kippunan luokkaa. Tästä määrästä noin 60 kippunaa käytettiin valimossa. Malmi pasutettiin muuruissa, avonaisissa uuneissa.

Vuonna 1834 ruukkien omistajaksi tuli Petersenin vävy Carl August Ramsay, silloin salaneuvos ja senaatin kamaritoimituskunnan päällikkö. Taalintehtaalla ja Björkbodassa ryhdyttiin hänen aikanaan tehokkaasti uudistamaan jo vanhanaikaisiksi käyneitä laitteita ja valmistusmenetelmiä. Jo 1835 ruukille rakennettiin ensimmäinen pasutusuuni. Sen malli oli kopioitu Åkerin ruukilta Ruotsista mutta uuni osoittautui epäonnistuneeksi. Neljä vuotta myöhemmin sen tilalle rakennettiin ylimasuunimestari Nils Starbäckin piirustusten mukaan tehty pasutusuuni, jossa oli kaksi tulisijaa. Taalintehtaalle rakennettiin 1843 kokeilumielessä myös Suomen ensimmäinen Rumfordin menetelmän mukainen höyrypasutusuuni ja masuunin toimintalaitteita parannettiin.

Vielä C.A. Ramsayn omistuskauden alussa Taalintehtaan masuuni oli 1700-luvun alun asussaan. Vuonna 1843 vuorihallituksen alivuorimestari Fredrik Tengström kävi ruukilla ja kuvaa masuunia seuraavasti: Kokonaan räjäytetyistä kivistä tehty ja ankkuriraidoin tuettu masuuni oli noin 9,3 m korkea. Masuunin alaosa (sivut 10,7 x 10,1 m) pesän yläosaan saakka oli pyramidinmuotoinen. Pyramidin yläosan sivujen pituus oli 8,6 x 8 m. Siitä ylöspäin masuuni oli paralleelipipedin muotoinen. Rintoja oli kaksi, kumpaakin kannatti kuusi takkirautaista kiskoa. Laudoista tehty kranssirakennus ulkoni palkkien varassa varsinaisen masuunin ulkoseinästä ja oli ulkomitoiltaan 9,6 x 9 metriä. Panostusaukon halkaisija oli 1,4 m. Piippu ja pesä olivat hiekkakivestä. Kranssille johti 14 m pitkä puusilta. Masuunin laskuaukon edessä oli tilava lautainen raastupa. Puhalluskone sekä kranssilla ollut lämminilmalaitte olivat Holmgrenin menetelmän mukaan laitettut. Puhalluskone oli omassa kiviseinäisessä rakennuksessaan ja sen käyntinopeus oli kymmenen puhallusta minuutissa. Masuunin lähellä olevassa murskainvalssissa oli kaksi takkirautaista sylinteriä. Masuunin vieressä oli 23 m pitkä ja 9,5 m leveä pasutus- ja malmihuone. Sen seinien alaosa oli osittain harmaakiveä, osittain slagitiiltä. Pasutushuoneessa oleva Starbäckin menetelmän mukaan rakennetun pasutusuunin sivut olivat noin neljä metriä pitkät ja itse uunin korkeus oli noin kolme metriä. Lisäksi uuniin kuului savupiippu. Masuunin lähellä oli lisäksi hirsinen, 1842 rakennettu valimo ja 38 m pitkä lautainen hiilihuone. Masuunin yläpuolella oleva 1839 uusittu kivipato oli 60 m pitkä ja lähes neljä metriä korkea. Lisäksi Tengström mainitsee Taalintehtaalla olleen silloin konttorirakennuksen, kymmenen muuta asuinrakennusta, neljä tiiliuunia, mylly ja 16 muuta rakennusta (varastoja ym.).

Masuunin vanhat suippopalkeet oli jo 1827 korvattu tehokkaammalla Vidholmin puhalluslaitteella. Sen tilalle asennettiin 1839 ensin Holmgrenin puhalluskone ja 1852 Baggen kolmisylinterinen puhalluskone. Holmgrenin piirustusten mukaan rakennettu oli myös lämminilmalaitte, joka 1840 laitettiin masuuninkranssille. Vuosina 1836-53 ruukille rakennettiin seitsemän hiiliuunia Starbäckin piirustusten mukaisesti. Uudi hirsinen valimo rakennettiin 1842. Vanhan masuunin piippu romahti 1850 ja masuuni rakennettiin kokonaan uudelleen. Slaosa tehtiin nyt harmaakivestä ja sen päällä oli tiiligalleria. Masuunipesä oli kvartsimassasta, ensimmäistä kertaa Suomessa. Uudessa masuunissa oli kolme rintaa entisen kahden asemasta. Masuunin korkeus oli edelleen noin 9,6 m.

Uudistusten ansiosta Taalintehtaan takkiraudan tuotanto kasvoi moninkertaiseksi. Myös sisarruukki Björkbodan kankiraudan tuotantoa oli tehostettu ja lancashiretaonta oli otettu käyttöön. Vuosina 1847-55 Taalintehtaalla saatiin vuosittain sulatetuksi keskimäärin noin 4400 kippunaa takkirautaa. Utön ruotsalaisen malmin osuus ruukilla oli samoihin aikoihin supistunut alle puoleen. Ramsay koetti ahkerasti löytää riittävästi kotimaisia malmeja ja louhitutti mm. Hamnholmenin, Judasholmin, Evitskogin sekä Ängesön malmiesiintymiä, kaikkia suhteellisen huonolla menestyksellä. Suurempi merkitys oli kotimaisilla ostomalmeilla, erityi-

sesti Jussarön saarelta louhituilla. Yllättävän tärkeä oli suomalmien merkitys Taalintehtaalle. Ajoittain 1840-luvulla Uudenkirkon pitäjistä Karjalasta nostettu suomalmi tyydytti yli puolet ruukin malmintarpeesta.

Carl August Ramsay kuoli 1855. Hänen pojistaan Wolter sai perinnöksi Taalintehtaan ja Anders Björkbodan. Ruukit joutuivat nyt muodollisesti eri omistajille ja kehittyivät itsenäisiksi yrityksiksi. Taalintehtaan masuunin tuotanto kasvoi yhä ja oli 1857-66 jo keskimäärin 6975 kippunutta vuosittain. Utön malmin merkitys raaka-aineena alkoi jälleen kasvaa mutta suomalmien käyttö lopetettiin kokonaan 1865.

Huhtikuussa 1860 Ramsay sai luvan putlaus- ja valssilaitoksen perustamiseen Taalintehtaalle. Samanlainen mutta pienempi laitos oli silloin jo kaksi vuotta ollut toiminnassa Björkbodassa. Uusi tehdas rakennettiin Skeppsholmen-himiselle saarelle etelään masuunista. Saaresta kehittyi vähitellen Taalintehtaan varsinaisen teollisuuskeskus. Ruotsalainen insinööri Carl Wittenström ja suomalainen vuorimekaanikko Walfrid Brehmer suunnittelivat tehtaan ja valvoivat sen laitteiden rakentamista. Valmistuttuaan siihen kuului viisi putlaus- ja viisi hitsausuunia, kaksi höyryvasaraa ja valssilaitos. Valssi- ja putlauslaitos oli toiminnassa jo 1860. Kun ruukin oma masuuni ei enää kyennyt valmistamaan riittävästi takkirautaa uuden laitoksen tarpeisiin jouduttiin takkirautaa myös ostamaan sekä Ruotsista että Englannista. Myös romurautaa käytettiin raaka-aineena. Taalintehtaasta tuli pian Suomen tärkeimpiä raudantuottajia. Jo 1860-luvun puolivälissä ruukilla valmistettiin vuosittain noin 13650 kippunutta kankirautaa, joka etupäässä myytiin Venäjälle tai sen Itämeren maakuntiin. Uuden tehtaan mukana työntekijöiden luku moninkertaistui. Myös höyrysaha rakennettiin Taalintehtaalle 1865. Ramsay oli lisäksi tehostanut valimon toimintaa ja perustanut sen yhteyteen pienen konepajan.

Taalintehtaan suuret uudistukset oli kuitenkin tehty epäedulliseen aikaan, ja rautateollisuutta koetelleen yleisen laman murtamana joutui Walter Ramsay tekemään vararikon 1866. Konkurssihallinnolta ruukin osti 1870 varakas pietarilaiskauppias, sveitsiläissyntyinen Jakob Stünzi. Kauppa tehtiin edulliseen aikaan, sillä lähivuosina suhdanteet rautamarkkinoilla paranivat nopeasti. Taalintehtaalla tehtiin jälleen merkittäviä uudistuksia. Erityistä huomiota kiinnitettiin kankiraudan edelleenjalostamiseen. Vanhan valimon ja takomon yhteyteen perustettiin ruuvi- ja mutteritehdas 1871. Naulojen valmistus yhtä francecomté-ahjoa ja kahta naulavasaraa käyttäen alkoi 1875. Erityisen kysyttyjä olivat Taalintehtaan valmistamat laivatakeet. Uusi tehokkaampi Westmanin tyyppinen pasutusuuni rakennettiin 1875, samoin Blaken malminmurskain.

Taalintehtaan valssilaitos rakennettiin kokonaan uudelleen ruotsalaisen vuorinsinööri J.L. Sebeniuksen johdolla 1877. Rakennus tehtiin nyt kokonaan kivistä mutta sen laitteisto pysyi suurelta osin entisellään. Vuonna 1879 valssi- ja putlauslaitokseen kuului viisi yksinkertaista putlausuunia, kaksi höyryvasaraa sulamien takomista varten, kaksi Wittenströmin tyyppistä hitsausuunia (näistä toinen kaksoisuuni), neljällä valssituolilla varustettu karkeavalssi ja kolmen valssituolin hienovalssi. Valssilaitosta käyttivät höyrykoneet; höyrykattiloita, putlausuuneja ym. lämmitettiin kivihiilellä, sahanpurulla tai turpeella. Uudistetun laitoksen vuosituotanto oli noin 18000 kippunutta sulaimia ja 22000 kippunutta kanki-, vanne- tai pulttirautaa.

Merkittävin Stunzin aikana toteutettu uudistus oli kuitenkin Suomen ensimmäisen martinuunin rakentaminen Taalintehtaalle valssilaitoksen yhteyteen. Uunin suunnittelussa ja rakentamisessa oli merkittävä osuus ruotsalaisella vuorinsinöörillä Johan Lennart Sebeniuksella, joka vuodesta 1876 johti ruukin toimintaa. Martinuuni aloitti toimintansa 1879. Uuniin mahtui kerralla noin 50 kippunutta takkirautaa ja se oli varustettu kahdella kaasugeneraattorilla, nostolaitteella ja kokillivaunulla.

Stunzi myi Venäjän tullipolitiikkaan kyllästyneenä Taalintehtaan 1882 ja muutti takaisin Sveitsiin. Tehtaan uudeksi omistajaksi tuli saksalainen Westfälischer Draht-Industrie-Verein, joka myös omisti lankavalssitehtaan Riassa. Jo samana vuonna Taalintehtaalla aloitettiin jälleen uuden entistä suuremman valssilaitoksen rakentaminen. Se sijaitsi Skeppsholmen -saaren etelärannalla vanhan valssilaitoksen vieressä. Kun slagitiilistä tehty tehdas oli töydessä toiminnassa (1884) siihen kuului mm. 16 putlausuunia, kolme hitsausuunia, karkearautavalssi, kankirautavalssi, hienovalssi ja kaksi höyryvasaraa. Uuden laitoksen valmistuminen lisäsi ruukin työntekijöiden määrää (1883 noin 700 henkeä) ja asuntojen rakentamistoiminta oli vilkasta koko 1880-luvun alkupuolen. Taalintehtaan yhteisön koko väkiluku oli samoihin aikoihin jo noin 2300 henkeä. Työntekijöiden viihtyvyydestä pidettiin hyvää huolta ja ruukilla oli kaksi kauppa, säännölliset toripäivät, kaksi kansakoulua, hotelli ym. Sähkövala kollektoreille laitettiin jo 1883

Saksalaisyrityksen Taalintehtaaseen uhraamat suuret rahat osoittautuivat 1880-luvun puoliväliin mennessä töydelliseksi virheinvestoinniksi. Suomesta Venäjälle vietävän raudan tullimääräykset olivat 1883 entisestäänkin kiristyneet. Kun Taalintehtaan koko suuri tuotanto (1883-4 vuosittain keskimäärin 15750 kippunutta takkirautaa, 33617 kippunutta kankirautaa, 8326 kippunutta terästuotteita) oli tarkoitettu vientiin, ei tehtaasta voinut tulla kannattavaa. "Dalsbruks Jern-och stålverk" muutettiinkin jo 1885 myynnin helpottamiseksi osakeyhtiöksi nimeltään "Dalsbruks Aktiebolag". Ruukkia oli kuitenkin vaikeassa taloudellisessa tilassa lähes mahdoton saada myydyksi ja raudanvalmistus Taalintehtaalla oli pysähdyksissä vuodet 1888 ja 1889.

Vasta alkuvuodesta 1890 ruukille löytyi ostaja, yhtiö jonka osakkaina olivat maalarimestari Ulrik Palmu, tehtailija Magnus Alm, kauppias A.F.Böckerman, tammissaarelainen toiminimi F.I.Mandelhof & Comp. sekä Orisbergin ruukinpatruuna Edv. Björkeheim. Erikoisen yhtiön jäsenet liitti toisiinsa mieltymys vapaa-kirkollisiin aatteisiin. Ruukkitoiminta alkoi uudelleen keväällä 1890. Entisten laitteiden lisäksi hankittiin heti uusia koneita naulojen valmistuksen kasvatamiseksi. Viittä seuraavaa toimintavuotta Taalintehtaalla leimasivat kuitenkin taloudelliset vaikeudet, epäpätevä johto, suunnitelmallisuuden puute, suoranaiset väärinkäytökset ja myös rautateollisuuden yleinen kriisi. Jo 1892 tehtaan toiminnassa oli pitkiä pysähdyskausia. Putlausraudan valmistus lopetettiin kokonaan 1892, koska menetelmää pidettiin vanhentuneena ja epätaloudellisena. Putlausuunit olivat kuitenkin antaneet käyttövoiman myös uudelle suurelle valssilaitokselle, joka samoin jouduttiin pysäyttämään. Samana vuonna lopetti masuuni sulatuksen malmivarojen puutteessa. Seuraavana vuonna lakkautettiin naula-tehdas kannattamattomana. Toiminta oli keskittynyt martinlaitokseen ja vanhaan valssilaitokseen.

Muutos parempaan suuntaan alkoi vähitellen 1894. Yhtiön pääosakkaaksi ja tosi-asialliseksi johtajaksi oli tällä välin tullut kauppias Edvin Lönnbeck. Masuuni uusittiin ja se aloitti uudelleen toimintansa marraskuussa 1894. Lähes samaan aikaan vanhan valssilaitoksen laitteisto siirrettiin uuteen valssilaitokseen ja se aloitti toimintansa, aluksi rajoitetussa mittakaavassa. Vanhan valssilaitoksen tiloihin rakennettiin teräsvalimo. Seuraavan vuoden aikana koko ruukki toimi jo täydellä teholla, mukaanlukien kolme putlausuunia ja uuden pienen kettinkitehtaan. Viimeksimainittu oli ensimmäinen laatuaan Suomessa.

Terveemmän taloudellisen pohjan saavuttamiseksi entisen "Dalsbruk Aktiebolagetin" tilalle muodostettiin 1896 uusi yhtiö "Aktiebolaget Dalsbruk". Ruukki menestyi edelleen hyvin. Toinen kymmenen tonnin emäksinen martinuuni valmistui vanhan pienemmän uunin rinnalle 1896. Samana vuonna uusittiin teräsvalimo ja masuunin-piippu; valssilaitokseen laitettiin kolme uutta mellotusuunia ja kuudes putlausuuni. Kasvanutta työntekijömäärää varten rakennettiin runsaasti uusia työväen-asuntoja. Koska raakamalmi hinta oli Euroopassa huomattavasti kallistunut, tehtiin Taalintehtaalla jälleen suunnitelmia myös järvimalmin nostamisesta suuressa mittakaavassa. Pohjois-Suomesta vallattiin 120 malmijärveä ja uuden masuunin

perustamista niiden lähelle harkittiin. Suunnitelmaa ei kuitenkaan toteutettu.

1900-luvun ensimmäiset vuodet ruukki kamppaili jälleen taloudellisissa vaikeuksissa ja sen laitokset olivat pitkään vajaatyöllistettyjä. Vain kone- ja hienotaontapajat menestyivät paremmin uusien menekkiartikkeleidensa ansiosta (mm. rautasängyt). Kun nousukausi jälleen alkoi 1905, kasvoi ruukin työntekijämäärä nopeasti jälleen yli 800 työntekijään. Uusia tylväenasuntoja rakennettiin, mutta uudistukset tuotantolaitoksissa jäivät vähäisiksi. Uusi erikoinen pasutusuuni hienoksijauhettuja malmeja varten valmistui kuitenkin Taalintehtaan ruotsalaisen insinöörin G.O. Petersssonin saaman patentin mukaisesti 1905.

Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen vaikeutti aluksi kokonaan merikuljetuksista riippuvan ruukin toimintaa. Sodan pitkittyminen toi kuitenkin mukanaan aikaisemmin kokemattoman loistokauden. Jo vanhanaikaiseksi käyneessä tehtaassa alkoivat laajat uudisrakennustyöt 1920-luvun alussa. Sähkövoimakeskus valmistui 1923 ja uusi komea teräsvalimorakennus 1924. Myös valssilaitos uusittiin. Vanha masuuni oli viimeisen kerran toiminnassa 1928 ja jäi sitten rappeutumaan. Uudisrakentaminen keskeytyi 1920-luvun lopussa heikkojen suhdanteiden ja lakkojen tehtyä ruukkitoiminnan kannattamattomaksi. Modernisointi jatkui 1930-luvun valoisammassa tilanteessa. Toimintansa lopettaneen (1931) kettinkitehtaan tiloihin perustettiin 1933 uusi langanvetolaitos ja sähkögalvanointiosasto. Valssilaitosta laajennettiin seuraavana vuonna, samoin rakennettiin runsaasti työväenasuntoja.

Toisen maailmansodan edellä 1938 Taalintehtas liitettiin Oy Wärtsilä Ab:n. Eri-tyisesti 1970-luvulla tehdasta jälleen parannettiin merkittävästi. Teräsvalimo uusittiin 1974-77, samoin valssilaitos. Ovako Oy:n 1970-luvulta alkaen kuuluneen Taalintehtaan tuotteista tärkeimmät ovat teräsvalut laivanrakennusteollisuutta varten, valssilangat ja rakennusteräs.

Liite

Teollisuusrakennukset Taalintehtaalla muodostavat kaksi erillistä ryhmää. Vanha ruukinpaikka on pienen puron varrella, joka laskee Pienestä Masuunilammesta mereen. Vanhan kivistä rakennetun mutta osittain uusitun ja vahvistetun kivipadon alapuolella alavassa painanteessa on Taalintehtaan vanhan, nykyasuunsa pääasiassa vuonna 1850 rakennetun masuunin raunio. Masuunista ovat säilyneet harmaakivinen alaosa kolmine raudoin vahvistettuine rintoineen ja tiiligallerioineen. Sen sijaan piippu, lämminilmalaitte ja puhalluskone ovat hävinneet. Masuunin ympärillä ovat mm. raastuvan, pasutusuunin ja hiilihuoneen pääasiassa slagitiiliset kivijalat ja pengerrykset. Etelään masuunista on rappeutunut slagitiilestä ja punatiilestä tehty entinen valimorakennus (rakennettu ainakin kahdessa vaiheessa 1860-80 -luvulla). Lähellä sitä on myös tiilinen entinen konepaja sekä ruuvi- ja mutteritehdas. Sen vanhimmat osat ovat myös 1860-luvulta. Myöhemmin laajennetussa rakennuksessa on nyt varastoja ja paloasema.

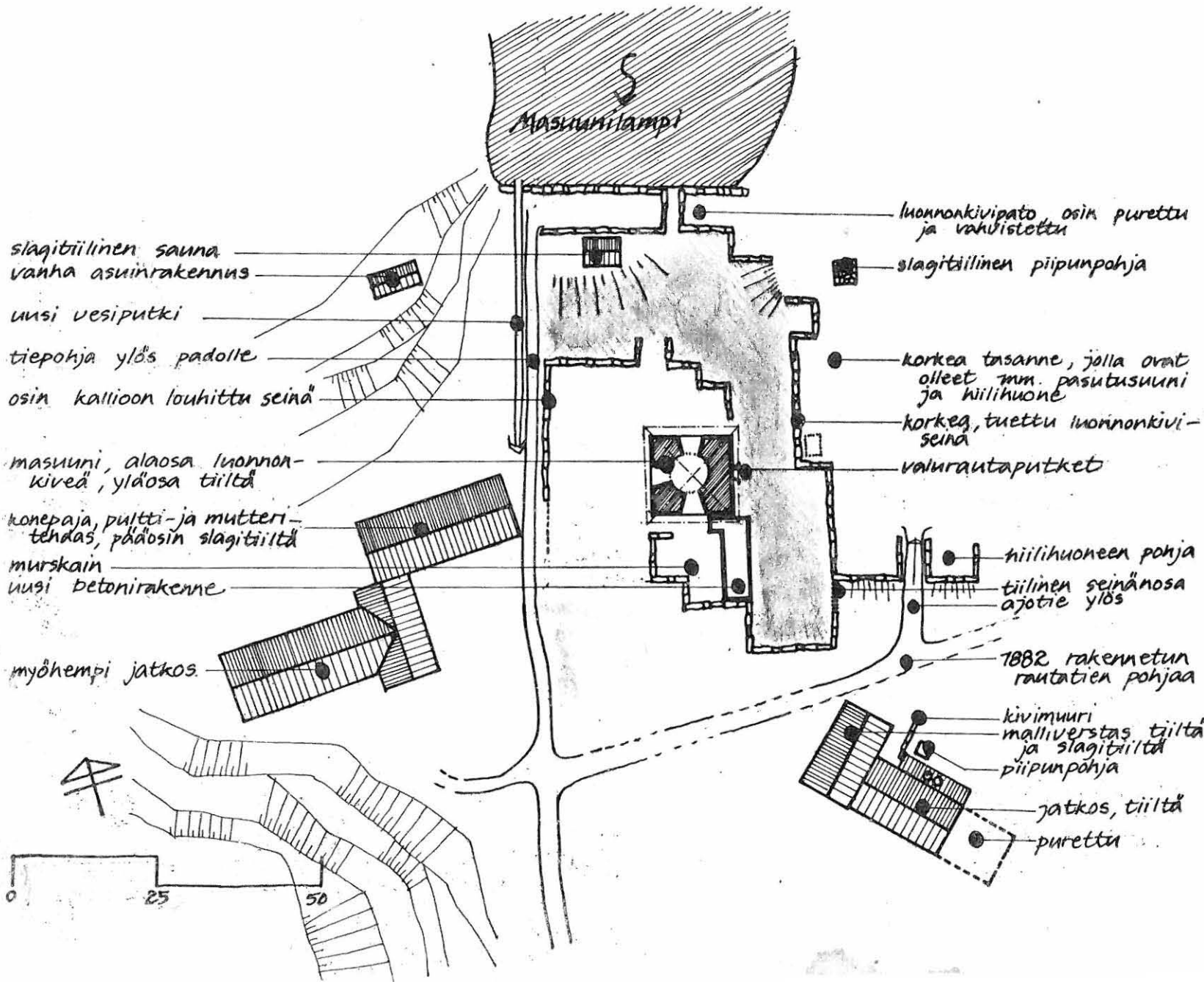
Taalintehtaan nykyinen teollisuuskeskus oli alunperin Skeppsholmen-niminen saari, joka nyt on penkereellä liitetty mantereeseen. Saarelle rakennetuista vanhoista valssilaitoksista on vain vähäisiä osia jäljellä. Vanhemmasta 1860-luvulla rakennetusta valssilaitoksesta on säilynyt vain pieni seinäpätkä osana nykyistä valimoa.

Ns. uuden valssilaitoksen slagitiilisiä 1880-luvulla rakennettuja seinärakenteita on parin viime vuoden aikana purettu. Jäljellä on enää noin 30 m pitkä pätkä alkuperäistä valssilaitosta vanhoine kattotuoleineen osana nykyistä hienovalssilaitosta sekä joitain rakennuspäätyjä. Valssilaitoksen puretussa osassa ollut suuri vauhtipyörä ja valssi 1920-luvun jälkipuoliskolta on tarkoitus siirtää muistomerkiksi mantereelle. Puretun valssilaitoksen vieressä oleva slagitiilinen entinen asuinrakennus on ainakin toistaiseksi tarkoitus säilyttää. Skeppsholmenin myöhemmistä tehdasrakennuksista komeimpia on 1924 valmistunut ja 1950-luvulla laajennettu valimosali. Taalintehtaan viimeinen martinuuni purettiin 1981.

Taalintehtaan asuinrakennuskanta muodostaa erityisen mielenkiintoisen kokonaisuuden, johon kuuluu työntekijöiden ja virkailijoiden asuinrakennuksia 1700-luvulta nykypäiviin. Varsinaisia ruukinkartanoita on kaksi. Wolter Petersen vanhemman rakennuttama hirsinen taitekattoinen asuinrakennus valmistui 1762 rantarinteelle ja on puistoineen edelleen hyvin säilynyt. Sen sijaan ruukinpatruuna Jakob Stünzin noin 1874 valmistunut zürichiläisarkkitehti A. Brunnerin suunnittelema alunperin "sveitsiläistyylinen" ruukinkartano uusittiin kovalla kädellä 1936 ja rakennus on menettänyt alkuperäisen luonteensa. Konttorirakennus, jossa aikaisemmin oli myös virkamiesten asuntoja, on vanhimmita osiltaan ilmeisesti 1700-luvun lopulta tai 1800-luvun alusta. Vanhimmat työväenasunnnot ovat ns. Norrbackenin etelärinteellä olevat neljä 1700-luvulla rakennettua pientä hirsirakennusta. 1800-luvun alkupuolen rakennuksista ovat säilyneet mm. empiretyylinen virkailijarakennus vanhan päärakennuksen lähellä (1850), vanha apteekkirakennus (1850), konttorirakennuksen vieressä olevat entinen postirakennus (1820), tallimestarin asunto (1800-luvun alku) ja kaksikerroksinen rapattu työväenkasarmi 1830-luvulta. 1800-luvun jälkipuoliskolla rakennetuista työväenasunnoista näyttävimmät ovat kaksi osittain kolmikerroksista slagitiilistä suurta työväenkasarmia vuosilta 1873 ja 1880. Taalintehtaan erikoisimpia työväenasuntotyyppisiä ovat ns. "Laubengang"-talot ("luhtikäytävätalot"), joita ruukille rakennettiin 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä ja 1900-luvun alkuvuosina. Tämän vuosisadan alkuvuosikymmenien vilkasta työväenasuinrakentamista edustavat mm. ns. "Hollywood" Skeppsholmenilta luoteeseen (1934-36) ja "Linjen" -tyypin asuinrakennukset. Valitettavasti juuri tämän aikakauden asuinrakennuksia on viime vuosien aikana purettu. Tarkemmin on Taalintehtaan rakennuskantaa selvitetty museoviraston rakennushistorian osaston 1970-luvun puolivälissä laatimassa inventoinnissa ja sen tuloksena syntyneessä rakennuskannan suojelusuosituksessa.

Muista Taalintehtaan ruukinmiljöön kannalta tärkeistä rakennuksista on mainittava slagitiilistä tehdyt hiiliuunit, joita jo 1880-luvulla oli 13 kpl. Vaikka osa uuneista on myöhemmin purettu, niitä on edelleen tiiviissä ryhmässä 12 kpl. Taalintehtaan yhteiskuntahistorian kannalta tärkeitä rakennuksia ovat alaosaan slagitiilinen koulurakennus (1908, laajennettu 1912), slagitiilinen kirkko, joka 1921 rakennetusta metodistikirkosta on laajennettu nykyasuunsa 1934, 1800-luvun jälkipuolella rakennettu slagitiilinen sauna Masuunilammen rannalla ja entisessä laivarannassa olevat empiretyyliset talli, viljamakasiini ja varastorakennus (1830-luvulta).

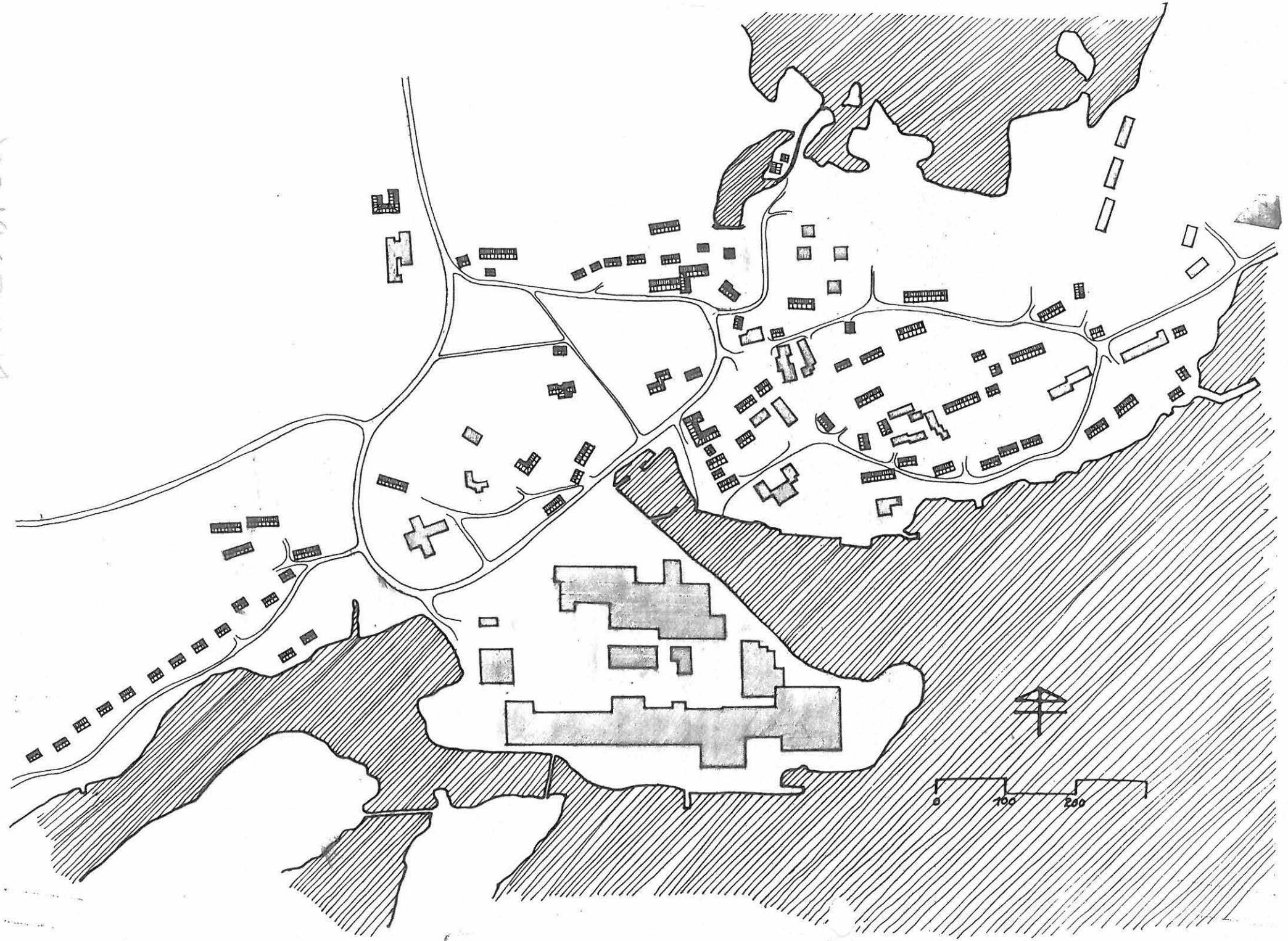
TAAKINTOJIAS DET.

DALLS BRUK

DAMLS BRUK

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Hämeen	3. Alue	Tampereen masuuni
2. Kunta	Tampere		
4. Kylä/Kaupunginosa	Kantakaupunki	5. Omistaja(t)	Tampella Oy

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. liite

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELITYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-
historiallinen 11. Historiallinen 12. Maisemallinen

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine I-III

Tammerfors Linne- och Jern-manufaktur Aktie-Bolag

1856-1931 (1931)

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osake-yhtiö

1856-1956 (1956)

Tampella. Harjoitustyö. TTKK 1982.

Tekn.för.förhandl. 1888

Tampereen rakennuskulttuuri. Osa I, kantakaupunki. 31.12.1984

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväs

Erkki Härö 12/1984

TAMPEREEN MASUUNI

Masuunin rakentaminen Tammerkosken rannalle aloitettiin yllämainittuun nimes-
tari Laurellin johdolla 1843. Senaatin perustamisprivilegion Tampereen
masuuni ja valimo oli saanut jo elokuussa 1842. Uuden ruukin perustajana
oli yhtiö, jonka osakkaina olivat läheisen Hatanpään kartanon omistaja,
Taamanni Nils Johan Idman, Taalintehtaan sekä Björkbodan ruukkien ruu-
kinpatruuna Carl August Ramsay ja aluksi myös vuorimestari Gustaf Idestam.

Tampereen ruukin perustamisen taustalla oli osin halu parantaa Tampereen
lähipitäjien huonoa taloudellista tilaa, osin toive Viljakkalan Haverin
rautakaivoksen kannattavuudesta. Haverin malmi oli jo aikaisemminkin
ollut pohjana monille, tosin toteutumattomille masuunisunniteluille.
Esiintymän löytänyt Uudenkaupungin porvari Henric Ahlström oli jo 1794
rakentaut Haverin pienen koesulaton (pienoismasuunin ?) ja suunnitteli
myös varsinaisen ruukin perustamista läheiselle Kyröskoskelle. Koesulatus
epäonnistui kuitenkin, ja osittain myös varojen puutteessa yritys rau-
kesi alkuunsa. Mikään 1800-luvun alkuvuosikymmenien ruukkisunnitelmista
ei myöskään edennyt suunnittelua pidemmälle.

Uuden masuunin ensimmäinen puhallus voitiin tehdä vuoden 1844 loppu-
puolella. Varsinainen masuuni puhalluskoneineen ja lämminilmalaittei-
neen oli tiilisessä raastuparakennuksessa, jonka yhteyteen oli samoin
tiilestä rakennettu erillinen valimorakennus. Masuunin kanssa samoihin
akoihin valmistui neljä hiiliuunia sekä asuinrakennuksia sekä ruukinjoh-
tajaa (ruotsalainen Johan Fredrik Gefvert) sekä työntekijöitä varten.

Hyvin pian osoittautui, että toiveet niin Haverin kaivoksen kuin Näsi-
ja Kyrösjärvien malmipitoisuuksien suhteen olivat olleet liian optimis-
tisia. Rikki- ja kuparipitoista vuorimalmia voitiin käyttää vain pieniä
määriä muuhun malmiin sekoitettuna. Myös järvi- ja suomalmien nosto oli
kallista ja rautapitoisuus alhainen. Lisäksi niistä sulatettu takkirauta
oli huonolaatuista. Toiminta-aikansa loppuvuosikymmeninä (1835-77) Tam-
pereen masuunin sulattamista malmeista oli karkeasti arvioiden 50 % järvi-
malmeja, 40 % suomalmeja ja 10 % Haverin vuorimalmeja. Ruotsalaisella
vuorimalmilla tehtiin 1870-luvulla vain joitain koeluonteisia sulatuksia.
Kurun (Niklasforsin) harkkohenkilöstö toimi ajoittain masuunin apuhenkilöstönä,
mutta se lopetti toimintansa jo 1858.

Huonoista raakamalmeista johtuen masuunin tuotanto pysyi pienenä (1847-
55 vuosittain keskimäärin 1094 kippunaa). Takkirauta myytiin aluksi
suurimmaksi osaksi Pietariin, mutta raudan huonon laadun vuoksi sen
myyminen vaikeutui. Takkirauta jalostettiin sen jälkeen suurimmaksi osaksi
omassa valimossa (mm. patoja, pannuja, liesiä, kaminoita, uuninluukkuja,
silyysrautoja, pumppuja, erilaisia koneenosia jne). Myös näiden tuot-
teiden markkinointi oli aluksi vaikeaa. Raudan huonon laadun lisäksi
Tampereen masuunin toimintaa häiritsi suuri hiilenkulutus ja masuunin
piipun nopea kuluminen. Ruukki työllisti 1840-luvun lopulla, konttori-
henkilökunnan lisäksi, 17 valimo- ja masuunityöntekijää, 3 taepaja- ja
sorvaamotyöläistä, 14 hiilenpolttajaa, 18 malminnostajaa ja 8 kaivos-
työläistä Haverissa.

Loppuvuodesta 1856 yhtiö myi ruukin Östermyrån ruukkinpatruuna Gustaf
August Wasastjernalle. Seuraavana vuonna hän sai luvan suurehkon kone-
pajan perustamiseen masuunin ja valimon yhteyteen. Yrityksen tavoit-
teena oli poistaa Tampereen masuunin raudan jatkuvat myyntivaikeudet.
Uuden konepajan asiakkaiksi tulivat heti Tampereen suuret tehtaot, eri-
tyisesti naapuritontille rakennettu Pellavatehdas. Rakennusosien, pyl-
väiden, turbiinien ja vesiputkien lisäksi konepaja ja valimo valmisti-
vat myös mm. saha- ja myllylaitteita sekä maataloustyökaluja. Vesistö-

ensimmäiset höyrylaivat saivat samoin laitteistonsa Tampereen konepajalta (1858-1910 valmistui noin 60 höyrylaivaa). Oman masuunin takkiraudan lisäksi jouduttiin erikoistarkoituksiin tuomaan huomattavia määriä parempilaatuista englantilaista valutakkirautaa.

Tampereen masuunia kuvaa vuorimestari Fredrik Tengström katselmuksiasia-kirjassaan vuodelta 1859 seuraavasti:

Masuuni on tehty tiilestä graniittiperustalle. Muodoltaan se muistuttaa jalustalla olevaa katkaistua kartiota. Jalustan nurkilta kohoaa lisäksi neljä pilaria, jotka yläosistaan ovat holvein toisiinsa yhdistetyt ja kannattavat kranssia. Myös kranssi on tiilestä ja peltikattoinen. Masuunin sivun pituus on noin 9,8 m ja Höganäsien tulenkestävistä tiilistä tehdyn piipun korkeus hieman yli 10 m. Piippukartion ulkohalkaisija on alaosastaan 8,6 m ja panosaukon halkaisija oli noin 1,7 m.

Puhalluskone on Baggen kolmisylinteristä yksivaikutteista tyyppiä. Masuunin kranssilla oleva lämminilmalaite neljine takkirautakupuiheen on Holmgrenin suunnittelemaa tyyppiä. Masuunia ja puhalluslaitteita ympäröivä tiilinen raastupa on noin 25 cm pitkä ja 17 m leveä.

Masuunin yhteydessä on tiilinen 44 m pitkä ja 34 m leveä kaksikerroksinen konepaja, jossa on kaksi kupoliuunია, kolme tasohöylää, erilaisia sorveja, poria jne. Ruukin Näsijärveen pistävä kaksihaarainen pato on osittain graniitista, osittain hirrestä. Ruukinpaikalla on lisäksi seitsemän hiiliuunია, pohjaltaan 7,1 x 4,8 m. Hiilipuut kuljetetaan ruukille joko uittamalla tai proomuin. Kaikki rakennukset, niin teollisuuslaitokset kuin asuinrakennuksetkin, ovat hyvin hoidettuja.

Yhteistyö Wasastjernan omistaman Tampereen masuunin ja varatuomari Adolf Törngrenin sen naapuriksi 1857-59 rakentaman suuren pellavatehtaan välillä sai pian yhä kiinteämpiä muotoja. Jo 1861 Wasastjerna ja Törngren yhdistivät yrityksensä nimellä "Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osakeyhtiö". Näin syntynyt suuryhtiö toimii yhä edelleenkin (Tampella). Uuden yhtiön painopiste siirtyi 1870-luvulla yhä selvemmin pellavateollisuuden puolelle. Haverin malmin louhimista oli tosin tehostettu jälleen 1850-luvun lopulla ja kaivokseen oli avattu uusia kuiluja. Tulokset eivät olleet aikaisempia lupaavampia ja kaivostoiminta lopetettiin kokonaan 1863. Myös koe malmin epäpuhtauksien poistamiseksi Nils Norden-skiöldin suunnitteleman lieska-höyrypasutusuunin avulla epäonnistui täysin. Masuunin tuotanto pysyi tästä johtuen edelleen varsin pieneenä (1858-63 vuosittain noin 1392 kippuntaa). Vuoden 1863 jälkeen masuuni oli toiminnassa vain vuosina 1874 ja 1877 (viimeksimainittuna vuonna masuuni sulatti 3187 kippuntaa takkirautaa). Alkuvuodesta 1884 masuuni purettiin uusien pajarakennusten tieltä.

Adolf Törngren teki 1866 Suomen taloushistorian siihen asti komeimman vararikon. Pian myös hänen yhtiökumppaninsa asema kävi kestäättömäksi. Tampella jatkoi kuitenkin toimintaansa uuden johdon alaisena ja uudella taloudellisella pohjalla pääpiirteissään Wasastjernan ja Törngrenin viitoittamalla tiellä. Vain 1873 perustettu puuhiomo edusti avian uutta toimintasuuntaa. Jo 1880-luvulla Tampella oli huomattavasti yli tuhannen työntekijän pienoisyhteisö erilaisine laitoksineen (mm. kaksi koulu) Tampereen kaupungin sisällä.

Tampereen masuuni. Liite

Tampereen masuuni on sijainnut Näsijärvestä Pyhäjärveen laskevan Tammerkosken ylimmän kosken itärannalla. Paikka on nyt osa Tampella Oy:n laajaa tehdasaluetta. Tampella yhdessä Tammerkosken itärannan tehdasalueiden kanssa (erityisesti Finlayson Oy) muodostavat Suomen ehkä arvokkaimman ja näyttävimmän teollisen maisemakokonaisuuden.

Raudantuotannosta Tammerkosken rannalla ei käytännöllisesti katsoen ole mitään näkyviä muistomerkkejä jäljellä. Masuunin paikalle 1800-luvun jälkipuoliskolla rakennettu paja on sekin purettu 1970-luvun lopussa. Masuunin paikan lähellä olevan kukkulan rinteillä on edelleen löydettävissä vähän masuunikuonaa ja sysiä. Nykyisten itäisen ja keskimmäisen konehallin rakenteisiin sisältyy osia 1857 rakennetusta konepajasta. Viimeiset säilyneet hiiliuunit purettiin 1946.

Tampellan tehdasalueen nykyinen rakennuskanta muodostaa maisemallisesti hyvin yhtenäisen mutta rakennushistoriallisesti sekavan kokonaisuuden. Merkittävimmät konepajatoimintaan liittyvät rakennukset ovat arkkitehti Lambert Petterssonin suunnittelemat, 1916-27 rakennetut konehallit. Arkkitehti G.Th. Chiewitzin suunnittelema, 1859 valmistunut Pellavatehdas paloi 1883, jonka jälkeen alunperin viisikerroksista rakennusta madallettiin kerroksella. Myös 1873 rakennettu puuhiomo on muutetussa asussa yhä jäljellä.

Alueen muusta rakennuskannasta merkittävimmät ovat arkkitehti Georg Schreckin suunnittelema punatiilinen juhlatalo vuodelta 1897, kolme arkkitehti Birger Federley'n suunnittelemaa (1899, 1901 ja 1912) jugendhenkistä virkailija-asuntoa, sekä arkkitehti Lambert Petterssonin 1916 suunnittelema asuinrakennus. Tehtaan porttirakennuksen, "Kelloholvin" on suunnitellut arkkitehti Berndt Blom 1898.

*Lähde:
Pantaleonin museon
inventointi*

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni

2. Kunta

3. Alue

TEIJON RUUKKI

4. Kylä/Kaupunginosa

5. Omistaja(t)

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIENTEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELITYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-
historiallinen

11. Historiallinen

12. Maisemallinen

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Oulun	3. Alue
2. Kunta	Pudasjärvi	Timosen (Hirvaskosken) harkkoyhtti
4. Kylä/Kaupunginosa	Hirvaskoski	5. Omistaja(t) Osmo Holmström, 93310 Hirvaskoski

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUKSEN KUVAUS JA HISTORIA

Timosen harkkoyhtti on sijainnut Korentojärvestä Iijokeen virtaavan Hirvasjoen ylimmän kosken, Hirvaskosken etelärannalla. Vaikka kaikki varsinaiset ruukkiin liittyneet laitteet ovat hävinneet, on alue silti hyvin säilyttänyt "erämaa-ruukkimaisten" luonteensa.

Hirvaskosken tilan nykyinen komea päärakennus, entinen ruukinkartano, on pitkä ja kapearunkoinen yksikerroksinen hirsirakennus. Liitteenä olevan palovakuutuksen mukaan rakennus on vuodelta 1841. Päätyjen ja räystäiden vuomakas korostaminen tuo mieleen pohjalaisen talonpoikaisrakentamisen. Joenpuoleisella sivulla oleva kuisti on 1800-luvun jälkipuoliskolta. Myös rakennuksen sisätilat ovat suhteellisen hyvin säilyttäneet alkuperäistä asuaan. Päärakennuksen koillispuolella oleva kolmiosainen kaksikerroksinen hirsiaitta on ilmeisesti palovakuutuksessa numerolla 8 merkitty, vuonna 1845 rakennettu aitta, joka myöhemmin on siirretty toiseen paikkaan pihapiirissä. Muut vanhat talousrakennukset ovat hävinneet. Päärakennuksesta hytinpaikalle johtavan tien varrella on vuonna 1841 rakennettu suuri kaksiosainen kaksikerroksinen hirsinen vilja-aitta (palovak.no 9).

Vasarapajasta ja harkkoyhtistä on säilynyt vain vähäisiä kivi- ja puurakennuksia ja kuonakasoja. Ensinmainitun paikalla on vuosisadan vaihteen tienoilla rakennettu lautainen hevostuotantotalo. Vasarapajan pohjoispuolella ollut puinen hiilivarasto purettiin vasta 1950-luvulla. Kosken pohjoisrannalla sijainneiden myllyn ja sahan rauniot ovat hävinneet jo 1900-luvun alussa, kun joen uomaa oikaistiin kaivamalla uusi väylä. Myös jokea on ruopattu. Oikaisu-uoman varrelle rakennettiin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kotitarvevoimala ja uusi saha. Ensinmainittu on edelleen toiminnassa. Hytinpaikan eteläpuolella olevan Koskenkorvan talon päärakennuksen runkona on 1940-luvulla päärakennuksen itäpuolelta siirretty vanha työväenasunto.

Jo ennen vuotta 1845 ruukin lounaispuolelle poikki niemen oli kaivettu "kanava", joka osittain oli tarkoitettu liikaveden juoksutukseen, osittain veneliikenteen tarpeisiin. Vielä tämän vuosisadan alussa kanavassa erottui sulkuporttien jäännöksiä. Nykyisin uoma on pahoin maatunut. Seinät näyttävät olleen alunperin ainakin osittain laudoin päällystetyt. Joen etelärannalla päätien varrella on useita ruukin torppareille aikanaan kuuluneita pieniä torppia. Osmo Holmströmin hallussa on ruukin valmistama harkko.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELITYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennushistoriallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3532 04

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine III, s. 137-
Suur-Iin historia. Kajaani 1978.
Koillis-Pohjan Sähkö no 2. 1981.
Valtionarkisto, Palovakuutusyhtiö Tarmon arkisto.

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 7/1981

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Osmo Holmström

Timosen (Hirvaskosken) harkkoyhtiö.

Elokuussa 1841 myönsi Oulun läänin kuvernööri oululaisille kauppiaille Anders Wilhelm Ramberg, Carl Ramberg ja Emanuel Ferdinand Wallenius luvan perustaa 2-piippuisen harkkiyhtiön, 20-leiviskäisen vasaran ja 2 ahjoa Timosen verotilalle Hirvaskosken rannalle. Harkkiyhtiön perustajat omistivat ennestään kosken toisella rannalla olevan kaksiraamisen sahan. Ruukin viralliseksi nimeksi tuli Timosen ruukki mutta myös Hirvaskosken nimeä käytettiin.

Ruukin pato valmistui 1840 ja vasarapaja 1843. Hyttirakennus valmistui myös 1843 aivan kankivasarapajan viereen. Puhalluslaitteena oli Vidholmin puhalluslaite kolmine palkeineen, jotka puhalsivat samaan ilma-laatikoon. Rakennuksista sanottiin että ne oli hyvin ja kustannuksia säästämättä rakennetut. Oheinen palovakuutus karttoineen antaa hyvän kuvan ruukkiin kuuluneista rakennuksista vuonna 1845.

Ruukki käytti pääasiassa Jongun-, Pelttarin-, Pudas- ja Iinattijärvien järvimalmia. Myös suomalmia käytettiin runsaasti. Vaikka malmi oli laadultaan hyvää, oli ruukin valmistama rauta varsinkin alkuaikoina laadultaan epätasaista ja huonosti taottua. Vuonna 1845 ruukki tuotti 210 kippuntaa kankirautaa ja 50 kippuntaa takeita. Tuotanto pysyi koko Timosen ruukin toiminta-ajan tasaisena (1847-76 keskimäärin 238 kippuntaa kankirautaa vuosittain). Vesivoimaa oli runsaasti mutta hiilensaanti tuotti vaikeuksia. 1840-luvulla ruukilla työskenteli 2 harkonpuhaltajaa, 3 seppää, 2 hiilirengiä ja jonkin verran apu-työvoimaa. Sepät olivat Ruotsista siirtyneitä.

Ruukin valmistama rauta kuljetettiin Ouluun joko pitkin juuri valmistunutta Oulun-Kuusamon maantietä tai veneitse Iijokea myöten. Ruukki oli myös velvollinen ylläpitämään veneliikennettä palvelevaa kourua Hirvaskoskessa. 1840-luvun puolivälissä valmistui kapea kanava poikki niemen ruukin kaakkoispuolelle. Se oli osittain tarkoitettu liikaveden juoksuttamiseen ohi kosken, mutta kanavassa oli myös sulut veneliikennettä varten.

Jo vuonna 1845 puolet ruukista oli joutunut kauppias Johan Abraham Candelinin omistukseen. 1850-luvulla ruukki kokonaisuudessaan siirtyi edellisen pojan konsuli Leonard Candelinin haltuun. Vuonna 1858 Candelin myi kuitenkin neljänneksen ruukista sen hoitajalle August Ekmanille.

Erilaisista laajennus- ja parannussuunnitelmista huolimatta ruukin toiminta pysyi koko sen toiminta-ajan samoissa puitteissa. Harkkiyhtiön piiput uusittiin 1858. 1862 kertoo kruununvouti, että ruukin hyttirakennus ja pato olivat mädät, ahjot painuneet ja puhalluslaite loppuun kulunut. Myös malmi ruukin lähijärvissä oli vähentynyt entisestään. Tammikuussa 1877 hytti ja vasarapaja paloivat eikä niitä enää rakennettu uudestaan. Vuonna 1885 ruukinpaikka ja Hirvaskosken tila joutui nykyisen omistajasuvun haltuun. Kosken rakennettiin 1920-luvulla mm. pieni voimala.

Vuonna 1845 laadittu palovakuutus kuvaa ruukin rakennuksia seuraavasti:

Lähinnä patoa kosken etelärannalla pieni ruiskuhuone ja aivan sen alapuolella kankivasarapaja. Viimeksimainittu oli tehty tukevan hirsikehikon varaan laudoista ja maalattu punamullalla. Lautakatto oli taitteinen ja myös punamullattu. Rakennuksen eteläsivulla oli kiviltä täytetty hirsinen tukiarckku. Pajassa oli kankirautavasaran lisäksi puhalluslait, jonka palkeiden pituus oli noin 4,8 m, leveys 1,2 m ja korkeus samoin 1,2 m. Lisäksi vasarapajan varustukseen kuului kaksi harmaakivestä ja tulenkestävistä tiilistä tehtyä ahjoa savupiippuineen. Rakennuksen pituus oli 18 m, leveys 12 m ja korkeus 11 m. Pajan sivulla olevassa hirsisessä ratashuoneessa oli kaksi vesiratasta.

Aivan vasarapajan alapuolella oli harkkohytti. Sen lautarakenteinen ympärysrakennus oli 11 m pitkä, 9 m leveä ja 8 m korkea. Ulkopuolelta rakennus oli punamullattu ja sisältä savettu. Varsinainen harkkouuni oli kaksipiippuinen ja tehty harmaakivestä. Sen pohja oli neliömäinen ja sivun pituus oli 4,8 m. Uunin korkeus oli 3 m, ja tällä tasolla oli rakennuksessa välipohja. Puhalluslaitteelta johti hytille puurakenteinen ilmakanava. Vasarapajan ja hytin eteläpuolella oli 29 m pitkä, 11 m leveä ja 9 m korkea lautarakenteinen hiilihuone, jonka molemmissa päissä oli ajosillat.

Kosken pohjoisrannalla oli pieni kotitarvemylly ja kaksiraaminen, 1840 rakennettu saha. Myös viimeksimainittu oli taitekattoinen ja kokonaan punamullattu.

Ruukinkartano sijaitsi myös joen pohjoisrannalla, sahan suhteen aksiaalaisesti. Palovakuutuksen laatimisvuonna 21 m pitkässä rakennuksessa oli konttori, leivintupa, keittiö, kaksi asuinhuonetta ja kaksi eteistä. Rakennuksen edessä oli neliömäinen piha, jota reunustivat erilaiset talous- ja varastorakennukset. Yhteensä ruukkialueella oli 1845 25 rakennusta.

Såg- och Bläster verk i Sotkajärvi by af Pudasjärvi socken, tillhörige handlanderna i Uleåborgs stad: Joh. Abr. Candelin till hälften, And. Vilh. Ramberg och Carl Ramberg till hvar sin fjärdedel. Åbyggnaderna 1845.

- No 1 En träbyggnad af furu stock. Uppförd år 1841. En våning. 3ne sidor brädfordrade, målat med röd slammfärg. Bestående af 2 boningsrum, kök, bagarstuga, contor, 2 förstugor. Medelhöjd 11 alnar, längd 35 alnar, bredd 14 alnar. Brädtak målat med röd slammfärg.
- No 2 En liderbyggnad af korsvirke och brädet. Uppförd år 1841. Målad med röd slammfärg. Bredd 12 alnar, längd 15 alnar.
- No 3 En stallbyggnad af furutimmer, uppförd år 1841. Målad med röd slammfärg. 1 rum med 10 spilltor. Bredd 12 alnar, längd 15 alnar.
- No 4 En ladubyggnad af korsvirke och bräder. Uppförd år 1841, målad med röd slammfärg. Bredd 12 alnar, längd 10 alnar.
- No 5 En fähusbyggnad af furustock. Uppförd år 1842, icke brädfordrad, målad med röd slammfärg. 1 rum, inredd med 12 kobås. Bredd 12 alnar, längd 17 alnar.
- No 6 En träbyggnad af furu stock, uppförd år 1843. En våning, icke brädfordrad, icke målad. 1 kök med spis samt 2 inmurade 50 kannor järngrytor. 1 stuga med bakugn, 1 kammare med kakelugn. Husets medelhöjde 10 aln, bredd 10 aln., längd 22 aln.
- No 7 En magasinbyggnad af furustock. Uppförd år 1843, indelt i 2 rum. Icke målad eller brädfordrad. Medelhöjd 10 aln, längd 12 aln, bredd 10 aln. Mjöllår, 2 dubbla dörrar med lås och gångjern.
- No 8 En magasinbyggnad af furustock, uppförd år 1845. Icke målad eller brädfordrad, indelt i 3 afdelningar. Husets medelhöjd 9 alnar, längd 27 alnar, bredd 7,5 alnar.
- No 9 En magasinbyggnad af furustock. Uppförd år 1841. Icke målad eller brädfordrad. Indelt i 2 afdelningar. Husets medelhöjd 13 alnar, längd 24 alnar, bredd 12 alnar. Under brädtak måladt med röd slammfärg. 6 spannmål lärar af stock och plankor.
- No 10 En såg-qvarn-byggnad med korsvirke af svåra bjelkar och bräder, uppförd år 1840. Af 3 bottnar. Målad med röd slammfärg. Husets medelhöjd 28 alnar, längd 43 alnar, bredd 16,5 alnar. Under brutet brädtak målad med röd slammfärg. Står på ett 3 alnar högt korsvis fasttimradt bohlvirke af svåra stockar. 4 broar för stockars och bräders upp- och nedfordring. Vattenhjul, 3 alnar i diameter. 2 rullvefvar af jern. 1 stämbohl af 3 tum plankor. 7 alnar bredt, 3 alnar högt. 2 ramar af Ek- och furubjelkar, 10 alnar höga, 3 alnar breda. 2 kälkor, 2 matarhjul, 2 uppdragningshjul.
- No 11 En husbehofs-svalt-mjölqvarn af furustock. Uppförd år 1841. Icke brädfordrad, målad med röd slammfärg. Medelhöjd 9 alnar, längd 9,5 alnar, bredd 7 alnar. Sqvalthjulet med sin stock af furu, 1 par stenar.
- No 12 En stångjerns hammarbyggnad. Korsvirke af svåra bjelkar och bräder. En- och sammantimrad med hjulhus C af furustock, innehållande 2 rum äfvensom med stubbkistan D, också af furustock fyllt med gråsten, alt af nytt virke uppfördt år 1845. Målade med röd slammfärg. Med 2 härdar eller eldstäder af gråsten och eldfasta tegel, med korstenar. I stångjernhammare af 20 n. vigt, hammarställning af svåra bjelkar. En blåsmaschin med 3 bäljar, förenade med blåsning. Luftlåda. Bäljans längd är 8 alnar, bredd 2 alnar, höjd

- 2 alnar. Med dertill hörande 3 vågar och deras hängseljern och trådar, jemte 3 communicationsrör af bräder, samt bäljstolarne. Afven som 2 koppar-formar. Hammarstock med lyftarmar af björk. Hammarhjulets diameter 6 1/4 alnar, blåshjulets diameter 9 alnar. Husets medelhöjd 18 alnar, längd 30 alnar, bredd 20 alnar. Under brutet brädtak målat med röd slammfärg.
- No 13 Ett spruthus. Korsvirke och bräder. Uppförd år 1843. Målad med röd slammfärg. 7 x 7 alnar. Byggt på själfva dammbordsrännan.
- No 14 Blästerhyttan. Af korsvirke och bräder. En våning. Uppförd år 1843. Målad med röd slammfärg utvändigt och invändigt med Alansslamm och lera. Under brädtak, målad med slammfärg. Har en hyttugn med 2 pipor och en förmur af gråsten. Husets medelhöjd 13 alnar, längd 18 alnar, bredd 15 1/2 alnar. Mellantaket af 2 tum ospontade bräder, 1 trappa till mellantaket. Blästerugn med grundmur af gråsten, 8 alnar lång, 8 alnar bred och 5 alnar hög. Häruti äro inmurade 2 blästerpipor af eldfast sten. 2 koppar-formar med dertill hörande tällor af läder, jemte communicationsröret ifrån blåsmaschinen af träd.
- No 15 Kohlhuset. Af korsvirke och 3 tums plankor. Icke målad, uppförd år 1843. Medelhöjd 15 alnar, längd 49 alnar, bredd 19 alnar. Under brädtak målad med röd slammfärg. 2 broar huset igenom.
- No 16 En äldre boningshus af träd. 15 alnar hög, under brädtak.
- No 17 En äldre boningshus, 8 alnar hög, under näfvertak.
- No 18 En äldre boda, 6 alnar hög.
- No 19 En äldre boda, 11 alnar hög.
- No 20 En uthus-byggnad, 9 alnar hög.
- No 21 En smedja af träd, 6 alnar hög.
- No 22 Ett gammalt uthus, 6 alnar hög.
- No 23 En gammal badstuga, 6 alnar hög.
- No 24 Ett latrinhus, 6 alnar hög.
- No 25 Ett fähus, 6 alnar hög.

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Juusimaa	3. Alue	Trollshovdan ruukki
2. Kunta	Tenholja		
4. Kylä/Kaupunginosa	Trollshovda	5. Omistaja(t)	Oy Fiskars Ab

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Trollshovdan ruukki on sijainnut erittäin luonnonkauniilla paikalla kapean Trollshovdanlahden pohjukassa. Vesivoimansa ruukki on saanut pienestä purosta, joka kahden korkean kalliokukkulan välitse virtaa merenlahteen. Aivan merenlahden pohjukassa joen ylittää paikallistie pitkin 1840-luvulla rakennettua kaunista, nyt valitettavan huonokuntoista kivihoivisiltaa.

Ruukin masuuni on ollut ahtautuneena kallioiden väliin jokseenkin Degergårdsträsketin ja merenlahden puoliväliin. Tällä vuosisadalla puretusta masuunista on jäljellä vain kivettyjä voimakanavia, rakenteiden pohjia ja rakennusjätettä sekä korkean ajosillan alku. Masuunin lähellä on myös kasa malmia ja kalkkikiveä. Masuunia purettaessa sen laitteisto kuljetettiin Fiskarsiin ja Fiskarsin museossa on useita Trollshovdasta peräisin olevia esineitä ja laitteita.

Masuunista länteen olevan kalliorinteen päällä on ruukin entinen konttorirakennus ja aitta, nyt kesäkäytössä. Konttorin runko on vuodelta 1842, rakennusta on myöhemmin jatkettu. Aittarakennus on tehty osin vanhoista hirsistä vuonna 1845. Rakennuksia ympäröi vaatimaton pengerreretty puutarha. Konttorirakennuksen pohjoispuolella metsässä on useita slagitiilistä tehtyjä kellareita. Samalla rinteellä konttorirakennuksen kanssa mutta lähempänä merenrantaa on ruukin suuren hiilihuoneen pohja ajosillan alkuineen.

Kapean merenlahden länsirannalla on pitkällä matkalla ollut laiturirakenteita. Pohjukassa ja länsirannalla on alunperin ollut 12-13 slagitiilistä tehtyä hiiliuunia. Uuneista eteläisin on hienovaraisesti saneerattu kappeliksi. Muista hiiliuuneista on neljä jäljellä, muut on purettu. Säilyneistäkin hiiliuuneista osa on huonokuntoisia. Kaikki hiiliuunit ovat 1800-luvun loppuvuosikymmeniltä.

Rakennustyöläisten asuinrakennukset ovat pääosin sijainneet Trollshovdanlahden itäpuolella olevalla kalliolla molemmin puolin tietä. Kalliolla on jäljellä yksi ilmeisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla rakennettu asuinrakennus ja vanha aitta, kaikki muut rakennukset on purettu. Merenlahden pohjukassa on lehtipuuistutuksia.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Loppujen hiiliuunien säilyminen turvattava.

Trollshovdaan johtavaa tietä on ehdotettu yhdeksi TVH:n tiemuseokohteista.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2012 08

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine II
Nikander: Fiskars Bruks historia.

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 6/1982

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

TROLLSHOVDAN RUUKKI

Joulukuussa 1840 sai vuorineuvos John Julin, Fiskarsin, Kosken, Antskogin ja Kärkelän ruukkien omistaja senaatilta privilegion masuunin perustamiseen myös Trollshovdan lahden pohjukkaan meren rannalle. Samalle paikalle oli suunniteltu masuunia jo aikaisemminkin, sillä jo vuonna 1689 vuoritarkastaja Daniel Starman oli saanut luvan masuunin perustamiseen Trollshovdaan. Vanhempaa masuunia ei ilmeisesti koskaan edes alettu rakentaa, ja myös uudemman masuunin rakentaminen sujui hitaasti. Vasta vuonna 1847 voitiin ensimmäinen puhallis Trollshovdan masuunissa suorittaa.

Trollshovdan masuuni suunniteltiin ja rakennettiin alunperin yksinomaan kotimaisten vuorimalmien sulattamiseen. Päätoivonsa Julin asetti valtion omistamaan Jussaaren kaivokseen Tammisaaren saaristossa, mutta myös Sillbölen, MalMBERGIN, Hankian, Pahalahden ja Kelkkalan kaivokset mainittiin jo privilegiahakemuksessa. Trollshovdan masuunia voikin verrata hyvin kolme vuotta aikaisemmin privilegion saaneeseen Vantaan masuuniin.

Uuden ruukin rakentaminen aloitettiin keväällä 1842 ja seuraavana vuonna valmistui joitain asuinrakennuksia ja patoja. Trollshovdan masuuni oli lähes valmiina jo 1845. Se muistutti suuresti ruotsalaisen ylimasuunimestari Nils Starbeckin piirustusten mukaan joitain vuosia aikaisemmin rakennettua Kosken ruukin masuunia. Erilaisista syistä johtuen muutkin kuin Starbeck osallistuivat Trollshovdan masuunin suunnitteluun. Masuuni oli valmistuttuaan noin 9,5 m korkea ja rakennettu kokonaan tiilestä. Sen piipun muoto oli lähes samanlainen kuin Vantaan masuunissa. Jostain syystä piippu oli kuitenkin rakennettava uudelleen jo kahden puhalluksen jälkeen. Masuunin vierellä oli pasutus-uuni, joka aluksi oli Tamm-Uhrin menetelmän mukainen vesihöyrypasutus-uuni. Vuonna 1848 se jouduttiin kuitenkin epäonnistuneena korvaamaan tavallisemmalla Schedinin pasutus-uunilla. Puhalluslaitteena oli Fiskarsissa valmistettu kolmisylinterinen yksitoiminen Baggen puhalluskone. Myös murskainvalssi ja masuunin lämminilmalaitte olivat Fiskarsin omaa valmistetta.

Uusi ruukki palovakuutettiin heti valmistuttuaan, ja vuonna 1846 sitä varten laadittu selvitys antaa hyvän kuvan ruukkiin kuuluvista rakennuksista. Masuuni oli ytimenä rakennusryhmässä, johon myös kuuluivat malmihuone, pasutus-uuni, raastupa, mylly ja puhallushuone. Masuuni tiilisine kranssirakennuksineen oli 14,3 m korkea. Kranssilla oli lämminilmalaitte. Masuunin pohjoispuolella oli suuri 12,5 m korkea lautarakenteinen kaksikerroksinen malmihuone. Sen sisällä oli sekä murskainvalssi vesirattainen että 8,3 m korkea tiilinen pasutus-uuni 9,5 m korkeine piippuineen ja takkirautaisine vesihöyrylaitteineen. Malmihuoneen sisällä oli myös mekaaninen malminnostolaitte masuunin kranssille. Masuunin eteläsivulla oli lautainen, 11,6 m pitkä, 15,7 m leveä ja 8,9 m korkea raastupa. Puhalluskone oli saman katon alla myllyn kanssa.

Lähellä masuunia kallion päällä oli jo vuonna 1842 valmistunut 48 m pitkä, 11 m leveä ja 8 m korkea lautarakenteinen hiilihuone kaksine ajosiltoineen. Saman kallion päällä oli myös kaksi yhteen rakennettua tiilistä hiiliuunia, ruukin vaatimaton hirsinen konttorirakennus ja siihen liittyvä varastoaitta. Ruukkityöläisten asuinrakennukset monine talousrakennuksineen sijaitsivat tiiviissä ryhmässä kapean merenlahden itärannalla kalliokukkulalla. Lisäksi ruukin rakennuksiin kuului pieni paja ja takkirautamakasiini.

Trollshovdan tuotanto pysyi pitkään suhteellisen alhaisena. Vedenpuute häiritsi pahoin ja yleensä ruukki toimikin vuosittain vain pari kuu-kautta. Kosken ja Trollshovdan masuunit olivat harvoin yhtäaikaan käyn-nissä, ja samat työntekijät siirtyivät masuunilta toiselle. John Julinin aikana Trollshovda tuotti eniten takkirautaa vuonna 1852, 1822 kippun-taa. Tavallisesti vuosittainen takkiraudan valmistus oli vain vähän yli 1000 kippun-taa. Tätäkin määrää oli joskus vaikeaa saada myydyksi. Kotimaisten, etupäässä Julinin omista kaivoksista louhittujen vuori-malmien lisäksi raaka-aineena käytettiin erittäin runsaasti Itä-Suo-mesta kuljetettuja järvi- ja suomalmeja. Ajoittain jopa 75 % sulate-tusta malmista oli järvimalmeja.

John von Julin kuoli 1853 ja hänen ruukkejaan johti pitkään holhooja-hallitus. Trollshovdan toiminta jatkui aluksi entiseen tapaan. Jo pitkään ruukki oli kuitenkin ollut kannattamaton, suureksi osaksi johtuen juuri riittämättömästä vesivoimasta. Vedenpuutteen vuoksi masuunia ei voitu lainkaan käyttää vuosina 1856 ja 1858. Raaka-aineena käytettiin yhä edelleen järvimalmeja kotimaiseen vuorimalmiin sekoi-tettuna. Mutta kun kaivostoiminta Jussarön saarella lopetettiin, loppui myös Trollshovdan masuunin toiminta vuonna 1862 kymmeneksi vuodeksi.

Kun John von Julinin perinnönjako lopulta tehtiin vuonna 1866, sai Trollshovdan masuunin hänen tyttärensä Elisabeth Johanna von Julin. Vuonna 1872 hän myi ruukin Johan Albert von Julinille ja Carl Axel Björkenheimille. Ostajat omistivat yhdessä myös suurehkon Latokarta-non ruukin Perniössä, ja Trollshovdan takkirauta kuljetettiin nyt sinne taottavaksi. Ruukki uusittiin heti perinpohjaisesti. Masuunin piippu korotettiin ja sen korkeudeksi tuli nyt hieman yli 12 m. Ma-suuninkranssille laitettiin masuunikaasulla lämmitettävä höyrykattila käyttämään puhalluskonetta vähävetisinä vuodenaikoina. Pasutusuuni uusittiin Westmanin menetelmän mukaiseksi ja kymmenkunta hiiliuunia rakennettiin merenlahden molemmille rannoille. Malmin ja hiilenkulje-tusta varten tehtiin ilmakuljetusrata rannalta masuunille. Suurin muutos ruukin toiminnassa oli kuitenkin luopuminen kotimaisista mal-meista ja siirtyminen kokonaan ruotsalaisiin malmeihin. Uudistusten ja parempien malmilaatujen ansiosta masuunin tuotanto kohosi monin-kertaiseksi. Kun vuosina 1853-62 valmistettiin vuosittain keskimää-rin 1256 kippun-taa takkirautaa, saatiin 1874-84 vuosittain jo noin 7937 kippun-taa.

Vuonna 1892 Oy Fiskars Ab osti jälleen Trollshovdan, lähinnä Fiskar-sin ja Aminneforsin valssilaitosten raudantarvetta tyydyttämään. Jo 1900-luvun alussa masuuni tuli vähitellen vanhanaikaiseksi ja huonosti kannattavaksi. I maailmansodan syttyminen lopetti malminsaaniin Ruot-sista, ja kun aikaisemmat varastot loppuivat kesällä 1915, lopetti myös Trollshovdan masuuni toimintansa. Sodan jälkeen yhtiön tarvit-sema takkirauta tuotiin kokonaan Ruotsista.

Tiivistelmä palovakuutuksesta. Tarmon arkisto (Valtionarkisto).

Beskrifning af åbyggnaderne å undertecnads innehafvande Trollshofda Bruk uppå Trollshofda Hemmans mark i Tenala Socken och Raseborgs Västra Härad af Nylands Län. Werken vid Trollshofda bestå af en tackjernsmasugn med rostugn & krossvalsverk, två kolugnar samt mjölkvarn med ett par stenar. John Julin. 1846.

Abyggnaderne hvilkas läge bilaggede planteckning härmare upplyser äro följande.

- A. En träbyggnad af furu timmer. Uppförd år 1842. En våning, bestående af förstuga, contoirstum af balkadt med bräder, kammar samt kök äfven af balkadt med bräder. Husets höjd 8, längd 22 1/2, bredd 9 1/2 alnar. Under näfver och bräddtak. 9 st fensterluffer med yttre och inre bågor 8 glas.
- B. En uthus träbyggnad. Uppförd år 1845 till 1/3 del af gammalt timmer samt 2/3 delar af korsvirke. Innehållande 3ne bodar under näfver och bräddtak. Längd 24 1/2, bred 9, höjd 6 alnar.
- D. Kolhus. Uppfördt år 1842 af korsvirke. Längdt 80, bredt 19, högt 13 1/2 alnar. Under bräddtak. 2ne inkörsbroar samt 1 bro med hela huset invändigt.
- E. Tackjerns magazin. Beläget vid sjöstranden, uppförd år 1842 af furu timmer. Under halmtak. Längd 14, bredd 11, höjd 7 alnar.
- F. Masugnsbyggnad, uppförd år 1845 af murtegel, hvarinvid är anbragt rostugn, äfven af murtegel. Masugn med kransbyggnad undet tegeltak.
- a. Masugnens höjd med kransbyggnaden 24 alnar. Pipan af 18 alnars höjd samt 5 alnars 10 tums diameter vid ställbandet. Inre beklädnad af eldfasta tegel. Med varmapparat och tackjerns rörledning. Bro till kransen af 2 tums plankor.
- b. Rostugn uppförd år 1845 af murtegel samt schackt beklädnad af eldfasta tegel. Rostugnens höjd 14 alnar. Har en skorstenspipa af 16 alnars höjd. Till denna rostugn hörer äfven en vattengasapparat af tackjern, bestående uti en kittel af 170 kannors rymd, försedd med eldstad och rost samt afledningsrör af tackjern för gasen till rostugnen.
- c. Malmhus i 2ne våningar. Af korsvirke under enkelt bräddtak. Huset är försedt i undre våningen med 45 st. granpelare af 12 tums diameter samt af 14 alnars längd, hvilket är undre våningens höjd. Öfra våningens höjd 7 alnar, således hela husets höjd 21 alnar, bredd 36 alnar och längd 36 alnar. En del af öfre våningen utgör äfven kransbyggnad för rostugnen. Inom undre våning finnes krossvals verk för malmernas krossande. Krossvalsverket med 2ne vallsar af tackjern. Vattenhjul af träd af 13,7 fots diameter, 4,2 fots bredd. Upspelningbana (med vagn) till öfra malmhuset.

- d. Wedboda för rostugnen. Af korsvirke, med papperstak. Medelhöjd 6 1/2 alnar samt 16 alnar i kvadrat.
- e. Rådstuga - af korsvirke, under papperstak. 15 alnar hög, 19 1/2 alnar lång, 26 1/2 alnar bred.
- f. Qvarn & Blåsmachinshus. Af korsvirke, under papperstak. Höjd 12 alnar, bredd 16 alnar, längd 15 alnar. Mellan qvarn och blåsmachin är en afbalkning af bräder. Qvarnen äger 1 par stenar. Blåsmachin består af 3 st enkelvarkande tackjerns cylindrar. Vattenhjulet af 6 1/2 alnars diameter. Bro från backen upp till öfra qvarnhuset. Hjulhuset under samma tak som qvarn & blåsmachin.
- g. Wattenrännan. 80 alnar långt, 3 alnar bred, 2 tums plankor. En damm af sten med 2ne luckor. Hela rännan bestuket med tjära.
- G. Smedja för klensmide, uppförd år 1843. Af korsvirke med enkla brädväggar, under brädtak. Längd 15 1/2, bredd 12, höjd 4 1/2 alnar. Innehåller 1 härd samt 2ne pustar af läder.
- H. En trädbyggnad. Uppförd år 1844 af gammalt timmer. Under näfver & brädtak. Längd 42, bredd 13, höjd 8 alnar. Innehåller 4 rum & förstuga, med 3 spisar med bakugn samt 1 kakelugn.

De till försäkring icke angifne hus äro följande:

- C. Tvenne kolugnar tillsamman byggde af vanligt murtegel, försedd med öfverbyggnad af korsvirke och brädtak. 16 alnar högt.
- I. Boda af stock, under näfver och takvedstak. 9 alnar högt.
- K. Boningsbyggnad af stock. Brädfodrad, under näfver och takvedstak. 7 1/2 alnar högt.
- L. Wedlider af stock.
- M. Badstuga af stock.
- N. Boda af stock.
- O. Ladugårdsbyggnad af stock, under halmtak.
- P. -"- -"- -"-
- Q. Fårhus af stock.
- R. Spannmålsboda af stock.
- S. Stallbyggnad af stock.
- T. Redskapshus af stock.
- U. Oxladugård af stock.
- W. Reibbyggnad af stock.
- X. Svinhus af stock.
- Y. Boda af stock.

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Kuopion	3. Alue
2. Kunta	Varpaisjärvi	Urimalahden harkkoyhtiö
4. Kylä/Kaupunginosa	Urimolahti	5. Omistaja(t)
		Ruukin tila

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Urimalahden vanha harkkoyhtiö on sijainnut Urimojoen alapäässä, Urimolahden rannalla. Joessa on tällä kohdalla kaksi suuhaaraa, joista eteläisemmän varrella ovat olleet ruukkilaitokset. Joki on nykyisellään jokseenkin pieni ja vähävetinen. Jokihaarojen väliin jää matala saari, jonka länsilaidalla on hirsinen kaksikerroksinen rakennus. Ruukin tilan vanhaisäntä piti sitä vanhana ruukin asuinrakennuksena ja kertoi rakennuksen sisäseinästä löytyneen vuosiluvun 1700-luvun lopulta. Rakennus muistuttaa kuitenkin enemmän varastoaittaa tms. Se on äskettäin raskaalla kädellä muunnettu huvilaksi.

Eteläisen jokihaaran poikki johtaa betonivahvisteinen pato, jonka runkona kerrottiin olevan ruukinaikainen pato. Padon alapuolella saarella on noin vuonna 1900 rakennettu paja. Vanhanisännän kertoman mukaan löytyi pajaa rakennettaessa paikalta harkkoyhtiön jäännökset (mm. tiiltä). Pajan alapuolella on kokonaan slagista muodostunut niemi. Padon alapuolella rannan puolella on tällä vuosisadalla rakennettujen myllyn ja voimalaitoksen betonikivijalat sekä lahonnut uittoränni. Niiden paikalla kerrottiin vasarapajan sijainneen.

Lähellä ruukinpaikkaa olevan Ruukin tilan rakennuskanta on kokonaan uusiutunut, lukuunottamatta hirsistä vilja-aittaa päärakennuksen vieressä. Sen kerrottiin olevan ruukinaikainen. Talon isännän noin 2 km päässä asuvan veljen hallussa on ruukkiin kuulunut alasin. Harkkojen painavat valumuotit veivät "romumiehet" 1943.

Perimätiedon mukaan "kippunoita" kuljettanut lastivene uposi Lastukoskeen joskus viime vuosisadalla. Vain yksi siinä olleista miehistä pelastui tuohikontin varassa. Harkot jäivät koskeen.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLETTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennushistoriallinen
11. Historiallinen
12. Maisemallinen

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 334 02

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine III, sivu 81

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 10/1980

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Ruukin talon vanhaisäntä.

URIMALAHDEN HARKKOHYTTI

Ruukkihistoriassamme Urimalahdella on erityisasema, koska se on vanhin "teollinen" järvimalmia sulattanut harkkoyhtiö maassamme. Useimmista talonpoikaisista harkkoyhteistä Urimalahden erotti myös vesivoiman käyttö; niin palkeita kuin kankivasaraakin käyttivät kosken pyörittämät vesirattaat.

Harkkoyhtiön perustamista kuvaa Carl Rinman Tukholmassa 1794 ilmestyneessä kirjassaan "Berättelse Ingifven till Högl Kgl Bergs-Collegium, Om en, Uppå Dess Befallning, Uti Savolax och Carelen, Werkstäld Förättning, år 1792". Rinmanin mukaan silloiseen Nilsiän kappeliin kuuluneen Kärsämäen talon omistaja luutnantti Ernst Fredrik Engdahl, kehotti häntä rakentamaan tilan mailla olevalle Urimalahden (Uhrimalax) myllypaikalle harkkoyhtiön taalaillaiseen tapaan. Rinman kertoi jo pitkään koettaneensa turhaan saada itäsuomalaiset talonppjat vakuuttuneiksi paremman ja tehokkaan sulatusmenetelmän eduista. Niinpä hän ottikin tarjouksen mielellään vastaan.

Urimalahden harkkoyhtiö rakennettiin myllyn lähelle monihaaraisen puron alajuoksulle järvenlahden pohjukkaan. Malmia oli löydetty lähijärvistä, erityisesti Syväristä runsaasti. Harkkoyhtiötä varten rakennettiin aluksi jokihaaran poikki oma pato ränneineen, vesiratas ja kaksi paria palkeita. Varsinaisen harkkouunin pesän pohjalle laitettiin suuri sileä luonnonkivi, jonka päälle itse pesä murattiin. Siitä tuli noin 74 cm pitkä, 45 cm leveä ja 60 cm korkea. Molemmat tarpeelliset puhallusaukot olivat noin 21 cm korkeudella pesän pohjasta. Soikea, ylöspäin levenevä piippu oli luonnonkiveä ja sisältä murattu savilaastilla. Piipun korkeus oli 178 cm ja halkaisija ylhäällä 163 cm. Hytin puosat ja muut laitteet tehtiin kuten Taalainmaassa oli tapana (vrt. kuvat). Tarpeelliset työkalut ja muut rautaosat oli Urimalahtea varten tilattu Forsbyn ruukilta Pernajassa.

Kun ensimmäinen sulatus uudessa harkkouunissa tehtiin, oli järvimalmia ensin pasutettu kuopissa risuja ja lastuja polttamalla. Varsinaisessa sulatuksessa käytettiin muutamia viikkoja kuivaneita halkoja. Sulatus Urimalahden järvimalmeilla tehtiin samalla tavoin kuin Taalainmaassa sulatettiin suomalaisia. Rinman oli itsekkin hieman epätietoinen menetelmän soveltuvuudesta sellaisenaan myös järvimalkeille. Ensimmäisen sulatuksentuloksena saatiin kuitenkin kaksi harkkoa hyvälaatuisia rautaa. Sulatus kesti 3,5 tuntia, joten Rinman laski kahden henkilön vuorokaudessa pystyvän hoitamaan kuusi sulatusta. Näin laskien voitaisiin 72 kapasta malmia vuorokaudessa sulattaa 153 kg rautaa, josta puolestaan taottaessa saataisiin noin 75-110 kg kankirautaa.

Taalaislaisyveljekset Elias ja Lars Dahlström rakensivat ostamansa Urimalahden harkkoyhtiön uudelleen 1797. Harkkouuni sai ilmeisesti jo nyt muodon, joka oli tyypillinen maamme harkkoyhteille koko seuraavan vuosisadan alkupuolen. Piipun muoto oli nyt ylöspäin kapaneva, koska sulatuksessa käytettiin hiiliä, ei enää halkoja. Ruukki valmisti kuitenkin vuosittain 1700-luvun lopulla vain noin 40 kippunutta kankirautaa.

Urimalahdelle rakennettiin 1800-luvun alkuvuosina myös ns. pienoismasuuni. Sen korkeus oli vain noin kolmannes tavallisen masuunin korkeudesta ja se ehkä muistuttikin Jyrkkäkosken ruukin muutamaakymmentä vuotta nuorempaa, osittain yhä säilynyttä pienoismasuunia. Kylmänhaurasta takkirautaa saatiin masuunista vuonna 1805 noin 50 kippunutta. Koska sulatukseseen tarvittavaa kalkkikiveä oli vaikea paikkakunnalta löytää ja koska tulokset eivät muutenkaan olleet tyydyttäviä jäi masuuni pian käytöstä.

Vuorimestari Idestamin käydessä Lars Fredrik Dahlströmin omistamalla Urimalahdella 1829 oli siellä jälleen käytössä vain tavallinen harkko-uuni. Sen tulenkestävistä kivistä (Pisavuoren ?) laitettu piippu oli hieman yli 2 m korkea. Vesirattaan käyttämät palkeet olivat 3,5 m pitkät ja metrin korkuiset. Kankivasaran ja ahjon lisäksi laitokseen kuului myös pieni mylly ja kotitarvesaha. Vedenpuute oli haitannut ruukin toimintaa koko sen elinajan. Niinpä 1820-luvulla se saattoi toimia korkeintaan neljä kuukautta vuodessa. Vuorokaudessa saatiin sulatetuksi kolme noin 70-80 kg painoista harkkoa. Ruukin vuositaonnaksi määrättiin joulukuussa 1829 50 kippunnaa, mutta usein ei tätäkään määrää saatu valmistetuksi. Yhden kankirautakippunan (170 kg) valmistamiseen tarvittiin 10,7 hl malmia ja 130 hl hiiltä. Laadultaan Urimalahden rautaa pidettiin erinomaisena ja se myytiin lähipitäjiin.

Vesivoiman vähäisyyden vuoksi Urimalahden ruukki pysyi koko toiminta-aikansa vaatimattomana. Vielä 1850-luvulla Lars Dahlström koetti Koskenperkauksin saada ruukin vesivoimaa lisätyksi. Kun vuorikonduktööri Nicolai Smith kävi Urimalahdella 1852, sanoi hän ruukista, että "se oli vanhuudesta huolimatta erikoisella huolella laitettu, hyvin hoidettu sekä sijoitettu" ja että "hyvä järjestys näyttää vallitsevan tässä sievässä pienessä laitoksessa".

Lopullisen iskun Urimalahden ruukin toiminnalle antoi Lastukosken perkaus ja Syvärijärven pinnan lasku. Ruukin tärkein malmijärvi jäi nyt osittain kuiville ja myös malmiveneiden pääsy ruukinpaikalle tuli mahdolliseksi. Harkkohytin toiminta loppui 1858 ja seuraavana vuonna se hävitettiin.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Uusimaa	3. Alue	Vantaan ruukki
2. Kunta	Vantaa		
4. Kylä/Kaupunginosa	Kvarnback	5. Omistaja(t)	Vantaan kaupunki ym.

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. liite

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Vanhan viilatehtaan ja myllyn käyttö- ja säilytysmahdollisuuksia on viime vuosina tutkittu. Viilatehtaan pikainen korjaus on tarpeen sen säilymisen turvaamiseksi.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☐
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2043 01

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laina I-II
Rakennuskulttuuri Vantaalla, inventointi 1981
VA, Tarmon arkisto, palovakuutukset
Vuorihallituksen arkisto (VA9)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 5/82

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Vantaajonen Kvarnbackan koski (Vantaankoski) on osa laajemmasta kulttuurimaisemasta, johon kuuluu Vantaanjokilaakso kosken ylä- ja alapuolella. Vantaankosken monisatavuotisesta teollisesta historiasta on muistuttamassa vain muutamia rakennuksia, ja niidenkin säilyminen on uhanalainen.

Vantaan ruukki on sijainnut kosken länsirannalla Kehä III:n ja Helsingin pitäjän kirkolle johtavan paikallistien välissä. Mainitut tiet siltoineen ja levennyksineen ovatkin lopullisesti hävittäneet viimeisetkin säilyneet ruukkiin liittyneet rakennukset ja rakenteiden pohjat. Masuunista ja sen yläpuolella rinteellä olleesta pasutusuunista ei ole mitään näkyvissä, mutta rinteessä niiden välillä on runsaasti hiiltä, slagia ja rakennusjätettä. Masuunipaikan yläpuolella oleva kaksikerroksinen tiilinen myllyrakennus kivipatoineen on rakennettu 1890-luvun alussa (1892 ?).

Ruukin päärakennus ja suuri osa työväenrakennuksista on sijainnut Kehä III:n linjalla ja viimeiset ruukkiin liittyneet rakennukset purettiin tien rakentamisen yhteydessä 1960-luvulla. Myös kehätien pohjoispuolella olevan Erikaksen entisen sotilaspuustellin lähiympäristön rakennuskanta on uusiutunut. Ruukinraunioista otetuista slagitiilistä on rakennettu noin 1895 rantarinteellä oleva kellari. Erikaksen pohjoispuolella olevan pellon laidoilla ja sen poikki kulkevan tien reunoilla on runsaasti värikästä masuuninkuonaa. Noin 200-300 m Erikaksen päärakennukselta pohjoiseen on todennäköinen laituripaikka ja sen lähellä hiiliuunien pohjia.

Viimeinen Vantaankosken vesivoimaa hyödyntänyt teollisuuslaitos oli 1960-luvulla toimintansa lopettanut Vantaan Viilatehdas, vanhan 1876 rakennetun puusillan kupeessa. 1890-luvulla rakennettu viilatehdasrakennus on huonokuntoisena yhä jäljellä. Myös sen perusrakenteissa on käytetty jonkin verran slagitiiltä.

Muutaman kolometrin päässä ruukinpaikalta lounaaseen on Hämeenkyllän käytöstä jäänyt laajahko kaivosalue.

Vantaan ruukin palovartijan huuto: "Gud bevara Wanda Bruk förelld och brand, och Friströms rovaland för tjuvahand !".

VANTAAN RUUKKI (WANDA BRUK)

1700-luvun puolivälissä löydettiin Helsingin pitäjän alueelta useita lupaavia rautamalmiesiintymiä. Niistä tärkeimmät olivat Sillböle (louhinta alkoi 1744), Munkkiniemi (1763), Kårböle (1747), Hämeenkylä (1786) ja Stansvik (1766). 1780-luvun lopulla viimeksimainittua kaivosta louhi yhtiö, jonka johdossa oli ylimasuunimestari B.B. Qvist. Malmin sulattamista varten yhtiö anoi vuorikollegiolta lupaa perustaa masuuni Kvarnbackan eli Vantaankosken rannalle. Anomus kuitenkin hylättiin 1788. Vuotta aikaisemmin Qvist oli kuitenkin löytänyt Degerön tilaan kuuluvan Hålvikin torpan maalta lyijyhohdetta sisältävän esiintymän. Fredriksbergiksi kutsuttua esiintymää ryhdyttiin heti louhimaan, ja vuonna 1788 yhtiö sai luvan perustaa koesulaton Vantaankosken rannalle. Sulatusuuni valmistui 1795. Uunin lisäksi laitokseen kuului kolme kuiva-survinta, muutamia pasutuskuoppia, ajouuni omassa rakennuksessaan, paja ja hiilihuone. Vuoden 1795 aikana toimitettiin 5 sulatusta ja kolme ajoa. Tuloksesta saatu hopean ja lyijyn määrä ei kuitenkaan vastannut odotuksia ja sulaton toiminta lakkasi alkuunsa.

Vuonna 1833 Vantaankosken rannalle suunniteltiin perustettavaksi valtion tykkivalimo masuuneineen. Vaikka senaatti oli ryhtynyt jo alustaviin toimiin tarvittavan maa-alan hankkimiseksi, yritystä ei kuitenkaan koskaan toteutettu. Yli-intendentti Nordenskiöld ei kuitenkaan unohtanut ajatustaan masuunin perustamisesta Etelä-Suomen kotilaisten malmien varaan. 1830-luvun puolivälissä hän ryhtyi muodostamaan osakeyhtiötä masuunin ja ruukin rakentamiseksi Vantaankoskelle. Nordenskiöldin osakemerkintää varten laatimassa julistuksessa korostettiin erityisesti kotimaisuutta: "Jokainen isänmaanystävä omaksuu epäilemättä myötätunnolla päämäärän käyttää kotimaisia malmeja ja siten voittaa isänmaallemme tähän saakka kaivattu riippumattomuus raudantuotannossa tai ainakin avustaa tässä". Isänmaallisiin tunteisiin vetoaminen toikin ruukkiyhtiön osakkaiksi useita kymmeniä maamme korkeimpaan virkamieskuntaan ja sivistyneistöön kuuluvia. Myös monet suurliikemiehet hankkivat Vantaan ruukkiyhtiön osakkeita (mm. John Julin, Magnus Linder). Erityisesti Hämeenkylässä ja Sillbölen kaivosten läheisyys teki vuolaasta Vantaankoskesta erittäin sopivan paikan uudelle masuunille. Hiilipuut oli tarkoitus uittaa Nurmijärven ja Hausjärven suurista metsistä pitkin Vantaanjokea ja polttaa sysiksi ruukin omissa hiiliuuneissa.

Monien vaiheiden jälkeen senaatti viimein helmikuussa 1837 myönsi privilegion Vantaan ruukille. Masuuni rakennettiin 1837-38, ilmeisesti aikaisemman sulaton paikalle. Varsinaisen masuunin ympärillä oli toisiinsa kiinni rakennettuna raastupa, rouhivalssi sekä tilat vesirattaita, puhalluskonetta ja lämminilmalaitteita varten. Graniittiperustaa ja Ullanlinnan gneissistä tehtyä masuuninpiipun perusmuuria lukuunottamatta masuuni oli tiilestä. 16 tiilipilaria kannatti masuuninparvea. Masuunin runko muistutti muodoltaan kahta vastakkain olevaa katkaistua kartiota. Kolmisylinterisen puhalluskoneen oli valmistanut Baggen piirustusten mukaan Fiskarsin konepaja. Masuunin uudenaikaiseen laitteistoon kuului myös jäähdytysputkisto vesisäiliöineen ja lämminilmalaitteet puhallusta varten. Masuunin ja raastuvan vieressä olleen rouhivalssin koneisto vesirattaineen oli myös Fiskarsin konepajan valmistama.

1840-luvulla raastuvasta erotettiin valimo-osa kupu-uuneineen. Vuonna 1846 lämminilmalaitteet siirrettiin masuunin juurelta masuunikranssille. Sitä käytettiin nyt masuunikaasulla.

Masuunirakennuksen lähelle rakennettiin puinen pasutusrakennus tiilisine pasutusuuneineen. 1830-luvulla rakennettiin myös ruukinhoitajan asunto ja konttorirakennus, kymmenkunta työväenasuintaloa, kaksi hiiliuunia, kolme hiilihuonetta ja suuri joukko erilaisia varasto- ja ulkorakennuksia. Vantaan ruukinmiljööstä ja sen rakennuksista antavat hyvän kuvan vuonna 1838 ja 1839 laaditut palovakuutukset karttoineen (lyhennelmät liitteenä).

Masuunin käyttämä malmi louhittiin aluksi lähes kokonaan ruukin omista kaivoksista, Hämeenkylästä ja Munkkiniemestä. Vuonna 1844 Hämeenkylä olikin maamme tuottoisin rautakaivos. Pienessä määrin käytettiin myös valtion omistaman Jussaaren kaivoksen malmia. Työn johtajaksi ruukille palkattiin ruotsalainen Johan Sebastian Grave. Alkuvaikeuksien jälkeen ruukki kohosi puhalluskausiensa pituuden ja tuotantonsa suhteen yhdeksi maamme parhaimmista. 1840-luvun alkupuolella ruukki tuotti keskimäärin noin 2520 kippuntaa takkirautaa vuodessa, pisimmän puhalluksen kestäessä 266 vuorokautta (1846). Rauta oli myös laadultaan hyvää. Nordenskiöldin sanojen mukaan se oli "erinomaisen hyvää kankiraudan taontaan ja voidaan sitä verrata parhaisiin ruotsalaisiin". Jonkin verran valmistettiin myös valutuotteita, mm. paistinpannuja. Toiminnan alkuvuosina Vantaan raudalla ei myöskään ollut minkäänlaisia menekkivaikeuksia. Vuonna 1840 ruukilla työskenteli yhteensä 60 henkeä, näistä 19 itse tehtaalla.

1840-luvun puolivälissä ruukkiyhtiö joutui kasvaviin vaikeuksiin takkiraudan markkinoimisessa. Syynä oli ennenkaikkea ruotsalaisen takkiraudan huomattavasti halvempi hinta, suuret louhintakustannukset, kalliit hiilet ja ruukin johdossa tapahtuneet virheet. Valtion huomattavasta tuesta huolimatta yhtiö oli vuonna 1849 pakotettu myymään ruukin. Ostajana oli Teijon ruukin omistaja Viktor Zebor Bremer.

Bremerin aikana ruukin toiminnassa ei tapahtunut huomattavia muutoksia. Ruukin omien kaivosten vähitellen ehtyessä ruvettiin Vantaalla yhä enemmän käyttämään Jussaarelta saatavaa halpaa malmia. Pienissä määrin sulatettiin myös Vihiniemen, Atun ja Väsbyn malmia sekä suomalmia. Takkiraudan tuotanto oli 1851-60 keskimäärin noin 2445 kippuntaa vuodessa. Krimin sodan aikana ruukki tuotti myös ammuksia Venäjän valtiolle. Bremerin aikana Vantaalle rakennettiin uusi masuunikaasulla lämmitettävä pasutusuuni. Samoin rakennettiin 6 hiiliuunia (1851 yhteensä 12). Masuunipiippu uusittiin 1854.

Myös Bremerin taloudellinen asema heikkeni nopeasti Krimin sodan jälkeen. Vaikka valtio edelleen merkittävästi tuki Vantaan ruukin toimintaa mm. myöntämällä lykkäyksiä lainojen takaisinmaksuun, oli Bremer v. 1860 pakotettu jättämään konkurssianomuksen. Kahdesta huutokaupasta huolimatta ruukille löytyi ostaja, everstinna Aurora Karamzin, vasta vuonna 1862. Laimeista yrityksistä huolimatta ruukkia ei enää koskaan käynnistetty uudelleen. Kun kamariherra Konstantin Linder vuonna 1873 osti ruukinpaikan, oli ruukin laitteisto jo hävitetty. Seitsemän vuotta myöhemmin Vantaan ruukilla tehdyssä tarkastuksessa todettiin, että masuunirakennuksesta oli vain kiviseinät jäljellä, muun olivat tulvat ja huono hoito hävittäneet. Myös suurin osa ruukille kuuluneista muista rakennuksista oli joko purettu tai täysin rappiolla. Vielä v. 1892 laaditussa kartassa on masuunirakennuksen raunio merkittynä.

Teollinen toiminta kuitenkin jatkui Vantaankoskella. Vuonna 1882 W.W. Wahlberg perusti Dahlforsin viilatehtaan kosken itärannalle entistä masuunia vastapäätä. Myös ruukinraunio tuli myöhemmin hänen omistukseensa. Onkin todennäköistä, että masuunin raunioista saatuja tiiliä käytettiin tehdasrakennusta ja kosken länsirannalla olevaa myllyä rakennettaessa. Viilatehdas toimi 1960-luvulle saakka.

Monien vaiheiden jälkeen senaatti viimein helmikuussa 1837 myönsi privilegion Vantaan ruukille. Masuuni rakennettiin 1837-38, ilmeisesti aikaisemman sulaton paikalle. Se oli rakenteeltaan uudenaikaisimpia maassamme. Vantaan ruukimiljööstä ja sen rakennuksista antavat hyvän kuvan vuosina 1838 ja 1839 laaditut, myöhemmin täydennetyt palovakuutukset karttoineen:

Ruukin tuotantolaitosten ydin oli luonnollisesti masuuni. Noin metrin korkuista graniittiperustaa ja Helsingin Ullanlinnan kallioista louhittua masuuninpiipun perusmuuria lukuunottamatta masuuni oli tiilestä. Vantaan masuunin piippu muistutti muodoltaan kahta vastakkain olevaa katkaistua kartiota, ja oli korkeudeltaan noin 9,5 metriä. Piipun sisäpinta oli tulenkestävää tiiltä ja ulkoseinät tavallista tiiltä. Piippu oli vahvistettu rautavantein ja tiilikerrosten välillä oli eristävä hiekkakerros. Pohjaltaan nelikulmaisen masuunin ulkomuurin sivun pituus oli hieman alle 11 metriä. Graniittiperustan päällä kussakin nurkassa oli neljä ulkomuuria kannattavaa pilaria. Masuunin kolmen hormirinnan yläpuolella holvit yhdistivät pilarit toisiinsa ja ulkomuuri jatkui yhtenäisenä tiilimuurina kranssin kattorakenteisiin saakka. Masuunin kokonaiskorkeus oli noin 13 metriä. Kranssille johti 22 metriä pitkä ja lähes neljä metriä leveä ajosilta. Kranssilla oli lankkuseinin erotellut tilat eri malmilaaduille.

Masuunin rannanpuoleisella sivulla oli osittain tiilestä, osittain lankuista rakennettu raudanlaskuhuone, raastupa. Sen yhteyteen lisättiin vuoteen 1846 mennessä valimo, jonka nurkassa oli ns. kupoliuuni nostolaitteineen. Koskenpuoleisella sivulla oli ylinnä suuri vesiratas puhelluskonetta varten ja itse puhalluskone, kumpikin omassa rakennuksessaan. Vesirattaan halkaisija oli 3,8 metriä ja leveys 3,3 metriä. Rautaisen kolmisylinterisen yksitoimisen puhalluskoneen oli valmistanut Fiskarsin ruukki. Tiilisen puhallushuoneen alapuolella oli lautarakentainen huone masuunin lämminilmalaitetta varten. Sen muodosti kymmenen kahdessa vaakasuorassa kerroksessa olevaa, toisiinsa yhdistettyä takkirautaista putkea, jotka oli muurattu tiiliseen uuniin. Aluksi uunia lämmitettiin puilla, mutta 1840-luvun puoliväliin mennessä lämminilmalaitte siirrettiin masuunin kranssille. Masuunikaasulla lämmitettäessä saatiin puhallusilman lämpö nostetuksi 250-asteiseksi. Vantaan ruukin aikana hyvin uudenaikaiseen laitteistoon kuului myös masuunin jäähdytysputkosto vesisäiliöineen.

Masuunin yläpuolella vesirännin vieressä oli rakennus rouhinvalssia varten. Malmin murskaamiseen tarkoitettun laitteen oli, puhalluskoneen tavoin, valmistanut Fiskarsin ruukki ja myös sitä käytti vesiratas. Työntekijöidenkin mukavuutta oli Vantaan ruukilla ajateltu: masuunin juurella oli noin 2,4 m pitkä ja 1,2 m leveä lepohuone, ns. labbi, jossa oli kaksi sänkyä.

Heti masuunin ja hyttirakennuksen länsipuolella oli lautarakentainen, 24 m pitkä pasutushuone. Sen sisällä oli pasutusuuni, jossa kaivoksista louhittu rautamalmi suurimpien epäpuhtauksien poistamiseksi kuunnettiin ennen murskaamista. Tiilisen pasutusuunin korkeus piippuineen oli noin 15 m. Pasutushuoneen eteläpuolella oli kaksi hirsistä varastoa valmistusta takkirautaa varten. Lähellä oli myös 36 m pitkä, 12 m korkea ikkunaton lautarakentainen hiilihuone ajosiltoineen.

Ruukinhoitajan asuinrakennus, ruukinkartano, siipi- ja talousrakennuksineen oli masuunilta pohjoiseen nykyisen Kehätien paikkeilla. Molemmat asuinrakennukset olivat palovakuutusten mukaan suhteellisen vaatimattomia yksikerroksisia hirsirakennuksia. Yhteensä Vantaan ruukiin kuului vuonna 1839 15 erikokoista asuinrakennusta ja 17 talous-

rakennusta. Jo aikaisemmin mainittujen tuotantorakennusten lisäksi ruukkiin kuului mylly sekä kaksi suurta hiilihuonetta ja kaksi tiilestä holvattua hiiliuunia. Viimeksi mainitut olivat noin puoli kilometriä pohjoiseen masuunilta.

Palovakuutuksista selviää myös, että jo 1880 suurin osa ruukin rakennuksista oli pahoin rappeutunut. Masuuni ja siihen liittyvät teollisuuslaitokset olivat täysin autioina ja niin pahoin sekä tulvien että huonon hoidon autioittamat, että vain kiviseinät olivat jäljellä. Pasutushuone ja malmivarasto olivat kokonaan hävinneet ja itse pasutusuuni oli raunioina. Vain osa asuinrakennuksista ja ruukin mylly oli hoidettu kunnolla.

Tiivistelmä palovakuutuksesta. Tarmon arkisto (Valtionarkisto).

Beskrifning och värdering af Wanda Masugns inrättningar. Disponenten af Wanda Bruk, C.W.J. Sundman. 1839.

Masugns anläggningen hvars läge åt följande planteckning närmare upplyser, består af:

- A. En masugn. Uppförd under åren 1837 och 1838. Grunden är af granit, 1 1/2 alnar ofvanom jordytan, men i öfrigt är ugnen uppförd af tegel i kalkbruk. Kranen af tegel 10 alnar i fyrkant, med tak af bräder struket med rödfärg. Uppbäres af 16 pelare af tegel uppförde på masugns granit fundament, hvilka sedermera vid bröstöppningarnes ofre kant ärö sig emellan genom hvalf förenade, hvarpå den öfrige, masugnen omgifvande mur af tegel jemte kranens väggar och bjelklaget för golfvet hvila. Kransgolvet af tegel. Medelhöjden från jordytan till öfre kanten af kranstaket är 22 alnar. På mitten af kranstaket en öppning af 9 alnar i fyrkant. Grunden till masugnen 10 alnar i fyrkant. Utvändigt bildar kranmuren en sammanhängande mur med masugnens yttre mur. Öppningar för blås och utslags brösten.

Masugnens stom utgöres af stympade konu på hvarandra, hvaraf den undre har till större diameter 15 alnar, mindre diameter 14 alnar samt höjd 7 1/2 alnar, den öfre kons större diameter 12 alnar mindre diameter 9 1/2 alnar och höjd 8 1/2 alnar. Tegelstommens hela höjd således 16 alnar. Yttre murarnes tjocklek i nedra afdelningen 3 1/2 - 3 alnar, i öfra 2 - 1 3/4 alnar. Pipans eller ugnschacktets grundmur af huggen gneiss från Helsingfors, hvarpå den öfrige schacktmuren är uppförd dels af eldfast tegel, dels af vanligt tegel. Eldfaste murens tjocklek i nedra afdelningen 1 aln, i öfre 1/2 aln, hvarmed muren af vanligt tegel i nedra afdelningen 1 aln tjock, samt i öfre 1/12. Såsom vanligt är pipmuren rundtomkring genom ett 6 tums sandlager skildt från den yttre förutnämnde tegelmuren. Jernband af stångjern.

Kransen är med brädväggar afdelad i särskilde rum för upplag af olika malmslag samt försedd med en pyndare af smidtjern, flyttbar på en horisontal arm.

- B. Masugnsbron. 36 1/2 alnar lång, 6 1/2 alnar bred. Hvila på 2 st. bockar af 10 tums bjelkar, hvilka äro uppställda på stenkistor. Bron är till 12 alnars längd försedd med tak och väggar af bräder.
- C. Rådstuga eller arbetshus för masugnen. Dels af tegel, dels af resvirke. 16 3/4 alnar långt, 23 1/2 alnar bredt. Icke rappadt. Dubbelt tak af bräder, struket med rödfärg. Medelhöjden 13 alnar. En af väggarne är till 10 alnars längd gemensam med masugnens yttre mur.

1846: Genom en orappad mur af slaggtegel afdelt i twenne rum, den egentliga rådstugan och gjuteriet (Y). I gjuteriet äro uppförde:

- X. En kupolugn af tackjern, reveterad invändigt med eldfasta tegel i eldfast bruk 5 3/4 alnar hög, 25 tum i diameter och 8 tum tjock mur i medeltal samt 3ne yttre murar af vanliga tegel 8 alnar höga,

af hvilka en mur är 9 alnar lång, 2ne 5 1/2 alnar långa och alla tre 18 tum tjocka. En lyftkran för gjutflaskor af bleck med spel af gjutet & smidt jern.

- Z. En torkugn med rör af slaggtegel och eldfasta tegel, försedd med skorsten af slaggtegel.
- P. I sammanhang med och för kupolugnens behof är uppfört ett skjul af resvirke och bräder. 9 alnar i fyrkant, 5 3/4 alnar högt. En vägg gemensamt med rummet för uppsättningarnes verkställande i cubolugnen eller cubolkransen.
- D. Krosswalsverket med dertill hörande wattenhjul och öfverbyggnad. Uppfördt 1838 af nytt timmer. Ofodrad, under brädtak, struket med rödfärg. 16 alnar i fyrkant. En mellanvägg, hvarigenom huset är fördelad i två afdelningar. Den ena 5 alnar bred för wattenhjulet, den andra 11 alnar för krossmachinen. Husets medelhöjd 12 alnar. Krossmachin är förfärdigad vid Fiskars Mechaniska verkstad och består af följande delar: ...
Wattenhjulet 9 alnar högt, 3 alnar bredt.
- E. Blåsmachinshuset. Uppfördt 1838 af tegel. Rappadt utvändigt med kalkbruk. 10 1/2 alnar långt, 9 3/4 alnar bredt, medelhöjd 14 alnar. Täckt med dubbelt brädtak, struket med rödfärg. Den ena hälften af ena långväggen är gemensam med masugnens yttremur. En wärmugn af jernplåtar står i huset. Tegelgolvet.

En blåsmachin, förfärdigad vid Fiskars Mechaniska verkstad. Till denna machin hör följande delar: 3 cylindrar (36 tum i diameter, 42 tum höga) af tackjern, 3 piston kannor, wäderlåda af tackjerns-plåtar....

- F. Hjulhus för blåsmachin. Uppförd 1838 af timmer. Icke fordrad, struket med rödfärg. Medelhöjd 12 alnar, längd 14 1/2 alnar, bredd 11 1/2 alnar. Wattenhjulet 6 1/2 alnar högt, 5 1/2 alnar bredt, af träd.

(1846: nedbrunnet den 15 november 1841, ånyo uppfördt samma år på samma grund men af slaggtegel och vanliga murtegel. Under taktegelstak. En fristående rörspis med 7 rör af slaggtegel.)

- G. Huset för warmapparaten. Uppfördt 1838. Brädvägg och påpikade ribbor. Längd 16 1/2 alnar, bredd 12 alnar, medelhöjden till öfversta delen af taket som sluttar blott åt en sida 11 alnar. Huset har egentligen blott två väggar, emedan en är gemensam med blåsmachinshuset och en annan med masugnen. En smalgång 2 alnar bred 13 alnar lång, samt 9 alnar hög förenar huset med rådstugan. Warmapparaten med tegelmurar, 9 st krokiga rör samt 10 st raka rör, 3 alnar långa, af gjutjern. 2 st. större hållar samt 1 mindre.

(1846: Wärmapparaten är år 1846 uppflyttad på masugnskransen. Samma konstruktion som förut bibehållen men upphettas nu af masugnsgasen.)

- H. Labbi eller sofrum för masugnens arbetare. 3 alnar 21 tum långt, 2 alnar bredd samt 9 alnar högt. 2ne väggar utgöras af rådstugans uteskjutande mur samt en hörnpelare af masugnsmuren. De två öfriga väggarna äro af dubbla spontade brädvägg med sågsponsfyllning emellan. 2 st sängställen.

I. Rörledning för luft och watten. Rörledningen från blåsmachin är af 11 tums diameter. Sedan rörledningen fortsatt sig från warmapparaten grenar den sig i två brancher i horizontal sträckning med 3 tums kaliber. Den horizontala ledningen på botten och sidor omgifven med tegelmur hvari sand är fylld samt täckt med bräder.

Rörledningen för wattnet ut går från rännan. 3 tum i diameter. Cisternerne, hvari wattnet samlas, stå på en tegelmur samt communicera med hvarandra genom ett kopparrör som går genom masugns-muren.

(1846: Vid warmapparatus uppflyttning på masugnskransen tillkom ett rör af tackjern som leder den i warmapparaten uppvärmda luften till den horizontala rörledningen emellan blåsbrösten.)

K. Taket emellan masugnen och machinhusen. Innesluter den öppna rum som bildas af nämnde inrättningars väggar. 10 alnar långt, 4 1/2 alnar bredt, 9 alnar högt.

N:o 2 Wattenrännan för werken. Af 3 tums furu plank. 93 alnar lång, 2 alnar djup samt 4 alnar 18 tum bred.

N:o 3 Rosthuset och malmskjul.

A. Rostugn. Ugnen är anlagd af tegel på granit underbyggnad. Dess höjd från jordytan 10 1/2 alnar, diameter nedtill 8 alnar 2 tum, vid mynningen endast 6 1/2 alnar. Inre schaktsmuren af eldfast tegel, genom en 4 tums tjock sandfyllning skild från den yttre muren af vanlig tegel. En öfverbyggnad eller krans af resvirke med brädfodring och tak, åttkantig. Hela höjden från jordytan till taket 13 1/2 alnar. Bron till rostugnens krans af bilad stock, 47 alnar lång, 5 alnar bred.

(1846: Rostugnen påbyggd och förhöjd 1 3/4 alnar af slaggtegel och eldfast tegel så att hela pipans höjd nu utgör 12 1/4 alnar. Ofvan pipan är uppförd en kåpa af slaggtegel, 4 1/2 alnar hög, försedd med tvenne dubbla dörrar af tackjern. Kåpa slutar med en rund skorsten af 8 aln höjd, 16 tum i diameter, försedd med spjell.)

B. Rosthuset. Af resvirke med brädväggar. Uppfördt 1838. 40 alnar långt, 18 alnar bredt, medelhöjden 13 alnar. Bro af stock från rosthuset till krossvalsverket.

C. Malmskjul. Af resvirke med enkla väggar. Uppförd 1838. 18 alnar långt, 9 alnar bredt, höjden 9 alnar.

N:o 4 Tackjerns magaziner. Uppfördt 1839 af timmer. Bestående af tvenne magaziner. Under ett tak med farstuga af bräder emellan. Icke fordrad, med brädtak, hela huset struket med rödfärg. Husets medelhöjd 9 1/4 alnar, bredd 8 1/2 alnar, längd 32 1/4 alnar.

Utom ofvanupptagne hus och inrättningar finnes i samma plan:

A. Ett kolhus af resvirke, 20 1/2 alnar högt.

B. En watten mjölkvarn af stock.

(1880: Masugnbyggnad med dertill hörande hus befunnos alldeles ödelennade samt af öfversvämningar och vanvård till yttre och inre delar helt och hållet förstörda, så att af anläggningen endast stenväggarne återstå. Wattenrännan försvunnen. Rosthuset och malmskjulet befunnos helt och hållet förstörda. Endast ruinerna af sjelfa rostugnen återstår. Tackjernsmagaziner nedtagna.)

Lyhennys palovakuutuksesta (Allmänna Brandstodsbolaget i Finland)
Valtionarkisto.

Beskrifning af Abyggnaderne å Wanda Bruk i Helsing Socken Borgå Härad och Nylands län. Bruket är anlagdt och uppbygdt å de af Hans Kejsersliga Majestät genom Nådigt beslut af den 18de Maji 1836 och Nådiga privilegier af den 15de Februarii 1837 Wanda Bruks Bolag till en Masugns anläggande förlänade Tio (10) Tunneland mark, af de Ericas Boställe i Qvarnbacka by och Helsing socken tillhörande ägor. 1838.

N:o 1 En trädbyggnad af furu stock, uppförd år 1837. En våning, obrädfodrad, bestående af 5 rum (förstuga, 3 kamrar och sal). 4 kakelugnar med nicher. Längd 24 alnar, bredd 15 alnar, höjd 13 1/2 alnar. Under dubbelt brädtak. En hvälfd källare.

(1880: under perttak).

N:o 2 En trädbyggnad af nytt furu timmer uppförd år 1837. En våning, innehållande 7 rum (2 förstugor, 4 kamrar samt kök). Obrädfodrad, under dubbelt brädtak. Höjd 13 1/2 alnar, längd 24 alnar, bredd 15 alnar. 4 kakelugnar.

(1880: under perttak).

N:o 3 En magasin-byggnad. Uppförd af furu timmer år 1837. Tvenne etager, bestående af 2ne magaziner i hvardera etagen. Obrädfodrad. Medelhöjd 15 alnar, bredd 15 alnar, längd 24 alnar. Under dubbelt brädtak.

(1880: under perttak.)

N:o 4 En uthus-byggnad. Af furu stock, uppförd år 1837, obrädfodrad. 4 rum (stall, fähus, spillningshus med latrin samt dubbel boda). Längd 18 alnar, bredd 12 alnar.

(1880: förfallet.)

N:o 5 En uthus-byggnad. Af furu stock, uppförd 1837. Bestående af wagnslider och wedlider. Längd 18 alnar, bredd 12 alnar.

(1880: förfallet.)

N:o 6 En trädbyggnad. Af dels gammalt, dels nytt timmer uppförd och flyttad år 1837. Af en våning, bestående af 7 rum (förstuga, 2 större rum, stuga och 3 kamrar). 3 kakelugnar, 1 större spis och 1 bagarstuguspis. Medelhöjd 9 3/4 alnar, längd 30 alnar, bredd 13 alnar, under dubbelt brädtak.

N:o 7 En trädbyggnad af furu och gran stock, uppförd omkring 40 år sedan. En våning, innehåller 4 rum (förstuga, sal, kammare och en stuga). Höjd 9 1/2 alnar, bredd 11 alnar, längd 28 1/2 alnar. Obrädfodrad, under såkalladt takveds-tak.

- N:o 8 Ett wisthus. Hitflyttad år 1837. Af gammal stock. Brädfodrad och målad med rödfårg. I rum. Längd 9 alnar, bredd 8 1/2 alnar, under enkelt brädtak.
(1880: förfallet.)
- N:o 9 Ett redskaps-lider. Af korsvirke och bräder, uppförd år 1838. Under dubbelt brädtak. Anstruket med rödfårg. Bredd 15 alnar, längd 45 alnar.
(1880: förfallet.)
- N:o 10 Ett kolhus. Af korsvirke med väggar af bräder, uppförd år 1838. Består af endast 1 rum utan golf och mellantak. Husets medelhöjd från jorden till takkammen är 17 1/4 alnar, längd 83 alnar och bredd 21 alnar. Under dubbelt brädtak. En uppkörsbro med kör och wändbroar inuti hudet, tillsammans 128 alnar lång, 5 alnar bred.
(1880: undanskaffadt.)
- N:o 11 En kolugn, af sten. 13 alnar lång, 9 alnar bred, medelhöjd från jorden till takkammen 15 3/4 alnar. Uppförd år 1837. Består af ett enda hvälfdt rum som utgör själfva ugnen, med en eldstad af eldfast tegel. Murarne är uppförde på god gråstens grund samt hela ugnen täkt med dubbelt brädtak. 20 alnar lång uppgångs-bro.
- N:o 12 En kolugn alldeles lika beskaffad med föregående.
- N:o 13 En trädbyggnad, af furu och gran stock, uppsatt 1834. En våning, bestående af 3 rum (stuga, kammare, förstuga). Obrädfodrad, längd 16 1/2 alnar, bredd 13 alnar, under såkalladt takvedstak med näfver.
(1880: förfallet.)
- N:o 14 En trädbyggnad af furu timmer, uppförd år 1837. En våning, innehållande 4 rum med lika många kakelugnar. Höjd 9 alnar, bredd 15 alnar, längd 18 alnar. Obrädfodrad, under dubbelt brädtak.
(1880: undanskaffadt.)
- N:o 15 En trädbyggnad som är alldeles lika med föregående så till yttre som inre beskaffenhet.
(1880: nedtaget.)
- N:o 16 En trädbyggnad af furu timmer, uppförs 1838. En våning, innehållande 5 rum (förstuga, 3 kamrar, kök). Längd 21 alnar, bredd 15 alnar. Obrädfodrad, under dubbelt brädtak.
(1880: förfallet.)

- N:o 17 En trädbyggnad, af nytt furu timmer uppförd år 1838. En våning, bestående af 5 rum (förstuga, 4 kamrar). Längd 21 alnar, bredd 15 alnar. Obrädfodrad, under dubbelt brädtak.
(1880: nedtaget.)
- N:o 18 En bagarstugu-byggnad, ef gammal furu och gran stock, flyttad och uppsatt år 1837. En våning, bestående af endast 1 rum med större spis med bakugn. Höjd 7 alnar, bredd och längd 10 alnar. Brädfodrad, under dubbelt brädtak.
(1880: förfallet.)
- N:o 19 Ett wisthus af stock. Flyttad och uppsatt af äldre timmer år 1838. 1 rum. Bredd 5 alnar, längd 6 alnar.
(1880: undanskaffadt.)
- N:o 20 Ett kolhus. Uppfördt år 1837 af korsvirke utaf 10 a 12 tums furu bjelkar med väggar af 1 1/2 tums bräder. Består af endast 1 rum utan golf och mellan tak. Medelhöjd från jorden till takkammen 20 1/2 alnar, längd 60 alnar, bredd 21 alnar. Under dubbelt brädtak. En uppkörsbro med kör och wändbro inuti huset, till sammans 90 alnar lång.
(1880: nedtaget.)
- N:o 21 En qvarnbyggnad. Af furu stock uppförd år 1838, obrädfodrad. I 2ne etager, innehållande 1 rum för wattenhjul och 1 dito för gångande werket i nedra etagen, samt i öfra etagen 1 större rum för malningen. Medelhöjd 17 alnar, bredd 15 alnar, längd 18 alnar. Under dubbelt brädtak.
(1880: ett nytt maskineri, som drifves af turbiner.)

Bruket tillhörande åbyggnader hvilka ej bligvit till försäkring upptagne äro.

- A. En lada af stock.
- B. Boningshus af träd.
- C. dito dito
- D. Uthusbyggnad af stock.
- E. dito dito
- F. En fähusbyggnad af stock.
- G. En lada af dito.
- H. Ett brädskjul af dito.
- J. En badstugubyggnad af träd.
- K. En boda af stock.
- La. Masugn af sten.
- M. Rostugn af sten med träd-öfverbygg.
- N. En smedje-byggnad af träd.
- O. En fähusbyggnad af träd.
- P. Boningshus af träd.
- Q. En källar öfverbygg af träd.
- R. Boningstuga af stock.

Bruket ej tillhörande men å tomplanen befintliga hus äro:

Bruket ej tillhörande men å tomtplanen befintliga hus äro:

- X. Boningshus af träd.
- Y. dito dito
- Z. En badstugu byggnad.
- Å. Uthus af träd.
- Ä. Boningshus af träd.
- Ö.Ö Tvenne bodor af stock.

1839: Rakennuksesta no 1 etelään uusi rakennus:

En boningsbyggnad. Uppförd år 1839 af nytt timmer. Icke fordrad, med dubbelt brädtak. 4 rum i nedra botten samt 2ne windskamrar. Hela huset är struket med rödfärg. Medelhöjden 11 1/2 alnar, längd 31 1/2, bredd 10 alnar. 1 större bakarstugu spis, 1 större eldstad i werkstadsrummet samt 4 mindre spisar.

(1880: werkstadsbyggnad af ålder och vanvård förfallen.)

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni

Kuopion

2. Kunta

Varkaus

3. Alue

Varkauden ruukki

4. Kylä/Kaupunginosa

Varkaus

5. Omistaja(t)

Ahlström Oy

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Varkauden kohdalla Saimaan ylemmän altaan vedet laskevat monien koskien kautta vesistön alemmaan altaaseen. Huruskoski, jonka rannalla Varkauden rautaruukki sijaitsi on kokonaan kadonnut. Entisen kosken paikalle louhittiin 1912-15 leveä ja syvä voimakana. Valssilaitoksen paikalle valmistui 1913 höyryvoimakas ja 1916 arkkitehtitoimisto Valter ja Ivar Thomén suunnittelema komea puuhiomo kaksine vesitorneineen. Nopeasti teollisuutta laajennettiin selluloosatehtaalla (1918), paperitehtaalla (1920), vaneritehtaalla (1926) ja uudella sahalla (1918). Jatkuvasti kasvaneen teollisuusalueen nuorin osa on arkkitehtien Gullichsen, Kairamo ja Vormala suunnittelema, arkkitehtuuriltaan tunnustusta saanut uusi paperitehdas (1978).

Varkauden rautateollisuusvaiheen fyysiset muistomerkit ovat jäljettömiin hävinneet kasvaneen puunjalostusteollisuuden tieltä. Myöskin vanhan ruukkiyhteisön vanha asuinrakennuskanta on suurimmaksi osaksi kadonnut; yhtenä viimeisistä purettiin 1970-luvun lopulla ns. Längmanin talo, 1800-luvun alkupuolen ruukinkartano. Rungoltaan rautaruukin ajoilta ovat tosin ns "Villa", ruukinhoitajan asunto vuodelta 1876, entinen konttori- ja ruukinkaupparakennus 1840-luvulta ja konepajan johtajien entinen asuinrakennus (1870-luku). Kaikki kolme rakennusta ovat kuitenkin läpikäyneet huomattavia laajennus- ja muutostöitä.

Teollisuushistoriallisesti Varkaus on arvokkaimpia ja mielenkiintoisimpia tehdasyhdyskuntia Suomessa. Erityisesti tehdasalueen ympäristön asuinalueet ja korkeatasoiset asemakaavalliset ratkaisut 1910- ja 1920-luvuilta (arkkitehdit Walter ja Ivar Thomé, Karl Lindahl) suureellisine aukio- ja puistokatujärjestelyineen edustavat aikakautensa parasta suunnittelua maassamme. Myös arkkitehti Alvar Aallon toiminta on vaikuttanut Varkauden yhdyskunnan kaavoitukseen ja rakentamiseen 1930- ja 1940-luvuilla.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Erityisesti 1910- ja 1920-lukujen työväenasuinalueiden säilyminen on viime vuosina ollut uhattuna.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennushistoriallinen 11. Historiallinen 12. Maisemallinen

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3234 03

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine I-III
Soikkanen: Varkauden historia (1963)
Palmen: Historik öfver Warkaus bruk (tekn.för.förh.1889)
Palmen: Warkaus Bruk (Finland 1890)
Bergintendenten berättelser 1873
Norrmen: Firman Ahlström (1927)
Solitander: Om bruksrörelsen i Östra Finland (1884)
Salmelainen: Lehtiä Warkauden tehtaan historiaan (1925)

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Kulttuurihistoriallisesti merkittävien kohteiden ja alueiden inventointi (Antti Veltheim, 1980)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 12/1982

VARKAUDEN RUUKKI

Suomen liittäminen Venäjään 1809 avasi aivan uudenlaisia mahdollisuuksia Itä-Suomen rikkaiden järvimalmivarojen käytölle. Kuljetusyhteydet Pietarin valimoihin olivat hyvät, vesivoimaa sekä sysiä oli helposti saatavissa ja Suomen tullipoliittinen asema oli edullinen.

Itä-Suomeen rauhanteon jälkeen perustetuista uusista masuuneista ensimmäisiä oli Varkaus. Toukokuussa 1815 myönsi senaatti vapaaherra, everstiluutnantti Gustaf Wredelle privilegion masuunin, kankirautavasaran, ahjon, nippuvasaran ja kahden naulavasaran perustamiseen Huruskosken vanhalle myllypaikalle. Ruukin taontaoikeudeksi määrättiin 450 kippuntaa. Maantieteellisesti ruukinpaikka oli poikkeuksellisen edullinen; vesiyhteydet kaikkiin suuntiin olivat hyvät ja niitä täydensi maantie, koska oli vuolas eikä edes patoa tarvittu.

Varkauden masuuni ja kivinen kankirautavasarakajava valmistuivat vasta 1820. Rakentamista oli viivytetty kiista kosken toisella rannalla olleen Päiviönsaaren käyttöoikeudesta. Saarelle oli 1700-luvun lopulla perustettu Laivalinna -niminen laivastotukikohta, joka kuitenkin oli jo 1800-luvun alussa lakkautettu. Maapohja oli silti yhä edelleen valtion hallinnassa.

Ruukin rakentamista ja sen alkuvuosien toimintaa johti erityisesti monista harkkoyhtyrityksistään tunnettu luutnantti Elias Dahlström. Rakentamiseen uhratuista suurista rahasummista huolimatta Varkauden masuunin ja vasarakajan toimintaa ei Wreden aikana milloinkaan onnistuttu käynnistämään suunnitellussa laajuudessaan. Yhteensä vain noin 1283 kippuntaa takkirautaa saatiin masuunissa sulatetuksi 1820-1835 niinä viitenä vuonna, jolloin puhalluksia ylipäänsä tehtiin. Kankirautarakajan toiminta oli yhtä kehnoa ja vain pieni osa sallitusta vuosittaisesta taontaoikeudesta saatiin valmistettua. Lisäksi Varkauden kankirautaa vaivasi kylmänhauraus, koska malmit olivat huonolaatuisia. Ruukin valimo valmisti vuosittain muutamia kymmeniä kippuntoja moukareita, alasimia, pannuja, patoja, kolmijalkoja, uunipeltejä jne. Nippuvasarakajaa ei Wreden aikana koskaan rakennettu. Ruukin yhteydessä oli sensijaan 1825 privilegion saanut ja samana vuonna toimintansa aloittanut pieni verkatehdas, joka vuodesta 1834 oli vuokrattuna värjäri Johan Mauritz Durchmanille. Tehdas lopetti toimintansa jo ennen 1830-luvun loppua.

Köyhtynyt ja pettynyt Wrede kuoli Varkaudessa 1830. Neljä vuotta myöhemmin ruukin ostivat kauppiaat Eric Johan Längman ja Paul Wahl, edellinen helsingistä, jälkimmäinen Viipurista. Varkaus oli tällöin jo pahoin rappeutunut ja ruukki oli käytännössä pakko rakentaa kokonaan uudelleen. Koskea perattiin ja pato rakennettiin 1836, samana vuonna valmistui myös uusi masuuni ylimasuunimestari Gustaf Laurellin ohjeiden mukaan. Masuunin ulkomuuri oli harmaakiveä ja pesä Pisapuoren vuolu-kiveä. Erikoinen piirre oli poikkileikkaukseltaan nelikulmainen, 7.4 metriä korkea piippu, joka oli tarkoitettu sulatukseen halkoja käyttäen. Tässä suhteessa Varkauden esikuvana oli Sumpulan masuuni Karjalassa. Jo 119 sulatusvuorokauden jälkeen tämä rakenne oli todettu täysin epäonnistuneeksi. Rautaa saatiin vähän suhteessa suureen puun kulutukseen ja masuunin pesä oli piloillepalanut. Tavanomaiseen pyöreään piippuun ja sysien käyttöön palattiin 1842. Puhalluksesta huolehti aluksi suipopaljeparin ja vuodesta 1845 kolmisylinterinen puhalluskone.

Varkauden ruukille oli 1828 rakennettu myös harkkouuni, jonka korkeus oli 2,1 m ja sivun pituus 5,6 m. Uuni oli tavalliseen tapaan lautaisen hyttirakennuksen sisällä. Ainakin vielä 1835 tässä harkkoyhtyrityksessä sulatettiin 77 kippuntaa harkkorautaa. Se sekoitettiin Varkauden masuunin

takkirautaan kankiraudan laadun parantamiseksi. Myöhemmin, ilmeisesti 1848, ruukille rakennettiin uusi kaksipiippuinen harkkouuni. Se oli masuunin lähellä, 21 m pitkässä ja 11 m leveässä kivrakennuksessa. Vuoden 1854 tulipalon jälkeen uuni rakennettiin uudelleen ja oli toiminnassa ainakin vielä 1862. Harkkoyhtin merkitys Varkauden ruukkitoiminnalle oli aina mitättömän pieni. Uuni oli jonkinlaisena "teollisuushistoriallisena muistomerkkinä" pystyssä vielä 1889.

Varkauden masuunin ja vasarapajan toimintaa johtamaan palkattiin 1839 Ruotsin Värmlannista Johan Ernst August Boija (myöhemmin yksi Haapakosken ruukin osakkaista) ja järvitakkiraudantuotantoon tottuneita työläisiä Kronoborgin läänistä Smälannista. Boijan johdolla uusittiin ja pidennettiin 1839 palanut kankirautavasarpajakarakennus sekä laajennettiin sen laitteistoa toisella ahjolla, Vidholmin puhalluslaitteella ja privilegion sallimilla nippu- ja naulavasaroilla. Jo 1838 ruukille oli rakennettu pienehkö holvattu hiiliuuni, jonka kaksinkertaisten seinien välissä oli hiekkatäyte. Erikokoisia hiiliuuneja oli ruukilla 1842 jo kuusi.

Masuunin tuotanto pysyi edelleenkin pienenä. Lähijärvien malmivarat oli todettu täysin riittämättömiksi ja lisäksi huonolaatuisiksi. Malmi tuotiinkin veneillä kaukaa Maaningan Ruokovedestä ja Maaninkajärvestä, mutta niidenkään malmi ei ollut läheskään Itä-Suomen parhaiden malmijärvien veroista. Järvimalmitakkiraudan lisänä Varkaudessa käytettiin romurautaa, mm. tykkeitä ja kuulia. Kankirautaa saatiin silti 1834-42 taotuksi keskimäärin vain noin 148 kippuntaa vuodessa. Taipaleen kanavan valmistuminen 1839 paransi entisestäänkin hyviä liikenneyhteyksiä, mutta silti ruukkitoiminta oli tappiollista. Ainoa tuottava valopilku oli 1837 uusittu saha. Ruukki työllisti 1845 37 työntekijää, saha 17.

Ruukin yksinomistajaksi tuli 1846 Paul Wahl ja 1850 sukuyhtiö Paul Wahl & Co. Masuuni oli viimeisen kerran toiminnassa 1851. Se paloi yhdessä konepajan kanssa 1854 ja purettiin pian sen jälkeen. Varkauden masuuni korvattiin muilla yhtiön omistukseen hankituilla parempilaatuista rautaa tuottavilla ruukeilla (Jyrkkäkosken masuuni 1856, Petäjäkosken harkkoyhtiö 1859, Salahmin masuuni 1874). Erityisesti Jyrkkäkosken osto lisäsi huomattavasti Varkauden hankiraudantuotantoa (1856-60 keskimäärin 644 kippuntaa vuosittain). Nauvoja ja pulttirautaa valmistui 1859-70 vuosittain keskimäärin 86 kippuntaa. Uuden 1860 myönnetyn privilegion turvin ruukille rakennettiin toinen nippuvasara ja kaksi uutta naulavasaraa.

Varkauden konepajatoiminta oli saanut alkunsa jo 1845, vaikka senaatti vasta 1851 myönsi virallisen luvan sekä konepajan että valimon perustamiseen. Kumpaakin varten rakennettiin oma puinen rakennuksensa ruukin yhteyteen Huruskosken rannalle. Valimossa on kaksi kupu-uunia ja kiuvasuuni, konepaja oli kaksikerroksinen. Vuonna 1854 laitokset työllistivät 29 miestä ja niissä valmistettiin mm. koneita, hautamuistomerkkejä, liesiä, silitysrautoja, patoja, kattiloita, paistinpannuja, sotavuosina myös tykinkuulia. Valimo ja konepaja yhdessä käyttämättömän masuunin kanssa paloivat 1854. Kovalla kiireellä tehtaas rakennettiin uudelleen, nyt Ammäkosken rannalle. Ruukin tuotteiden kysyntä oli silloin suurimmillaan sekä sodan että Saimaan kanavan rakennustöiden ansiosta. Kanavan avaaminen 1856 loi pohjan todellisen suurteollisuuden syntymiselle Varkauteen. Konepajan täydennykseksi perustettiin 1866 Pirttiniemen kärkeen laivanveistämö ja höyrypannuverstaas, 1872 myös puusepäntöverstaas. Tämän ruukin haaran merkittävyyttä kuvaa se, että 1867-1916 tehtaissa valmistettiin 540 erikokoista höyrylaivaa ja sluuppia sekä moninkertainen määrä erilaisia höyrykoneita, lokomobiileja jne.

Jo 1844 Varkauteen oli suunniteltu putlaus- ja valssilaitosta, mutta silloin yrityksestä oli luovuttu asiantuntijoiden pessimistisyyden vuoksi. Kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin suunnitelma kuitenkin toteutettiin. Vanha kivinen vasarapaja purettiin 1873-74 ja sen tilalle rakennettiin ins. J.E. Strömbergin johdolla uusi 56 m pitkä ja 24 m leveä tehdasrakennus.

Vuorimestari Solitander kävi Varkaudessa 1881 ja julkaisi painetussa matkakertomuksessaan kuvauksen ruukista. Varkaudessa oli silloin toiminnassa suuri konepaja ja valimo, valssilaitos, jossa valmistettiin sekä tavallista kankirautaa että levyjä, laivanveistämö, kaksi suurta sahaa ja mylly. Ruukin sijainti oli erittäin edullinen niin kuljetusyhteyksien kuin vesivoiman suhteen. Käytetty takkirauta tuotiin kokonaan yhtiön omistamilta Salahmin ja Jyrkkäkosken ruukeilta, vain konepajan tarpeisiin tuotiin jonkin verran englantilaista valutakkirautaa.

Valssilaitosrakennus oli osittain tiilestä osittain puusta. Karkea- ja hienovalssien (molemmissa 3 tuoliparia) lisäksi rakennuksessa oli neljä putlausuunia. Näistä kaksi oli 1876 rakennettuja kaasuputlausuuneja. Viimeksimainittuja piti Solitander hyvin harvinaisina Euroopassa, sillä monista yrityksistä huolimatta ne muualla eivät olleet toimineet tyydyttävästi. Lisäksi rakennuksessa oli kolme Siemens-Lundinin kaasuhitsausuunia, levyhitsausuuni, suuri höyryvasara, sirkkelisaha rautaa varten ja kahdet levysakset. Käyttövoima saatiin osittain koskesta Jonvalin turbiinien välityksellä, osittain höyrykattiloista joita lämmitettiin omien sahojen jäterimoilla ja sahanpurulla. Kaasua kehitettiin kuudessa kaasugeneraattorissa. Varkauden valssilaitoksen tuotteet käytettiin suurimmaksi osaksi omassa konepajassa, ylijäänyt rauta markkinoitiin kotimaahan. Ulkomaille ei ruukin rautaa moneen vuoteen ollut onnistuttu myymään. Valssilaitoksessa työskenteli 1881 65 henkeä, konepajassa 60 ja sahoilla samoin 60, maanviljelys ym. aputoimet työllistivät lisäksi 120 henkeä. Koko ruukkiyhteisön suuruus oli noin 930 henkeä.

Varkauden valssilaitos ei koskaan täysin täyttänyt siihen asetettuja toiveita ja sen kannattavuus pysyi heikkona. Rakennusta laajennettiin 1892, mutta jo seuraavana vuonna tehdas paloi. Toisen kerran valssilaitos paloi 1908 ja samalla loppui raudanvalmistus Varkaudessa. Yleisen kannattamattomuuden lisäksi tähän vaikutti Venäjän valtion tilausten loppuminen Japanin sodan päätyttyä. Jo vuotta myöhemmin Varkaus Paul Wahl & Co:n suuren maaomaisuuden mukana siirtyi A. Ahlström Oy:n omistukseen. Entisestä rautaruukista kehittyi nopeasti yksi Suomen suurimmista puunjalostustehtaista.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Oulun	3. Alue
2. Kunta	Pyhäjärvi	Vesikosken harkkoyhtti
4. Kylä/Kaupunginosa	Jokikylä	5. Omistaja(t)
		Pentti Haavisto, 86870 Vesikoski

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vesikosken harkkoyhtti on sijainnut Pyhäjoessa olevan Vesikosken länsirannalla. Koski on kokonaan hävinnyt ja joen uoma muuttunut sen jälkeen kun jokseenkin ruukin entisen padon paikalle rakennettiin voimalaitos vuonna 1965 (Revon sähkö). Voimalaitostöiden yhteydessä tasoitettiin myös hieman padon alapuolella ollut korkea kivikumpu, joka oli harkkoyhtin raunio. Ympärillä olleet kuonakasat kuljetettiin tienpohjiksi. Hytinraunioiden alta löytyi kaksi suurta nelikulmaista leimattua (WB) harkkoa (koko noin 50 x 50 cm), joista toista yhä säilytetään talossa. Hytin alapuolella kerrotaan olleen myös myllyn ja sahan (vielä 1920-luvulla).

Ruukinkartano sijaitsee joen itärannalla vastapäätä hytinpaikkaa. Komea empireytyylinen punahonkainen päärakennus on perimätiedon mukaan siirretty tänne 1850-luvulla Henrik Sjöbergin toimesta. Rakennuksen peruskorjauksen yhteydessä sisäseinistä on löytynyt sanomalehtiä 1850-luvulta. Päärakennusta on myöhemmin pidennetty kolmen ikkuna-akselin verran (alunperin 9). Aksiaalaisesti päärakennuksen koristeellisen umpikuistin kanssa on tien toisella puolella myös Sjöbergin 1850-luvulla rakennuttama hirsinen vaunuliiteri. Piha-piirissä on myös vanha kaksiosainen hirsinen varastorakennus ja muualta siirretty vanha aitta. Pihan itäkulmassa on ruukin muistomerkki (1968). Siihen kiinnitetty harkko on alunperin ollut edelläkuvatun harkon puolikas. Talossa on myös joitain ruukin valmistamia nauvoja.

Padon yläpuolella joen länsirannalla on pellon laidassa paljon sysiä ja jonkin rakennuksen pohja. Lähellä sitä on käytöstä jäänyt paja (tehty riihestä) *vanhan harkkoyhtin paikalla*

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Päärakennuksen peruskorjaus oli valmistumassa syksyllä 1980. Työt on toteutettu niin ulko- kuin sisätiloissakin rakennuksen kulttuurihistoriallisen arvon huomioonottaen. Kustannusarvio noin 0,5 milj.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☐

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 3322 07

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine III, s. 133

Auva-yhtiön arkkisto (palovaikuttus)

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Pentti Haavisto (*vesi-asiantuntija*)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 10/1980

VESIKOSKEN HARKKOHYTTI

Vesikosken pienen, lyhytikäisen ja monin tavoin tyypillisen harkkoyhtin rakenteista tiedetään poikkeuksellisen paljon säilyneiden palovakuutusasiakirjojen ansiosta.

Vesikosken kaksipiippuinen harkkouuni, kaksi ahjoa ja 170 kg painava kankirautavasara saivat Oulun läänin kuvernööriltä perustamisluvan loka-kuussa 1840. Ruukin rakensivat raahelaisliikemiehet laivanvarustaja Zachris Durchman, kauppias Zacharias Lacke ja merikapteeni Isak Gellman. Hyvin pian Lacke luopui osuudestaan ja hänen tilalleen osakkaaksi tuli kauppaneuvos, Salahmin ja Jyrkkäkosken ruukinpatruuna Zachris Franzen. Vuonna 1845 hän sai omistukseensa myös Durchmanin osuuden Vesikoskesta.

Ruukki aloitti toimintansa 1841. Siihen kuului hirsirakenteinen, määtytteinen pato ränneineen, kankirautavasaraapaja, harkkoyhti palkeineen ja hiilihuone. Kaikki oli huonosti ja tilapäisentuntuisiksi rakennettu. Seuraavana vuonna yhtiö osti myös Vesikosken partaalla olleen Koskelan tilan ja maanviljelyksestä tulikin tärkeä osa ruukkiyhtiön toimintaa.

Vesikosken ensimmäinen harkkouuni oli yksipiippuinen ja harmaakivestä tehty. Uunin korkeus oli 2,2 m ja panosaukon halkaisija 54 cm. Uuni ja kankirautavasara ahjoineen ja palkeineen olivat yhteisessä hytti-rakennuksessa, joka uunin kohdalla oli katoton.

Ruukki oli alttiina tulville sekä jäille, ja se olikin yleensä toiminnassa vain kesäisin. Malmi nostettiin etupäässä Pyhäjärvestä, Parkkimajärvestä ja Komujärvestä. Vuonna 1843 saatiin taotuksi 130 kippuntaa kankirautaa ja 1847-56 keskimäärin 102 kippuntaa vuosittain. Vesikosken rautaa pidettiin huonosti taottuna ja kylmänhauraana. Se myytiin osittain paikkakunnalle, osittain Pohjanlahden rantakaupunkeihin. Ruukilla työskenteli 1840-luvulla tavallisesti vain harkonpuhaltaja, kaksi seppää ja kaksi hiilirengiä.

Kauppaneuvos Franzen kuoli 1852 ja jo tällöin Vesikosken teollisuuslaitteet mainitaan täysin rappeutuneiksi. Koko ruukki ja Koskelan tila myytiinkin 1856 merikapteeni Henrik Sjöbergille. Hän suhtautui ruukkiyritykseen vakavasti ja Vesikoski rakennettiin käytännöllisesti katsoen kokonan uudelleen.

Ruukki palovakuutettiin 1864. Sjöbergin tätä varten laatimasta selostuksesta ja liitepiirustuksista saa poikkeuksellisen hyvän kuvan vaatimattoman pienen suomalaisen harkkoyhtin rakennuksista ja laitteista:

Padon ja sillan alapuolella peräkkäin olivat vasarapaja (ylinnä), saha ja harkkouuni. Viimeksimainittu oli kaksipiippuinen ja sen ulkoseinät olivat räjäytetystä ja kiilatusta harmaakivestä, piiput tulenkestävästä kivistä. Uunin pohja oli 4,8 x 5,4 m ja piipun korkeus 2,1 m. Panosaukon halkaisija oli 45 cm. Yli katon ulottui 3,6 m korkea tiilinen savupiippu. Uunin ympärillä oli alaosaltaan hirsinen, yläosaltaan lautainen lautakattoinen hyttirakennus. Harkkoyhti oli valmistunut 1859. Vasarapajarakennus oli tehty puolipontatusta laudasta ja oli pohjaltaan 27 x 13 m suuruinen. Rakennuksen koskenpuoleisella sivulla oli matalampi hirsinen noin viiden metrin levyinen ratashuone, jonka sisällä oli kolme vesiratasta. Ylin rattaista käytti kankirautavasaraa, keskimäinen yhtä nippu- ja kahta naulavasaraa ja alin kolmisyliinteristä, puusta tehtyä puhalluskonetta, jossa sentään oli rautainen akseli. Puhalluskoneen muusta vasarapajasta erotti ponttilautaseinä. Kanki- ja nippurauta-ahjoilla oli yhteinen tiilinen savupiippu, joka kohosi 5,4 m katonharjan yläpuolelle. Vasarapaja oli valmistunut kesällä 1863. Aivan

vasarapajan sivulla oli pieni seppien lepohuone ja hieman kauempana olivat laudasta 1857 tehty hiilihuone ja malmilato. Harkkouunin ja vasarapajan välillä olleen lautaisen sahan keskellä oli leveä vesiratas, joka käytti sahan lisäksi pärehöylää, sirkkelisahaa ja "slagitamppia" (slaggtamp). Edelläkuvattujen rakennusten lisäksi ruukkiin kuului päärakennus, kaksi siipirakennusta (toisessa mahdollisesti asuntoja, toisessa mm. rauta-aitta ja muita varastoaittoja). Konttorirakennus sijaitsi hieman päärakennuksen eteläpuolella ja samalla puolella jokea olivat myös talousrakennukset, mylly sekä myllärin asunto. Seppien asuinrakennus talousrakennuksineen oli kosken länsirannalla.

Uudelleenrakennetun ruukin kankiraudantuotanto kohosi yli kaksinkertaiseksi aikaisempaan verrattuna (1857-72 keskimäärin 250 kippuntaa vuosittain). Vesikoskelle 1863 myönnetyn privilegion turvin rakennetut nippuvasara ja kaksi naulavasaraa takoivat 1864-72 vuosittain keskimäärin 73 kippuntaa manufaktuurirautaa (naulojen lisäksi mm. nippu- ja rekirautaa sekä hevosenkenkiä). Kolmaskin naulavasara laitettiin ruukille 1873. Ruukkityöläisiä oli 1866 10.

Uudistuksista huolimatta entiset vaivat häiritsivät ruukkitoimintaa. Rauta oli edelleen kylmänhaurasta vaikkakin Vesikosken naulat olivat kysyttyjä. Myös kosken jäätyminen talvella rajoitti usein tuotantoa, samoin hiilensaannin vaikeus. Oman pitäjän lisäksi Vesikosken rautaa myytiin Raaheen, Ouluun ja Kuopioon.

Katovuosien vaikeuksien lannistamana Sjöberg oli pakotettu tekemään vararikon 1873. Seuraavan omistajan, vaasalaiskauppiaan ja varakonsulin Alfred Hedmanin toimesta Vesikoskella tehtiin koe, jossa 1/3 ruukin valmistamaa harkkorautaa ja 2/3 Ruotsista tuotua takkirautaa sekoitettiin. Kun tästä sekoituksesta taottu kankirauta ei kuitenkaan vastannut toiveita, pysähtyi Vesikosken ruukin toiminta lopullisesti 1876. Saha ja mylly jäivät yksin hyödyntämään kosken vesivoimaa.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Hameen	3. Alue
2. Kunta	Padasjoki	Vierun ja Arrakosken ruukit
4. Kylä/Kaupunginosa	Arrakoski	5. Omistaja(t)
		Ernst Creutz ym

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. liite.

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

Säilyvät nykytilassaan

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☐
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2143 07

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine II
Kaukovalta: Hämeen läänin historia I-II (1932)
Hämaanmaa IV (1934)
Stämpelbok (1883)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys
Erkki Härö 8/1981

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Kreivi Ernst Creutz

VIERUN JA ARRAKOSKEN RUUKIT (liite)

Sekä Vierun että Arrakosken ruukit ovat sijainneet saman, Miestämäjärvestä Alajärven, Tarposen, Ruokojärven, Yläjärven ja Kirkkolammin kautta Päijänteeseen laskevan vesireitin varrella. Ruukit ovat olleet noin kilometrin päässä toisistaan.

Vierun autioituneella ruukkipaikalla teollisesta toiminnasta muistuttaa tukevatekoinen, säännöllisistä lohkokivistä rakennettu pato. Raudan tuotantoon liittyneet rakennukset ovat etupäässä olleet kosken länsirannalla. Puretusta vasarapajasta on säilynyt perusmuureja, tiilikasoja ja kivisen voimakanan raunio. Myös muiden rakennusten pohjia erottuu pellonlaidassa. Kosken itärannalla ruukkia vastapäätä on ollut öljytehdas ja hiilihuone. Koskessa viimeeksi olleet uittorännit on äskettäin purettu.

Vierun isännöitsijän asunto on ollut itärannalla kosken yläpuolella. Rakennus on pystytetty jonkinverran muutetussa asussa (mm. kattomuoto) Padasjoen kirkonkylään lähelle Saksalan kartanoa. Rakennuksen alkuperäisestä paikasta on muistuttamassa villiintynyt puisto. Itärannan rintteellä tien yläpuolella olleista kolmesta työväenasunnosta on samoin vain kivijalat jäljellä. Ainakin yksi rakennuksista on siirrettynä säilynyt lähellä valtatie 4:n ja Padasjoen paikallistien risteystä. Vierun ruukilta on siirretty myös erikoinen, kaksikerroksinen koristeellinen viina-aitaksi nimitetty hirsirakennus Saksalan kartanon pihapiiriin.

Arrakosken ruukista on jäljellä vain hyvin vähäisiä rakennusten ja voimakanavien pohjia. Tiilikumpujen (ahjojen ?) lähellä on pajakuonaa ja erilaisia rautaesineitä. Kokonaisuutena Arrakosken kyläyhteisö on mielenkiintoinen, pitkään jatkuneen teollisen toiminnan ympärilleen synnyttämä monimuotoinen taajama, jonka rakennuskanta on hyvin eri-ikäistä.

Saksalan kartanossa säilytetään Vierun ja Arrakosken ruukkien sekä öljytehtaan kirjanpitoa vuodesta 1848 alkaen. Kartanossa on myös kokoelma ruukkien valmistamia esineitä ja Fridolf Weurlanderin 1881 maalaama Vierua esittävä öljyväri.

VIERUN JA ARRAKOSKEN RUUKIT

Huhtikuussa 1853 Hämeen läänin kuvernööri myönsi privilegion kaksipiipuisen harkkohytin, kankirautavasaran ja kahden ahjon rakentamiseen Padasjoen Vierunkoskelle (Myllyjoen koskelle) sekä viikate- ja nippulaitoksen perustamiseen läheiselle Arrakoskelle. Perustamislupa myönnettiin Saksalan kartanon omistajalle, Mustialan kuuluisan maanviljelyskoulun opettajalle, fil.maist. Robert Mauritz von Fieandtille. Ruukkityrityksen osakkaina olivat ilmeisesti alusta alkaen ruotsalaissyntyinen, Jokioisten ruukin kirjanpitäjänä toiminut Lars Gustaf Schultz ja Constantin von Fieandt. Viimeksimainittu oli jo 1848 perustanut Vierunkosken rannalle öljytehtaan. Myös Arrakosken vesivoimaa käytti jo ennen ruukin perustamista suurehko verosaha ja mylly.

Vierun ruukki rakennettiin kosken länsirannalle öljytehdasta vastapäätä jo 1853. Sen rakennukset mainitaan huolella ja kestäviksi tehdyiksi. Ruukin rautainen puhalluskone ja ilmeisesti myös Arrakosken laitteistoa tuotiin Ruotsista. Samoin pääosa ammattitaitoisista ruukkityöläisistä palkattiin Ruotsista, etupäässä Taalainmaalta.

Vierun sulattama malmi nostettiin etupäässä Jämsän Kankarisjärvestä ja Rautavedestä, Asikkalan Äiniönlahdesta, Sysmän Palvalahdesta ja Kuhmoisten Karkjärvestä. Myös suomalmia käytettiin, mm. Harjoisten Kaupilan mailta nostettua. Hyvin pian ruukin omat malmivarat osoittautuivat riittämättömiksi ja harkkorautaa kuljetettiin Vieruun taottavaksi myös ruukkityhtiön 1855 ostamalta Saaninkosken ruukilta Pihtiputaalta. Vierun oma harkkohytin lopettikin toimintansa jo 1859. Kun myös Saaninkoski myytiin 1863, ruukin raaka-aineena käytettiin enää yksinomaan romurautaa ja etupäässä Ruotsista ostettua takkirautaa. Jo 1860 ruukkityhtiö oli saanut luvan Vierun toisen harkkotaantaan rakennetun ahjon muuttamiseen normaaliksi saksalaisahjoksi ja Arrakosken laitteiden korvaamiseen yhdellä nippu- ja kahdella naulavasarella. Kaksi vuotta myöhemmin saksalaisahjo korvattiin ilman virallista lupaa rakennetulla francecomtéahjolla.

Vierun kankirautavasarakorja ja pato rakennettiin (tiilestä ?) kokonaan uudelleen 1870-luvun alussa. Francecomtéahjo sai avukseen lancashire-ahjon, samoin rakennettiin uusi kolmelta sivulta avoin ahjo mm. ankkureiden valmistamiseksi. Uusi kolmisylinterinen yksitoiminen puhalluskone asennettiin paikoilleen. Arrakosken laitteita täydennettiin toisella nippuvasarella.

Ruukkien tuotanto kasvoi tasaisesti. Kankirautaa valmistettiin 1854-62 vuosittain keskimäärin 341 kippunutta, 1863-73 jo 757 kippunutta ja 1874-77 1039 kippunutta. Manufaktuuri tuotteita, mm. rekirautoja, rattaanakseleita, auroja, lapioita, kirveitä, hevosenkenkiä, nauvoja, alasiimia, saha- ja myllyrautoja, valmistettiin 1860-78 keskimäärin 254 kippunutta vuodessa. Ruukin tuotteet markkinoitiin etupäässä lähikuntiin, Hämeenlinnaan, Tampereelle, Heinolaan ja Helsinkiin, jonkin verran myös Venäjälle. Rauta oli hyvälaatuista ja myyntivaikeuksia ei ollut.

Uusi vaihe ruukkien toiminnassa alkoi 1870-luvun lopulla. Tuotantoa haluttiin suurentaa, ja tammikuussa 1878 Vierun ruukkityhtiö sai privilegion kankirautavasaran, naulavasaran, francecomtéahjon ja puhalluslaitteen rakentamiseen Arrakosken rannalle. Arrakoskesta tuli tällöin virallisesti oma itsenäinen ruukkinsa.

Uuden ruukin toiminta alkoi jo joulukuussa 1877. Vasarakorja oli osittain tiilestä, osittain luonnonkivestä ja sen katto oli peltiä. Rakennus-

nuksessa oli yksi francecomtéahjo, kankirautavasara ja kaksi manufaktuuriahjoa. Toiseen tiiliseen, asfalttikattoiseen rakennukseen oli sijoitettu kaksisyylinterinen kaksitoiminen Lindalin puhalluskone ja kaksi ylävesiratasta. Valmiina oli lisäksi hiilihuone, varastoja, työväenasunto kolmea taloutta varten, saha, mylly sekä uusi pato. Arrakoski ja Vieru olivat 1878-84 kankiraudantuotannoltaan jokseenkin yhtä suuria ruukkeja (Arrakoskella taottiin mainittuna aikana vuosittain keskimäärin 739 kippuntaa rautaa, Vierussa 807 kippuntaa). Arrakosken ruukin toiminta jäi kuitenkin lyhytikäiseksi, sillä yleinen lamakausi pakotti yhtiön lopettamaan sen jo 1885.

Vierun ruukin isännöitsijä ja osakas oli myös yksi Lopen Rautakosken ruukin pääosakkaista. Hänen poikansa oli Rautakosken johtajana vuodesta 1877, ja Rautakoski Aktie Bolag mainitaankin myös Vierun omistajana 1883. Vierun ruukki jatkoi toimintaansa vuosisadan vaihteeseen (lopettamisvuodeksi mainitaan eri lähteissä 1896, 1901 ja 1905). Myös öljytehdas oli toiminnassa 1800-luvun loppuvuosiin saakka (tehtaassa valmistettiin esim. 1880 5428 litraa pellavaöljyä, 641 litraa hamppuöljyä, 19975 kg pellavakakkujauhoja ja 2380 kg hampbukakkujauhoja).

Ruukkitoiminnan loputtua Vieru autioitui ja rakennukset siirrettiin muualle. Arrakoskella teollista toimintaa jatkoivat mm. harjatehdas, saha, mylly, sähkölaitos ja osuusmeijeri.

ALUEINVENTOINTILOMAK :

1. Lääni

2. Kunta

3. Alue

VÄÄKSYN MANUFAKTUURIPAJA

4. Kylä/Kaupunginosa

5. Omistaja(t)

Rva Rydman

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIA RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

KUNTA

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-
historiallinen 11. Historiallinen 12. Maisemallinen

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväs

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Rva Rydman (931/771161)

SUOMEN RAKENNUSKULTTUURIN YLEISLUETTELO

MUSEOVIRASTO

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Uusimaa	3. Alue
2. Kunta	Pohja	Aminneforsin ruukki
4. Kylä/Kaupunginosa	Aminne	5. Omistaja(t)
		Oy Ovako Ab (voimalaitos Fiskars Oy)

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Ks. liite.

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2014 05

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine

Nikander: Fiskars Bruks historia (1929)

Kiukkola: Suomen raudan- ja teröksenvalmistuksen kehityksestä

tekn. Per-Olof Blomqvist: Viktigare händelser på

Åminnefors Bruk under tiden 1873-. (moniste)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 8/1982

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Johan Stolpe (Ovako). Tel. 911-30755

Aminnefors (liite)

Aminneforsin lyhyt, monivaiheinen historia ja tuotantomenetelmien jatkuva uudistaminen ovat osaltaan vaikuttaneet ruukinalueen rakenteelliseen hajanaisuuteen. Teollisuusrakennukset ovat laajalla alueella kaukana toisistaan eikä myöskään selvää ruukinkatua ole koskaan muodostunut.

Aminneforsin ruukki on alunperin perustettu Mustionjoen (Aminnejoen) viimeisen kosken vesivoiman varaan, muutaman kilometrin päähän Pohjanlahden perukasta. Saman jokireitin varrella ovat myös vanhat Mustion ja Billnäsän ruukit. Todennäköisesti kosken jyrkkiä rantapenkereitä on aikaisemmin pidetty liian hankalana rakennuspaikkana, eikä merkittävämpää teollisuutta perustettu Aminneforsiin ennen 1800-luvun jälkipuoliskoa.

Kosken vesivoiman pääasiallinen hyödyntäjä on nykyisin pienehkö voimalaitos jonka vanhin osa rakennettiin arkkitehti Waldemar Aspelinin suunnittelemana 1909. Voimalaitosta on uusittu ja laajennettu 1956. Voimalaitoksessa on säilynyt sähköntuotannon historian kannalta mielenkiintoista laitteistoa. Hieman voimalaitoksen alapuolella joen etelärannalla on ollut Aminneforsin ensimmäinen ruukkilaitos, levy- ja sahatertehtaan tiilinen teollisuusrakennus. Myöhemmin rakennusta laajennettiin ja siihen sijoitettiin mm. ruukin ensimmäinen martinuuni. Uuden valssilaitoksen valmistuttua vanhempi tehdasrakennus purettiin. Myös ns. sinkkiruukin rakennukset ovat hävinneet lähes jäljettömiin.

Aminneforsin nykyiseen suureen tehdsakompleksiin sisältyy kaksi nuoreman ruukkihistorian kannalta mielenkiintoista rakennusta, tosin osittain uusiin käyttötarkoituksiin muunnettuna. Tiilestä ja betonista 1927-3 rakennettu komea kaarikattoinen valssilaitos on huomattavasti laajennettuna (1957-59) ja uusittuna yhä alkuperäisessä käytössään. Sen sivulla, alunperin erillisenä ollut punatiilinen 1905 martinuunia varten tehty rakennus on menettänyt alkuperäisen tehtävänsä. Edellämainittujen rakennusten itäpuolella on pieni tiilinen, alunperin teräslaatuja kekeiluun ja laadun tarkkailuun tarkoitettu 1909 rakennettu laboratorio-rakennus. Aminneforsin viimeinen martinuuni on sijainnut valssilaitoksesta noin kilometrin päässä alajuoksulla joen pohjoisrannalla. Uuni on purettu joitain vuosia sitten.

Jo ruukin perustamisvuosina 1870-luvulla Aminneforsiin rakennetut työväenasunnat olivat suuria, enimmäkseen kaksikerroksisia puisia kasarmeja. Niitä ei sijoitettu yhtenäisen ruukinkadun varrelle vaan maastonmuotoja seuraillen kukkuloiden rinteille. Vanhimmat säilyneistä asuinrakennuksista ovat voimalaitoksen eteläpuolella oleva kaunis ruukinisännöitsijän asuinrakennus ja sen lähellä oleva työväenkasarmi. Myös valssilaitoksen länsipuolella on useita, ilmeisesti tämän vuosisadan alussa rakennettuja suuria kasarmeja. Aminneforsin nuorempaa työväenasuinrakentamista edustivat Lillforsin mäelle 1930-luvun jälkipuoliskolla rakennetut suurehkot rakennukset ja Stålbäckan 1940-luvun lopun omakotityyppiset talot.

Ruukinalueen länsilaidalla kukkulalla on kaunis Aminnegårdin kartano monine vanhoine talousrakennuksineen. Se on 1870-luvun alusta nykypäiviin kuulunut Aminneforsin ruukin omistajalle. Kartanon päärakennuksen keskiosa on vuodelta 1772 ja siivet ilmeisesti 1800-luvun alkuvuosilta.

Aminneforsin ruukki

Suomen nuorimpiin rautaruukkeihin kuuluva Aminnefors aloitti toimintansa 18 km pitkän Pohjan lahden pohjukassa kahtena erillisenä yhtiönä.

besse-
Aminnen ja Estbölen säteritilat koskioikeuksineen osti 1873 Mustion ruukin omistajalta kamariherra Konstantin Linderiltä ruotsalainen vuorinotaari Gustaf Mauritz Westman. Seuraavana vuonna hän anoi läänin kuvernööriltä lupaa saada perustaa Aminneforsiin Suomen ensimmäisen vassemerlaitoksen, masuunin, lieskauunin ja valssilaitoksen. Riita koskioikeuksista saman joen varrella hieman ylempänä sijaitsevan Billnäsin ruukin omistajien kanssa sai Westmanin kuitenkin luopumaan bessemerlaitoksestaan ja muutenkin siirtämään ruukin perustamista moniksi vuosiksi.

Jo 1874 oli Westman vuokrannut osan Aminnen kosken vesivoimasta ja joen etelärannalla olevan tontin maanomistajalle, insinööri Aleksander Gyllenbergille. Vielä samana vuonna jätti viimeksimainittu anomuksen saada perustaa kosken varrelle levy- ja sahanterätehtaan, myös se ensimmäinen laatuun maassamme. Riita kosken vesioikeuksista viivytti anomuksen käsittelyä niin, että lopullisen senaatin perustamisluvan Gyllenberg sai vasta marraskuussa 1875.

Levy- ja sahanterätehdas valmistui pääosin jo 1875. Seuraavana vuonna valssilaitos paloi, mutta rakennettiin heti uudelleen. Aminneforsin ruukin rakennuksista ja laitteista 1881 laaditun kuvauksen mukaan ruukinpadon alapuolelle oli rakennettu 48 m pitkä, 14 m leveä ja joen puolelta 11 m korkea tiilirakennus, jossa oli kaksi osastoa. Toisessa niistä oli suurehko, neliaukkoinen lieskauuni, levyainesraudan kuumentamiseksi, kaasulla lämmitettävä hitsausuuni, valssirivi, jossa oli yksi normaali valssituolipari ja levyvalssipari, levynleikkaussakset sekä kone sahanterien lovittamiseksi ja leikkaamiseksi. Tähän osastoon oli varattu myös tilaa putlausuuneja ja höyryvasaraa varten. Ne olikin jo tilattu 1878, mutta vararikko oli keskeyttänyt asentamisen. Valssilaitosta käytti 40 hv kaksoisturbiini. Tehdasrakennuksen toisessa kaksikerroksisessa osassa oli kolme hiomakonetta sekä erilaisia pora- ja loveuskoneita, sorveja jne. Erillisessä pienemmässä tiilisessä kaksikerroksisessa rakennuksessa oli kolme erityyppistä uunia sahanterien oikaisua ja karkaisua varten. Rakennuksen yläkerrassa oli konttori ja viilaamo. Edelleen ruukkiin kuului pieni saha, kivinen kuivausuuni ja käsipaja. Isännöitsijän asunnon lisäksi työntekijöitä varten oli rakennettu kolme suurta kasarmirakennusta.

Aminneforsin ruukki valmisti rautapeltiä kattoja varten ja teräslevyä sahanterien, muurauskauhojen ja kihveleiden valmistamiseksi. Raaka-aine, ns. platiini (noin tuuman paksuinen, 5-7 tuumaa leveä levy) tuotiin Ruotsista ja myös tarvittavat galvanoinnit tehtiin Karlskronassa. Edullinen ruukinpaikka ja tuotteiden hyvä laatu eivät kuitenkaan tehneet levy- ja sahanterätehdasta kannattavaksi yritykseksi. Jo 1875 Gyllenberg oli laajentanut yrityksensä omistuspohjaa osakeyhtiöksi (Aminnefors Ab), mutta pääomapula oli senkin jälkeen vakava. Myös tullisuojan puuttuminen ja siitä johtuva kova kilpailu pahensivat tilannetta. Tehdas olikin säännöllisesti 1870-luvulla toiminnassa vain pienen osan vuotta ja tuotanto pysyi luonnollisesti vähäisenä. Seurauksena oli vararikko 1879.

50
Myös levy- ja sahanterätehtaan tontin varsinainen omistaja, vuorinotaari G.M. Westman, ryhtyi koskiriidan ratkettua tyydyttävällä tavalla uudelleen perustamaan omaa ruukkiaan. Beddemer- ja valssilaitoksen asemasta hän päätti nyt rakentaa sinkkiruukin ja uuden yhtiön perustava kokous

pidettiin maaliskuussa 1877. Raaka-aineena oli tarkoitus käyttää Orijärven kuparikaivoksen sinkkipitoista malmia. Jo kahden edellisen vuosikymmenen aikana kaivoksen varsinainen omistaja, Fiskarsin ruukkiyhtiö, oli kokeillut sinkkimalmin jalostamista mm. Antskogissa, tosin vaatimattomin tuloksin.

Sinkkiruukki valmistui levy- ja sahanterätehtaan alapuolelle kosken samalle rannalle 1877. Kuvernöörin 1879 myöntämän perustamisluvan mukaan ruukkiin oli ainakin tarkoitus kolmeen erilliseen rakennukseen sijoittaa sinkki- ja pasutusunit, kaksi kaasugeneraattoria, valssilaitos, kaksi leikkuukonetta sekä kaksi uunia valanteiden kuumentamiseksi ja huuhtomo tarpeellisine rouhin-, lajittelu- ja tärylaitteineen. Kallis rikastuslaitos rakennettiin 1880-luvun alussa.

Sinkkiruukki oli raaka-ainetta saadakseen vuokrannut osan Orijärven kaivosta. Kuljetusmatka oli kuitenkin kallis ja hankala, joten ruukinpaikka oli erittäin huonosti valittu. Lisäksi suuri osa Aminnen kosken vesivoimasta oli vuokrattu levy- ja sahanterätehtäälle, ja Westmanin oma ruukki oli osittain pakotettu käyttämään höyryvoimaa. Tämä luonnollisesti lisäsi tuntuvasti käyttökuustannuksia.

Aminneforsin sinkkitehdas ei, hyvistä ja kalliista laitteistaan huolimatta, milloinkaan saanut tuotantoaan käynnistettyä täydellä teholla. Vain 37 kippunnaa raakasinkkiä valmistui 1879 ja myös seuraavana vuonna ruukki toimi vain lyhyitä aikoja. Epäonnistunut sinkkiruukki lopetti toimintansa 1881, ja jo seuraavana vuonna sen unit oli purettu. Myös varsinainen tehdasrakennus oli paalutusten puutteessa vaarassa sortua rantapenkereeltä koskeen. Vain kalliolle rakennettu korkea savupiippu oli tukevasti paikallaan kun sinkkiyhtiön toiminta loppui vararikkoon 1883.

Levy- ja sahanterätehdas oli elokuussa 1880 suoritetussa pakkohuuto-kaupassa joutunut Suome/valtiolle. Vasta yli kaksi vuotta myöhemmin Valtio onnistui myymään seisoksissa olevan ruukin edelleen. Ostaja, maiteri Johan Örnhjelm, perusti 1883 Aminnefors Bruks Ab -nimisen yhtiön, jossa osakkaina hänen lisäkseen olivat ruukin varsinainen perustaja insinööri Gyllenberg ja tuomari Karl Råberg. Jo seuraavana vuonna Örnhjelm joutui luopumaan kokonaan omasta osuudestaan.

Aminneforsin ruukki aloitti uudelleen toimintansa keväällä 1883. Gyllenberg ja Råbergh tekivät parhaansa saadakseen ruukin tuotannon ja samalla kannattavuuden paremmaksi kuin toiminnan alkuvuosina. Rauta- ja teräslevyä valmistettiin 1884 noin 2700 kippunnaa, lähes kaksinkertainen määrä vararikkoon edeltäneisiin vuosiin verrattuna. Samana vuonna tehtiin myös 104 kippunnaa erilaisia sahoja. Muutama vuosi sinkkitehtaan vararikon jälkeen yhtiö osti Aminnen ja Estbölen tilat, jolloin se pääsi eroon toimintaansa häirinneestä vuokrasuhteesta. Tällöin päätettiin myös ruukkitoimintaa uudistaa. Suomen kolmas vartinuuni valmistui Aminneforsiin 1888. Uuni oli kooltaan pieni (panos 2-3 tonnia) ja tyypiltään hapana. Sen tehtävänä oli valmistaa terästä sahanteriä varten. Samana vuonna martinuunin kanssa valmistui myös uusi valssilaitos vanne- ja kankirautaa varten.

Kalliit uudistukset johtivat jälleen vararikkoon 1889. Seuraavana keväänä pidetystä pakkohuuto-kaupasta ruukin osti Fiskars Oy. Laitokset pidettiin aluksi toiminnassa entiseen tapaan, joskin sahanterien valmistus lopetettiin. Ruukin vuosittainen kankiraudantuotanto oli 1890-luvulla noin 10 000 kippunnaa. Raaka-aineena käytettiin, ruotsalaisen takkiraudan lisäksi myös Fiskarsille kuuluvien Trollshovdan ja Skogbyn masuunien takkirautaa.

Uusi suurempi, hapan kuuden tonnin martinuuni rakennettiin 1905 korvaamaan Fiskarsin yhä epätaloudellisemmaksi käyviä putlausuuneja. Martinuuni sijoitettiin uuteen erilliseen komeaan tiilirakennukseen vanhan valssilaitoksen alapuolelle. Kaksi vuotta aikaisemmin ruukin pato oli uusittu kivistä ja 1909 sen yhteyteen rakennettiin arkkitehti Waldemar Aspelinin suunnittelema sähkövoimalaitos. I maailmansodan alkaessa 1914 Äminneforsin martinuunia muutettiin niin, että se soveltui ammusten valmistamiseen sopivan nikkeli- ja krominikkeliteräksen valmistukseen. Jo 1916 uunin kapasiteetti nostettiin 12 tonniin. Trollshovdan masuuni oli 1915 lopettanut toimintansa, ja raaka-aineena käytettiin nyt lähes yksinomaan romurautaa.

Pitkään suunnitteilla ollutta uutta valssilaitosta ryhdyttiin rakentamaan Äminneforsin 1927. Laitos valmistui 1930 ja sen noin 14.000 tonnin vuotuinen tuotantokyky teki tarpeettomaksi sekä ruukin oman vanhan voimalaitoksen että myös Fiskarsin valssilaitoksen. Vanhemman martinlaitoksen viereen rakennettu tiilestä ja betonista tehty uusi valssilaitosrakennus oli alunperin 108 m pitkä ja 35 m leveä. Sen koneisto (3 valssiriviä) ostettiin vähän käytettynä Ruotsin Schebon ruukilta.

Äminnefors on yhä edelleen toimiva rautatehdas, jonka laitteistoa on lyhyin väliajoin uusittu alan kehityksen vaatimalla tavalla. Parhaiten tätä kuvaa martinuunin jatkuva suureneminen. Valssilaitoksen valmistuttua uunin kapasiteetti nostettiin 1934 16 tonttiin. Sodan jälkeen 1947 martinlaitos siirrettiin uusiin tiloihin joen pohjoispuolelle. Varsinaisen uunin suuruudeksi tuli 30 tonnia ja sitä lämmitettiin aluksi hakeella ja kivihiilellä. Öljylämmitykseen siirryttiin, kun uuni 1951 suurennettiin 40 tonniin. Viimeinen, 60 tonnin emäksinen martinuuni valmistui 1959. Tämä uuni on joitain vuosia sitten purettu.

Äminneforsin 1957-59 perusteellisesti uusittu valssilaitos tuottaa nykyisin pääasiallisesti erilaista rakennusterästä. Ruukki on vuodesta 1970 kuulunut Ovako Oy:lle.

ALUEINVENTOINTILOMAK :

1. Lääni	Oulu	3. Alue	Ämmän ruukki
2. Kunta	Suomussalmi		
4. Kylä/Kaupunginosa	Ämmänsaari	5. Omistaja(t)	Valtio (Rajavartiosto)

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Ämmän rautaruukki on sijainnut Kiantajärvestä alkavan Emäjoen itäisen haaran varrella olevassa Ämmäkoskessa.

Kaikki raudanvalmistukseen ja ruukkitoimintaan liittyvät rakenteet ovat Ämmästä täysin hävinneet. 1959 ruukin alapadon paikalle valmistunut, 1970-luvulla uusittu Oulujoki-Osakeyhtiön voimalaitos on kokonaan muuttanut koskimaiseman pengerryksineen ja laajoine louhintatöineen. Teollisuusrakennusten rauniot on joko louhittu pois tai ne ovat peittyneet veden tai pengerten alle. Jopa slagi-näytteen löytäminen oli vaikeaa.

Ruukin suuri puinen, kaksikerroksinen päärakennus tuhoutui pommituksissa talvisodan aikana. Sen paikalle on rakennettu nykyinen rajavartiorakennus. Myös muut ruukille kuuluneet rakennukset, 2-3 muualle siirrettyä aittaa tai vajaa lukuunottamatta, ovat hävinneet.

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMISEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-historiallinen
11. Historiallinen
12. Maisemallinen

ALUEEN NUMERO

ALUE

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 442207

14. VALOKUVAT

Neg. RHO 50675-81

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine III, sivu 698
Calamnius: Suomussalmen seurakunnan historia (1912)
Suomussalmi-kirja (1958)

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 11/1981

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Leo Karttimo (Ämmänsaari)

ÄMMÄN RUUKKI

Ennen Ämmän ruukin perustamista oli Suomussalmen kappalaisen apulainen Johan Gerhard Snellman 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa laittanut sekä Ämmäkosken rannalle että Rokonvaaralle lähelle Suomussalmen pappilaa harkkohytit. Ne eivät olleet kuitenkaan kovin pitkään toiminnassa.

Vuonna 1841 antoi Oulun läänin kuvernööri kirkkoherra Johan Wegeliukselle luvan perustaa Ämmäkosken rannalle harkkohytin, 20 leiviskäisen vasaran ja kaksi ahjoa. Laitoksen suunnitteli todennäköisesti luutnantti Elias Dahlström. Vuonna 1842 oli valmiina kosken poikki ulottuva pato hirsiarakuineen, hytti päällisrakennuksineen, asuinhuoneet, hiilihuone, makasiinit ja kotitarvesaha sekä melkein valmiina kankirautapaja. Hytti oli 1-piippuinen, neliöön 20 jalkaa, korkeus 8 jalkaa. Hytin yläpuolella oli 8 jalkaa korkea hirsinen päällisrakennus ja ympärillä 14 jalkaa korkea hyttirakennus. Palkeita oli kaksi.

Tuotanto pysyi harkkohytin alkuvuosina vähäisenä. Hytissä työskenteli vain yksi mies ja pajassa yhdestä kahteen seppää apunaan hiilirenki. Tuotanto ei 1845 ylittänyt sataa kippuntaa. Hytti käytti etupäässä Kiantajärven malmia.

1840-luvun lopulla,rovasti Wegeliuksen poikien omistaessa ruukin, tuotanto jonkin verran kasvoi. Ämmälle rakennettiin kaksi apuhyttiä, toinen 1 1/2 penikulmaa pohjoiseen Päsiäskosken (?) rannalle. Kuitenkin valmistettiin 1849-56 keskimäärin vain 166 kippuntaa kankirautaa vuodessa. Valmis rauta kuljetettiin koskiveneillä Kajaaniin. Vuonna 1858 laaditun kartan mukaan hytti- ja vasarapaja sijaitsivat kosken länsirannalla jokseenkin nykyisen voimalaitoksen kohdalla. Saha ja asuinrakennukset olivat etelärannalla.

Vuonna 1857 Ämmä joutui yhtiölle jossa olivat osakkaina oululaiset kauppaneuvos Fred. Granberg, kauppias Frans Johan Franzen, kauppias Johan Gustaf Bergbom ja nimismies Matts Ringvall. Uusi "Ämmän ruukki-yhtiö" sai v. 1858 privileegion perustaa Ämmään masuuni, putlaus- ja hitsausuunin, avoimen ahjon, sulain- ja kankirautavasaran, kolme nippu- ja naulavasaraa sekä kolmella tuoliparilla varustetun ahjon. Suunnitelmat uutta laitosta varten laati todennäköisesti Walfrid Brehmer.

Vuonna 1861 aloitti nippu- ja naulavasaralaitos toimintansa. Masuuni valmistui 1863 ja putlauslaitos vasta 1866. Kaksikerroksinen komea päärakennus valmistui 1860 (tuhoutui talvisodassa). Valssilaitos ei koskaan valmistunut.

Ämmän ja Kurimon ruukit yhdistettiin "Kurimon-Ämmän rautatehdas Oy:ksi" vuonna 1864. Painopiste siirtyi nyt Kurimoon ja Ämmä jäi apuruukin asemaan. Sulaimet kuljetettiin etupäässä Kurimoon jalustettavaksi.

Uusi yhtiö jatkoi Ämmän ruukin rakentamista. Putlauslaitos, johon kuului kolme kaksoisputlausuunia rakennettiin valmiiksi, samoin kaksi naulavasaraa ja yhdeksän hiiliuunia. Vuonna 1867 laati Walfrid Brehmer piirustukset teräspannauksien varten ja se oli toiminnassa jo seuraavana vuonna. Kiantajärven mangaanipitoinen malmi osoittautui erittäin sopivaksi teräksen valmistuksessa. Myös muu tuotanto kohosi suuresti. 1860-luvun jälkipuoliskolla Ämmässä valmistettiin keskimäärin noin 4300 kippuntaa vuodessa.

Toiminnan ollessa vilkkaimmillaan 1867 oli Ämmän ruukin palveluksessa masuunimestari, 6 hyttirenkkiä, 8 apulaista, 30 malminnostajaa ja 8 hiilenpolttajaa. Putlauslaitoksessa oli 4 putlaria, 12 apulaista ja 4 lämmittäjää. Kankirautapajassa työskentelivät seppä ja hiilirenki, manufaktuuripajassa samoin seppä, hiilirenki ja 3 apulaista.

Vuonna 1869 laaditun kartan mukaan kosken poikki johti 2 patoa. Ylemmän padon tuntumassa oli masuuni, hiiliuunit ja hiilivarasto sekä laiturit. Alempi pato antoi käyttövoiman putlauslaitokselle itärannalla ja vasara- sekä naulapajalle länsirannalla. Ruukinkartano komeine puukujineen oli itärannalla, työväenasunnot taas enimmäkseen joen toisella puolella.

Vuonna 1869 Kurimon-Ämmän rautatehdas Oy teki konkurssin ja tuotanto lakkasi kolmeksi vuodeksi. Vuonna 1872 se jatkui kuitenkin entisessä laajuudessaan englantilaisella pääomalla "The Finland Charcoal Iron Works Company Ltd:n" toimesta. Malmi otettiin Kianta-, Pesiö-, Näljängän- ja Parvajärvistä, sulaimet kuljetettiin kuten ennenkin lähes kokonaan Kurimoon. Kuitenkin jo vuonna 1877 pysähtyi toiminta Ämmässä ja seuraavana vuonna yhtiö teki konkurssin.

Toimintaa ruukilla ei enää aloitettu uudestaan. Irtain rautatavara ja rakennustiilet myytiin vähitellen, päärakennusta lukuunottamatta kaikki rakennukset purettiin tai siirrettiin. Masuuni hävitettiin 1909.

ALUEINVENTOINTILOMAKE

1. Lääni	Vaasan	3. Alue	
2. Kunta	Seinäjoki	Östermyran ruukki	
4. Kylä/Kaupunginosa	Törnävä	5. Omistaja(t)	Seinäjoen kaupunki

6. ALUEEN JA ALUEELLA OLEVIEN RAKENNUSTEN KUVAUS JA HISTORIA

Vrt. liite

ALUEEN NUMERO

ALUE

7. ERIKSEEN LUETTELOIDUT KOHTEET

8. SÄILYMEDELLYTYKSET (uhkatekijät, kaavallinen tms. tilanne, päätökset)
Ruukinkartanon peruskorjaus alkoi 1983.

9. LUETTELOINTIPERUSTE

10. Rakennus-
historiallinen	☒
11. Historiallinen	☒
12. Maisemallinen	☒

KUNTA

13. OTE PERUSKARTASTA TAI ASEMAPIIRROS

PK 2222 08

14. VALOKUVAT

15. LÄHTEET (kirjallisuus, piirustukset, asiakirjat)

Laine I-III

Herrgårdar i Finland

Aulis J. Alanen: Seinäjoen historia I, Seinäjoki 1970.

Hultin

Tietosanakirja. Osa 8. Otava. Helsinki 1916.

Vasabladet 23.4.1903

Vaakuutusyhtiö Auran arkistokartat

Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseon arkisto

16. LIITTEET

18. LOMAKKEEN TÄYTTÄJÄ, päiväys

Erkki Härö 6/83

17. SUULLISTA TIETOA ANTANEET

Östermyran ruukki (liite).

Östermyran entinen ruukinalue (nyt Törnävän kartano) sijaitsee lähes Seinäjoen kaupungin keskustassa. Orisbergin ohella Östermyra oli ainoa kartanoksi luokiteltu suurtila Pohjanmaalla ja ruukinkartano lähiympäristöineen on edelleen hyvin säilyttänyt herraskartanomaisen leimansa. Sen sijaan niin rautakuin ruutiteollisuuteen liittyvät tuotantorakennukset ovat Östermyrasta hävinneet lähes jäljettämiin.

Rautaruukille ja myöhemmin myös ruutitehtaalte antoivat käyttövoiman Seinäjoessa olevat useat peräkkäiset kosket. Niiden putouskorkeus on vähäinen, mutta laajoin patojärjestelyin vesivoima saatiin riittämään teolliseen toimintaan.

Östermyran molemmat vasarapajat ovat sijainneet joen etelärannalla noin puolen kilometrin etäisyydellä toisistaan. Ylemmän vasarapajan (Ylähamarin) paikalla on näkyvissä vain joitain peruskiviä ja pajakuonaa. Uusi maantiesilta on jokseenkin tarkoin entisen ruukinpadon paikalla. Vanhempi tiepohja siltapenkeineen on hieman pajanpaikan alapuolella. Myös kaikki Ylähamarin lähellä olleet lukuisat asuin- ja talousrakennukset on purettu.

Alemman vasarapajan paikalla (Alahamarilla) on säilynyt paksu, luonnonkivistä ladottu pato aukkoineen. Myös joen toisen haaran poikki on johdettu matalampi säännöstelypato. Sen sijaan padon alapuolella sijainneista nippu- ja kankivasarapajoista on jäljellä vain kivettyjen voimakanavien raunioita ja peruskiviä. Ainakin osittain pajojen rauniot ovat myös jääneet tanssilavan ja nuorehkon myllyn alle.

Östermyran suuri hirsinen ruukinkartano on molempien vasarapajojen välissä, laajahkon puistoalueen ympäröimänä. Pohjaltaan rakennus on lounaaseen avautuvan U-kirjaimen muotoinen. Tyyllillisesti rakennuksen nykyasu on selvästi empirehenkinen. Sen kaksikerroksinen keskiosa on vuodelta 1806 ja matalammat siipiosat mahdollisesti vuodelta 1834. Vaikka päärakennuksen suunnittelijaa ei tunneta, olisi houkuttelevaa pitää sen nykyasua läheisen Propeerin tavoin, arkkitehti C.L. Engelin suunnittelemana. Rakennuksen keskiosan päätykolmiossa on Juho Könnin kelloliikkeen oppilaan Glasbergin ilmeisesti 1830-luvulla tekemä kellokoneisto. Pääjulkisivun eteen on 1800-luvun keskivaiheilla lisätty runsaslasinen umpiveranta ja koristeellinen portaikko, joka on suurimmaksi osaksi tehty valuraudasta. Päärakennuksen peruskorjaus ja entisöinti oli käynnissä 1983.

Ruukinkartanon koillispuolella on kaksi lähes symmetristä siipirakennusta. Eteläinen siipirakennus on todennäköisesti Östermyran ensimmäinen, tilapäiseksi tarkoitettu ruukinkartano (rakennettu mahdollisesti 1801). Pohjoinen päärakennus on mainittu samanikäiseksi päärakennuksen kanssa (1806). Ruukinkartanon nykyisten puistojärjestelyjen runkona on toht. Knut Forsbergin 1865 laatima puisto- ja puutarhasuunnitelma. Sen mukaan on toteutettu (tai vahvistettu ?) myös akseli, jonka toisessa päässä on ruukinkartanon keskirisaliitti, toisessa Engelin suunnittelemana pidetyn ruutitehtaan kokeiluhuoneen ("probeerin") samantyylinen, mutta pienempimittakaavainen risaliitti. Saman akselin varrelle on rakennettu (ennen vuotta 1865) myös tarkastajan (inspektör) asuinrakennus. Myös sen kanssa symmetrinen asuinrakennus lienee ollut ainakin suunnitteilla. "Probeeriin" on nyt sijoitettu museo, jossa esitellään Östermyran rauta- ja ruutitehdasvaiheita. "Probeerin" eteläpuolella on muualta siirrettyjen talonpoikaisrakennusten ryhmä.

Pääosa Östermyran talousrakennuksista on ollut ryhmittyneenä ruukinkartanon kaakkoispuolelle. Rakennuksista on säilynyt tiilinen, rapattu meijeri vuodelta 1860 ja harmaakivinavetta 100 lehmää varten (1856).

Törnävän nykyinen kirkko on alunperin ollut valtion 1827 rakentama ruuti-
tehtaan ruutimakasiini. Tiilinen makasiini muutettiin 1864 kirkoksi läänin-
arkkitehti C.A. Setterbergin suunnitelmien mukaan. Ruutimakasiinin vartio-
torni korotettiin kellotorniksi ja rakennusrunkoon liitettiin sakaristo-osa.
Turvallisuussyistä muista rakennuksista erilleen rakennetulle makasiinille
johtaa suora tie, jonka alussa on vartiosotilaita varten 1820-luvun loppu-
puolella rakennettu kasarmirakennus.

ÖSTERMYRAN RUUKKI

Östermyran ruukki aloitti toimintansa Pohjanmaan järvimalmin varassa. Vaasalainen kauppias Abraham Falander, joka jo 1795 oli perustanut Jalasjärvelle pienen "talonpoikaisen" harkkohytin, sai 1798 privilegion harkkorautaa jalostavan manufaktuuripajan perustamiseen. Alakosken Tikukosken varrelle rakennettavaan ruukkiin oli tarkoitus laittaa yksi nippu- ja kaksi naulavasaraa sekä leikkuusakset nauloja varten. Östermyran raaka-aineen saanti yritettiin turvata erikoisella tavalla. Eri puolille lähipitäjiä rakennettiin taalailaisten oppimestareiden johdolla Falanderin kehotuksesta suomalmiharkkohyttejä. Ne olivat talonpoikaisomistuksessa mutta kuitenkin kiinteästi sidoksissa Östermyraan. Näitä apuhyttejä oli 1801 jo kymmenen (Jalasjärven lisäksi mm. Ilmajoen Königsbäck, Peräseinäjoen Myllyniemenkoski, Nurmon Hytynkoski). Pohjanmaalainen harkkorauta ei kuitenkaan osoittautunut kylmänhauraana erityisen sopivaksi manufaktuuritaantaan, ja 1801 Falander sai luvan lisäksi tuoda Ruotsin Laxiön masuunin valmistamaa takkirautaa vuosittain noin 300 kippuntaa.

Uusi vaihe Östermyran ruukin historiassa alkoi, kun Falanderille 1804 myönnettiin privilegio kankirautavasaran ja kahden ahjon perustamiseen ja 900 kippunan taontaoikeus. Ruotsin vallan lopulla (1808) Östermyrassa oli jo kaksi kankirautavasaraa, kolme ahjoa sekä 1200 kippunan vuosittainen taontaoikeus. Ruukille oli juuri tällöin valmistunut toinenkin kankivasarapaja noin 200 m vanhan ruukinpaikan yläpuolelle Hautalamminkosken varrelle. Myös vanhempi vasarapaja oli noin 1808 rakennettu kokonaan uudelleen.

Abraham Falander aateloitiin 1808, sodan aikana osoittamastaan isänmaallisuudesta. Hänen poikansa Gustaf Adolf Wasastjerna sai 1816 Östermyran omistukseensa ja teollinen toiminta ruukilla ohjautui jälleen uusille linjoille. Östermyraan perustettiin nimittäin 1825 Wasastjernan ja valtion yhteistyönä Suomen ensimmäinen ruutitehdas. Ruudinvalmistus osoittautui pian raudanjalostusta kannattavammaksi, koska Östermyra oli maamme salpietarin päätuotantoalueen laidalla ja myös vesivoimaa oli riittävästi. Erityisesti Saimaan kanavan rakentaminen ja ensimmäiset rautatietyömaat 1840-60 -luvulla lisäsivät tehtaan kannattavuutta. Jo vanhentunut ruutitehdas lopetti toimintansa 1890.

Myös raudantuotanto kehittyi Östermyrassa ruudinvalmistuksen rinnalla G.A. Wasastjernan aikana. Molemmat vasarapajat oli rakennettu tulipalojen jäljiltä uudelleen 1820-21 ja varustettiin Vidholmin puhalluslaitteilla. Samaan aikaan Seinäjärven rannalle tehtiin säännöstelypato ja joen alkuosaa syvennettiin sekä oioittiin. Kankiraudan lisäksi (1833-38 vuosittain noin 857 kippuntaa) Östermyrassa valmistettiin 1820-20-luvuilla pultti- ja vannerautaa, nauloja, lapiota, kirveitä, moukareita, kuokkia, viikatteita ja sirpejä. Ainakin 1810-luvulla ruukki takoi jonkinverran myös ankkureita, mutta niiden myynti oli huonosta laadusta johtuen vaikeaa. 1830-luvun loppuvuosina ruukin raudantuotanto kohosi huomattavasti ja oli ajoittain maan suurimpia (1839-40 vuosittain noin 1571 kippuntaa kankirautaa ja noin 164 kippuntaa manufaktuurirautaa). Kankirauta myytiin etupäässä Pietariin ja Tallinnaan, muut tuotteet kotimaahan. Takkirautaa saatiin Ruotsin Grythyttanin ja Nya Kopparbergin alueilta. Östermyran seppiä moitittiin lähes koko ruukin toiminta-ajan honosta ammattitaidosta ja rautaa honosta laadusta.

Wasastjerna suunnitteli 1830-luvun lopulla myös masuunin perustamista ruukkiensa yhteyteen. Siksi hän louhitutti koeluonteisesti jälleen vanhaa Ylistaron Vittingin "Hopiavuorta" ja myös Lapin Juvakaisenmaan

rautamalmiesiintymää. Vuorimalmit osoittautuivat kuitenkin joko liian köyhiksi tai pitkien kuljetusmatkojensa takia kalliiksi. Tästä syystä Wasastjerna kiinnitti huomiota myös järvimalmien hyödyntämiseen ja suunnitteli masuunin perustamista myös Inhan ruukille. Arviot Ähtärin järvimalmivaroista olivat kuitenkin liian optimistisia ja vain harkkohenki rakennettiin Inhaan, sekin vasta 1854. G.A. Wasastjerna oli myös Kimingin harkkohenkin osakas ja myöhemmin omistaja.

Tulipalot hävittivät Östermyran ruukkia 1838, 1845 ja 1849. Viimeksi mainitun onnettomuuden jälkeen ylempi kankivasarapaja lopetti toimintansa. Vain noin puolet sallitusta määrästä taottiin 1847-55 enää vuosittain Östermyrassa (noin 689 kippunaa). Kun G.A. Wasastjernan poika Gustaf August 1849 peri Östermyran, uusittiin sekä kanki- että nippurautapaja kokonaan. Saksalaisahjot korvattiin kahdella lancashireahjolla ja niitä varten rakennettiin uudet sulain- ja kankirautavasarat. Ruukin tuotanto pieneni kuitenkin jatkuvasti ja oli 1859-62 enää vain noin 594 kippunaa vuosittain. G.A. Wasastjerna nuorempi, joka vuosisadan puolivälissä oli maamme rikkaimpia miehiä, laajensi kuitenkin raudanjalostusyrityksiään muualla. E erityisen suurisuuntainen yritys oli Viljakalan Haverin kaivoksen malmia jalostavan Tampereen masuunin perustaminen. Myöskin Inhan harkkohenki aloitti toimintansa vasta hänen aikanaan. Liian laajoiksi painuneet liiketoimet ja epäonni johtivat vararikkoon. Pakkahuutokaupassa, joka pidettiin 1870 Östermyra joutui velkojapankille. Seuraavana vuonna ruukin kuitenkin lunasti G.A. Wasastjernan poika Albin; todellisuudessa kuitenkin isä johti Östermyran kehitystä edelleenkin. Ruukista oli jo edellisten vuosikymmenien aikana kehittynyt myös huomattavan suuri ja edistysellinen maanviljelys- sekä karjanhoitotila, jossa oli mm. Pohjanmaan ensimmäinen meijeri.

Östermyran kankirautavasarapaja oli enää vain ajoittain toiminnassa 1860-70 -luvulla. Halvemman ja paremman raudan aikaansaamiseksi lancashiretaonta muutettiin 1872 francecomtetaonnaksi. Kuitenkin vielä julkaisussa "Stämpelbok för Finland Smält- samt jern- och stålmanufakturverk år 1883" Östermyrassa mainitaan olevan 1879 edelleen kaksi lancashireahjoa sekä sulain-, kankirauta-, nippu- ja naulavasarat. Tuotannon mainitaan olleen 1872-76 vuosittain noin 87 kippunaa kankirautaa ja 9 kippunaa manufaktuurirautaa. Vuoden 1878 jälkeen ei Östermyran kankiraudan tuotannosta enää ole mainintoja. Sen sijaan manufaktuuripaja, uudelleenrakennettuna 1880 tapahtuneen tulipalon jäljiltä, jatkoi toimintaansa hyvin pienessä mittakaavassa vuoteen 1903. Wasastjerna-suvun omistuskauti Östermyrassa oli päättynyt jo 1890 uuteen pakkahuutokauppaan ja G.A. Wasastjerna kuoli 1905 Peräseinäjoen Ala-Kärjen talossa. Östermyran suurtilan pirstoivat keinottelijat, raudan- ja ruudintuotanto ei enää voinut olla kannattavaa liian syrjäisen sijainnin ja ylivoimaisen kilpailun vuoksi.

Östermyran ruukin palovartijan huuto: "Jumala varjelkoon pruukia tulelta ja valkian vaaralta, kello 12 lyönyt on".